

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MEHMET ALİ BİRAND CAN DÜNDAR BÜLENT ÇAPLI

BELGESEL KİTAPLAR

DVD
HEDİYELİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

can
belgesel

Nihayet karar günü geldi. O gün Yassıada'da son sözü Salim Başol söyleyecekti. Ancak Menderes sözü ona bırakmadı. Çocukluğundan beri hep ölümden korkmuş, hep ölümle savaşıp, hep ölümden dönmüştü. Ama şimdi Marmara'daki bu uzak adada ölümün artık kapısını çaldığını duyuyordu. Ölüm bu kadar yaklaşıncaya, bu kez kendini onun kollarına atmak istedi.

Daha bir yıl önce Meclis kürsüsünde, "Sizi ben bile kurtaramam," diyen İsmet Paşa acaba şimdi Menderes'i kurtarabilir miydi?

İlk kez belgeselin DVD'sinin de olduğu bu kitapta, Türkiye'de demokrasiye geçişin ilk adımlarının atıldığı 1930'lardan 1960'taki ilk askerî müdahaleye kadar olan dönemin öyküsünü bulacaksınız. Türkiye'nin bu en tartışmalı döneminde yaşanan siyasi kavgaları, Demokrat Parti'nin doğuş, yükseliş ve çöküşünü, 27 Mayıs müdahalesinin gelişme sürecini ve iç pazarlıklarını, ilk defa bu süreçte rol almış kişilerin ve tanıkların anlatımlarıyla okuyacaksınız.

MEHMET ALİ BİRAND
CAN DÜNDAR - BÜLENT ÇAPLI
DEMİRKIRAT
Bir Demokrasinin Doğuşu

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır.

1-16. basım: Doğan Kitap (1991-2007)

Can Yayınları'nda 1. basım: Şubat 2016, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 3 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Sırma Köksal

Düzeltili: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6

Kat: 3 Güven İş Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-3167-9

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MEHMET ALİ BİRAND
CAN DÜNDAR - BÜLENT ÇAPLI
DEMİRKIRAT
Bir Demokrasinin Doğuşu

BELGESEL

MEHMET ALİ BİRAND, 1941'de İstanbul'da doğdu. 1962'de Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra; İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi fakat ekonomik nedenlerden dolayı devam edemedi. Gazeteciliğe 1964'te *Milliyet*'in dış haberler servisinde başladı. 1985'te TRT 1'de 32. *Gün* programını hazırladı ve sundu; bu program daha sonra SHOW TV ve CNN Türk televizyonlarında yayınlandı. 1989'da Kıbrıs, ardından 27 Mayıs Darbesi'ni anlatan *Demirkırat*, 12 Mart, 12 Eylül, *Özallı Yıllar* ve *Son Darbe 28 Şubat* belgesellerini yaptı. *Sabah* ve *Posta* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. CNN Türk'te *Manşet* adlı bir talk show programı yaptı. 2005'te Kanal D ana haber bülteninin genel yayın yönetmeni oldu. 2009'da ise hem CNN Türk'ün hem de Kanal D'nin genel yayın yönetmenliğini yaparak ortak bir haber merkezi oluşturdu. 1976'da TÜYAP Kitap Fuarı'nın Yılın Yazarı Ödülü'nü, 1984'te Sedat Simavi Vakfı Kitle Haberleşme Ödülü'nü, 1987 yılında Avrupa Konseyi'nin Yılın Gazetecisi Ödülü'nü; ayrıca 1993'te Lion Kulüpleri Melvin Jones Fellow Ödülü'nü ve Fransız Şövalye Nişanı'nı kazandı. 2013'te İstanbul'da yaşamını yitirdi. Kitapları: *30 Sıcak Gün* (1975), *Bir Pazar Hikâyesi* (1978), *Diyet* (1978), *12 Eylül Saat 04.00* (1984), *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası* (1985), *Emret Komutanım* (1986), *Demirkırat* (1991, Bülent Çaplı ve Can Dündar'la birlikte), *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası Apo ve PKK* (1992), *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (1997, Bülent Çaplı ve Can Dündar'la birlikte), *12 Eylül: Türkiye'nin Miladı* (1999, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar'la birlikte), *Türkiye'nin Avrupa Macerası* (2000), *The Özal: Bir Davanın Öyküsü* (2001, Soner Yalçın'la birlikte), *20 Yılın Perde Arkası: 32. Gün* (2005), *Son Darbe – 28 Şubat* (2012).

CAN DÜNDAR, 16 Haziran 1961'de Ankara'da doğdu. 1982'de AÜ, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1986'da İngiltere'de London School of Journalism'i bitirdi. 1988'de, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde

Siyaset Bilimi dalında yüksek lisansını tamamladı. 1996'da aynı bölümde doktora derecesi aldı. 1979'dan beri gazetecilik, belgesel yapımcılığı, TV programcılığının yanı sıra, 2015'te Cumhuriyet gazetesinin genel yayın yönetmeni olmuştur. Kitapları Demirkırat (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1991), Sarı Zeybek (1994), 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1994), Gölgedekiler (1995), Hayata ve Siyasete Dair (1995), Yağmurdan Sonra (1996), Erge-nekon (Celal Kazdağlı'yla birlikte, 1997), Yârim Haziran (1998), Benim Gençliğim (1999), Köy Enstitüleri (2000), Nereye? (2001), Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor: Salih Bozok'un Anıları (2001), Uzaklar (2002), Yükselen Bir Deniz (2002), Savaşta Ne Yaptın Baba? (2003), Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı (2003), Mustafa Kemal Aramızda (Ülkem Özge Sevgiler'le birlikte, 2003), Büyülü Fener (2003), Duvar (Ege DüNDAR'la birlikte, 2003), Yıldızlar, (2004), Sedat Alp: İlk Türk Hititoloğun Yaşam Öyküsü (Fatma Sevinç'le birlikte (2004), Kırmızı Bisiklet (2005), Nâzım (2005), İlk Durak-İETT (Nebil Özgentürk'le birlikte, 2005), Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç I. (2006), Yüzyılın Aşkları (2006), Karaoğlan (Rıdvan Akar'la birlikte, 2006), İsmet Paşa (Bülent Çaplı'yla birlikte, 2006), Yakamdaki Yüzler (2007), Ecevit ve Gizli Arşivi (Rıdvan Akar'la birlikte, 2008), Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem (2008), Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç II. (2008), Mustafa (2009), Anka Kuşu (2009), Lüsyan (2010), Canım Erdalım Sevgili Babacığım (2011), Aşka Veda (2012), Birand: Bir Ömür, Ardına Bakmadan (2012), Abim Deniz (2014).

BÜLENT ÇAPLI, 1958 yılında Ankara'da doğdu. 1979'da Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1981'de Amerika Bileşik Devletleri Utah Eyalet Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesi aldı. 1987'de Ohio Üniversitesi'nde Fulbright bursuyla doktora programına devam etti. 1990'da İstanbul Üniversitesi'nden doktor unvanını aldı. 1991'de Chevening bursuyla Manchester Üniversitesi'nde, 2002'de Fulbright bursuyla Florida Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalıştı. 1985'den 2010'a kadar çalıştığı Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde, Bölüm Başkanlığı, İletişim Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü ve Dekan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Medya etiği, medyanın ekonomi politiği, medya sistemleri ve belgesel konularında akademik çalışmalar yaptı. İletişim alanında çok sayıda ulusal ve uluslararası araştırma projesinin yürütücülüğünü yaptı. Halen Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarım Bölümü'nde Profesör olarak görev yapıyor. Kitapları: Demirkırat (M.A. Birand ve Can DüNDAR ile birlikte, 1991), 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi (M.A. Birand ve C. DüNDAR birlikte, 1994), Televizyonda Temel Kavramlar (2000), Televizyon ve Siyasal Sistem (2001), Medya ve Etik (2002), İsmet Paşa (C. DüNDAR ile birlikte, 2006), Dumlupınar: İki gemi, İki Kaptan (2007), Fili Tarif Etmek: Özel Televizyona Beş Kala (2008), Televizyon Haber-ciliğinde Etik (H. Tuncel ile birlikte, 2010) - <https://rantey.org>

İçindekiler

Başlarken.....	13
Birinci bölüm: Şef	15
İkinci bölüm: Dövüş.....	37
Üçüncü bölüm: Zafer	59
Dördüncü bölüm: İktidar	81
Beşinci bölüm: Kriz	105
Altıncı bölüm: Sancı.....	131
Yedinci bölüm: İsyan	157
Sekizinci bölüm: Darbe.....	189
Dokuzuncu bölüm: Ada	223
Onuncu bölüm: İnfaz	247

“Başta oğlum Umur’a ve ondan sonraki kuşaklara, demokrasinin tek sağlıklı yaşam şekli olduğunu bilmeleri, onu korumaları, 6zg6r d6ř6nceye sahip çıkmaları, uzlaşı, hoşg6r6 ve başkalarının haklarına saygıya 6ncelik vermeleri dileğiyle...”

Mehmet Ali Birand

Başlarken

İnsanlar ve toplumlar, hatalarını kabul ettikleri oranda büyürler. Bunun için de bir vicdan muhasebesinden çekinmemelidirler.

Bu kitabın özellikle son bölümü, toplumumuzun kendi vicdanıyla hesaplaşması, bazı acı gerçekleri görüp kabul etmesine yöneliktir.

27 Mayıs müdahalesi hakkında herkesin değişik görüşleri olabilir, ancak tek kabul edilemeyecek yönü, siyasi idamlardır. İdam kendi başına çözüm getirmez, hele siyasi idamın affedilecek hiçbir yönü yoktur.

Demirkırat başından sonuna kadar demokrasiyi ve sivil çözümlü destekleyen, demokratik uygulamalardan, uzlaşa ve hoşgöründen ayrıldığında toplumların nasıl krize girdiklerinin altını çizen ve askeri müdahalenin çözüm getirmediğini, aksine başka yeni sorunlar yarattığını ortaya koyan bir belgeseldir.

Bu çalışmanın temel hedefi, demokrasiyi savunmak olmuştur. Tek amacımız, yakın tarihimizin bu en önemli ve en tartışmalı dönemi, karşılıklı tarafların görüşlerini de ekleyerek, mümkün olduğu kadar dengeli, gerçekçi ve tarafsız biçimde yansıtmaktır.

Ne oranda başarılı olduğumuza sizler karar vereceksiniz.

Demirkırat eğer Can Dündar ve Bülent Çaplı olmasaydı, iki yıl gibi bir sürede tamamlanamazdı.

Can Dündar, incelemeci yönü, sentez gücü, olaylara bakışı ve sağduyusuyla çalışmaların bir temel direğiye, diğeri de titizliği, disiplini, insanlara yaklaşımı, gelişmeleri ve görüşüyle Bülent Çaplı'ydı.

Dündar ve Çaplı'nın Türk Basın-TV dünyasının ileride en pırıltılı ve başarılı isimleri olacaklarından hiç kuşku yok.

Onlara, bana böylesine güzel bir çalışma ortamı yaratmış olmalarından ve vazgeçilmez katkılarlarından dolayı teşekkür borçluyum.

Altan Öymen ve Prof. Dr. Rıfku Salim Burçak'a da belgesele başından sonuna dek yaptıkları değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ekibin canla başla çalışan diğer elemanları Bülent Özkan, Sena Merter, Azade Öner ve Neşe Burgaz'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Böyle bir ekiple çalışmanın zevkini hiçbir zaman unutamayacağım.

Mehmet Ali Birand

14.5.1991, İstanbul

Birinci bölüm

ŞEF

Türkiye’de bugün kanıksayarak yaşadığımız çok partili demokratik rejim aslında 23 yıllık bir mücadelenin ve arayışın ürünü.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 yılına kadar tek partiden çok partiye geçiş için tam üç deneme yapıldı.

Bunlardan ilki 1924’teydi. Ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Fırkası’nın karşısına Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çıktı. Ancak yeni bir cumhuriyetin sancılar içinde inşa edildiği bu dönem, muhalif bir sesin yaşamasına elvermedi. Terakkiperver Fırkası altı ay sonra kapatıldı. Yöneticilerinin bir kısmı hapsedildi. Bir kısmı Atatürk’e suikast davasından idam sehpalarında cezalandırıldılar.

İkinci deneme bundan altı yıl sonra, 1930’da Serbest Fırka’yla yapıldı. Ama Serbest Fırka da ancak 97 gün yaşayabildi.

Nihayet aradan bir 16 yıl daha geçtikten sonra 1946’da Demokrat Parti geldi ve Türkiye için tek partili rejim bir daha dönemek üzere tarih oldu.

Biz, öykümüze 1930 yılından, cumhuriyet tarihinin ikinci çok partili rejim denemesinden başlayacağız. 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin izlerini 30’lu yılların o kargaşasında arayacağız...

1930, Ankara

1930'larda iki tür Ankara vardı...

Biri hızlı çehre değiştiren, şapka giymeyi, Türkçe okuyup yazmayı, Batı müziğiyle dans etmeyi öğrenen bir Ankara...

Bu Ankara'yı Ulus'ta, Ankara Palas'ın balo salonlarında bulmak mümkündü.

İkinci Ankara'ysa buradan çok değil ancak birkaç kilometre uzaktaydı. Ama yine de Atpazarı, Ankara Palas'a birkaç asır uzakmış gibi görünüyordu. Orada fakirlikten kaynaklanan bir memnuniyetsizlik, insanların yüzlerinden okunuyordu.

Dünyayı sarsan ekonomik kriz Türkiye Cumhuriyeti'ni henüz yedi yaşındayken yakalamıştı. Genç cumhuriyet, iktisadi Dumlupınarlar kazanma çabasıındayken dünya çapında bir bunalımın ağına düşmüştü.

Çankaya'da Gazi Mustafa Kemal, yaverine şöyle dert yanıyordu:

"Bunalıyorum çocuk... Büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum... Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde..."

Gazi de bu duruma bir çare arıyordu. Yeni ve ciddi bir atılma ihtiyaç vardı. Öyle bir atılım ki, Türkiye'yi her yönden Batı'yla bütünleştirebilsin. Hem ekonomik hem de siyasi destek sağlasın. Türkiye'yi çağdaş dünyanın içine soksun. Gazi'nin ideali buydu.

Kararını hiç uzatmadan verdi: Ülkenin çıkışı çok partili demokrasidedir...

1930, Yalova

Sıcak bir ağustos akşamı Atatürk Yalova'da bir baloda Fransa'daki büyükelçi ve yakın bir dostu olan Fethi Bey'le Başbakan

İsmet Bey'i yanına çağdırttı. Çok partili rejim formülü gecikmemeli, bir an önce uygulamaya girmeliydi. Fethi Bey'den bir parti kurmasını istedi. Hatta adını bile koymuştu: Serbest Cumhuriyet Fırkası...

Başbakanla ileride muhalefet lideri olacak Fethi Bey'e dönüp rejimin formülünü de açıkladı: "Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz de benim evladımsınız. İkiniz arasında benim gözümde hiçbir fark yoktur."

Atatürk'ün bir evladı kendi kurduğu ve genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ydi. Yani iktidar... Yeni hayata getirdiği diğer çocuğunu ise muhalefetle görevlendiriyordu. Rejimin kollayıcılık rolünü kendi alıyor, iktidarı denetleyecek muhalefeti de tayin ediyordu.

Serbest Fırka'nın iki hedefi vardı: çoğulcu demokrasi ve liberal ekonomi... Yani Batı modeli...

Atatürk ilk başlarda bu partiye büyük destek verdi. En yakınlarını, hatta kız kardeşini üye yazdırdı. Ancak kısa sürede Çankaya'daki hesap çarşıya uymadı. Ne kadar rejim muhalifi varsa bu defa Serbest Fırka'ya akmaya başladı. Parti, toplumsal muhalefetin odağı oldu. Henüz kuruluş günlerinde düzenlenen bir İzmir mitingi, aslında partinin sonunun geldiğini de haber veriyordu. Fethi Bey'i İzmir Rıhtımı'nda 50 bin kişi "kurtar bizi" sloganıyla karşıladı. Olaylar çıktı, ölenler ve yaralananlar oldu.

O gün Fethi Bey'i karşılayanlar arasında Serbest Fırka'nın Aydın il başkanı da vardı. Liderinin, Fethi Bey'in hemen yanı başında duran beyaz takım elbiseli, fötr şapkalı genç adamın adı, Adnan Menderes'ti...

Menderes henüz 31 yaşındaydı. Aydın'da babadan kalma üç bin dönümlük Çakırbeyli Çiftliği'nin beyiydi. Yeni evlenmişti. Aslında evlenirken eşi Berin Hanım'a hep çiftçi kalacağına ve politikaya girmeyeceğine dair söz vermişti. Ama Fethi Okyar, Aydın'a il teşkilatı için adam aramaya geldiğinde herkes onu tavsiye etmişti. Topraktan anlardı. Tahsilliydi. Dil biliyordu.

Israrlara dayanamadı ve karısının tuhaf bir içgüdüyle hep korktuğu politikaya adımını attı. Aydın il başkanlığını üstlendiğinde aslında farkında olmadan 30 yıl sürecektir bir siyasal mücadelede ilk basamağını tırmanıyordu.

Ancak bu ilk siyasi çıkış, ilk siyasi yenilgiyi de beraberinde getirdi. Serbest Fırka iyiden iyiye kontrolden çıktı. Üç buçuk ay sonra yine Gazi'nin onayıyla feshedildi. Bir demokrasi denemesi daha hayal kırıklığıyla sonuçlanmış oldu.

1931, Aydın

Serbest Fırka kapanır kapanmaz muhalefetin sesi kesildi. Muhallifler yeniden CHP'ye, yani eski yuvalarına döndüler. Adnan Menderes de CHP'nin Aydın'da il başkanlığını üstlendi. Serbest Fırka'nın başarısızlığından ötürü umudu kırılmış, hevesi kaçmıştı. Ta ki 3 Şubat 1931 gününe kadar...

O gün Atatürk Aydın'a gelmişti. Bütün şehir ayakta idi. Gazi her yeri gezdi. Ancak CHP binasına uğramak istemiyordu. Belki de eski Serbest Fırkacıların orada olduklarını bildiğinden dolayı isteksizdi. Oysa Menderes sabırsızlıkla onu bekliyordu. Sonunda Ata bir beş dakika için uğramaya razı oldu. Adnan Bey sigara ikram etti, almadı; kahve önerdi, istemedi. Buz gibi bir hava esiyordu.

Baha Akşit (DP grup başkanvekili)

Adnan Menderes kendi bana anlatmıştır. "Kahve ısmarladım, kabul etmedi. Sigara ikram ettim, kabul etmedi," dedi. "Fakat o sırada bir bahis açıldı. Türkiye'deki çiftçilerin durumu hakkında bilgi istenildi. Ben..." dedi, "bunu anlatmaya başladım. Türkiye'deki ekonomik durum dahil, çiftçilerin durumu dahil, bunların hakkında yapılacak tedbirler dahil olmak üzere ben fikirlerimi anlatmaya başladım. Atatürk sual sordu, ben anlattım, Atatürk ilave etti, beni konuşturdu."

Sonunda beş dakikalık ziyaret tam dört saat sürdü. Bu dört saat içinde Atatürk, bir paket Gazi sigarası ve dört fincan kahve içti. O dört saat Adnan Menderes'in hayatının akışını değiştiren dört saat oldu. Atatürk, Aydın'dan ayrılırken Menderes'ten konuştuklarına dair bir rapor istedi. Yanındakilere de Adnan Bey'i övdü: "Bugün konuştuğum genç, dikkate değer bir insandır."

Birkaç ay sonra seçim döneminde Adnan Bey'in adı radyoda, milletvekili adayları arasında okundu. Oysa kendisinin bundan haberi bile yoktu.

Aydın Menderes (Adnan Menderes'in oğlu)

Tebrik etmişler, "Hayırlı olsun Adnan Bey, mebus olmuşsun," diye. O da, "Hayrola," demiş. "Öğlen 13.00 haberlerini dinlemedin mi, radyoda senin de ismin vardı," demişler. Tabii radyoda okunan aslında adaylar listesiydi ama o zaman o listede yer alan, otomatikman seçiliyordu. O itibarla babamın Ankara'ya, Meclis'e gelişinde Atatürk'ün hafızasında, rastladığı o genç insanın canlı kalmasının ve belki bir yere not ettirmiş olmasının sanıyorum çok önemli bir rolü var.

Adnan Menderes 1931'in baharında Aydın mebusu olarak Ankara'ya Meclis'e giderken yakın çevresine, "Beni Atatürk keşfetti," diyecekti. Ankara'da onu tam 30 yıl sürecektir benzeri görülmedik, bir yaşam serüveni bekliyordu...

1933, Ankara

1933 yılında cumhuriyet, gençliğinin tadını çıkarıyordu.

10 yılda yaratılan 15 milyon genç, akın akın Ankara'ya koştu. Başkentte bu heyecanı yaşayanlar arasında Adnan Menderes de vardı. Savaş onu henüz 18 yaşında, Amerikan Koleji'nde öğ-

renciyken yakalamış, bütün bir nesil gibi onun da gençliği, talimgâhlarda, cepheye giden trenlerde, sıtma nöbetlerinde geçmişti. Şimdi, o mücadelenin meyvesi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sıralarında oturuyordu.

Bir parça çekingen, hatta silikti... Meclis'te Dilekçe Komisyonu'nda çalışırdı. Genel Kuruldaysa en arkalarda bir yerde otururdu. Öne çıkmaya, gösteriş yapmaya tabiatı müsait değildi.

Aydın Menderes

Alçakgönüllü ve mahcup tabiatlı denilebilecek bir insandı. Yani böyle hemen insanlara bir omuz darbesi vurup ön sıralara geçmeyi düşünecek, bunun için belirli yolları deneyecek tabiatı da yoktu. Bir nedeni bu olabilir. İkincisi belki de Serbest Fırka olayından kalan bir duygu... Yani, "Zamanı gelmeden bir işe girişmemeli." Çiftçilik de buna çok uygun düşer. Traktörünüz hazır. Bütün aletleriniz hazır. Gübre-niz tohumunuz hazır. Ama toprak ve hava şartları bir arada uygun değilse eliniz kolunuz bağlıdır. İlle havanın ısınmasını, toprağın da tava gelmesini bekleyeceksiniz.

Toprak henüz siyasette tavına gelmemişti. Menderes için bu dönemde yapılabilecek en iyi şey kendisini daha iyi hazırlamaktı. Bir gece aniden üniversiteye yazılmaya karar verdi. Ankara Hukuk Mektebi'ne bir dilekçeyle başvurdu. Oysa lise diploması dahi yoktu. Milletvekili olduğundan okula kabul edildi. Böylece 33 yaşında, bu kez bir milletvekili olarak yeniden öğrenci sıralarına oturuyordu.

Menderes'in öğrencilik yıllarında iki büyük olay yaşandı. Biri, faşizmin bütün hızıyla yayılmasıydı. İtalya'da Mussolini, İspanya'da Franco ve Almanya'da Hitler ekonomik krizin birer ürünü olarak diktatörlüklerini ilan etmişlerdi. Dünya adım adım bir savaşa sürükleniyordu.

Diğer sarsıcı haber ise 10 Kasım 1938 günü geldi. Artık cumhuriyet Atatürksüzdü...

Atatürk öldüğünde silah arkadaşı İsmet İnönü, onun başbakanı değildi. Ata ile tartışmışlar ve ilişkilerine bir fasıla vermeyi kararlaştırmışlardı. Bunun üzerine başbakanlığa Celal Bayar atanmıştı.

Bayar, İttihat ve Terakki'den bu yana Atatürk'ün yanındaydı. İstiklal Harbi'nin Galip Hoca'sıydı. Hayatı mücadeleyle geçmişti. İş Bankası'nı kurmuş, Atatürk'ün iktisat vekilliğini yapmış, şimdi de başbakanı olmuştu.

İnönü ve Bayar... İki ayrı kutuptular.

Yaşamları boyunca ne zaman biri öne çıkarsa, diğeri geride kalmış ve kendi sırasını beklemişti. Atatürk'ten sonra da bu hâle seleflik kuralı acaba böyle mi işleyecekti?

Ata'nın öldüğü gün Bayar yeni cumhurbaşkanının kim olacağını soranlara şu karşılığı veriyordu:

Meclis seçecektir reisicumhuru... Bizim vazifemiz meseleyi mal sahibi-ne götürüp selamete teslim etmektir. Vazifesini ifa edebilmesi için ve bundan sonra da bir ekseriyetle bile seçilirse ona itaati sağlamaktır. Bu prensibe aykırı hareket eden babam mezardan çıkarsa onu asarım.

Meclis 11 Kasım 1938 cuma günü olağanüstü toplandı ve cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'yü seçti. İsmet Paşa o gün hatıra defterine şu notu düştü:

Meclis çılğın bir halde 24 saat güç sarf etti. Bütün memleket radyo başında bekledi. Oybirliğiyle beni cumhurbaşkanı seçtiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkisinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın (cumhurbaşkanlığına) getirilmesi rızasıyla, serbest oyla yapılmış hakiki bir seçim olarak tarihe geçecektir.

Özden Toker (İsmet İnönü'nün kızı)

O gün benim için diğer günler gibi başlamıştı. Çankaya İlkokulu'ndaki öğretmenim Rasim Akın'la birlikte ders yapıyorduk. O sırada kapı vuruldu ve beni aşağı çağırdılar. Babam beni görmek istiyormuş. Aşağı indim. Bahçeye çıktım. Hava güzeldi. Babam üzerine frakını giymişti. Yanında TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve birkaç arkadaşı vardı. Ben koşarak yanına gittim. Beni kucığına aldı, öptü, saçlarımı okşadı. "Kızım, bak arkadaşlar beni almaya geldiler. Şimdi Meclis'e gidiyoruz. Ben orada cumhurbaşkanı olarak yemin edeceğim. Sana bunu ben söylemek istedim. Baban artık bundan sonra cumhurbaşkanı oluyor."

İnönü artık cumhurbaşkanıydı. Başbakanlığa yeniden Bayar atandıysa da Bayar birkaç ay sonra istifaya mecbur kaldı. Ezeli rekabet bu iki ismin bir arada olmasını engelliyordu. Bayar köşesine çekildi.

Öne çıkma sırası şimdi İnönü'deydi.

Yeni liderin önünde iki yol vardı: Ya tek adam olacak veya Atatürk'ün demokrasi arayışını sürdürecekti.

İleride büyük tartışmalara yol açacak ilk işaret 1938 yılındaki CHP 1. Olağanüstü Kurultayı'nda verildi. Parti programında değişiklik yapıldı ve Celal Bayar'ın başkanlık ettiği kurultayda İnönü, değişmez genel başkan ilan edildi. Artık İsmet Paşa isterse ölene kadar partinin başkanı olarak kalabilecekti.

Kurultayın Milli Şef'e bağlılık mesajını en genç aza olan Adnan Menderes okudu:

Partimizin değişmez genel başkanlığına intihab olunan, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük reiscumhuru ve kahraman Türk ordusunun yüce başbuğu, Milli Şef İsmet İnönü'ye Büyük Kurultay'ın yürekten sevgi ve bağlılığının arzına karar verilmiştir.

Talihin cilvesine bakın ki, bu kararı kürsüden iftiharla okuyan genç, birkaç sene sonra bu okuduğu kararın en şiddetli muhaliflerinden biri olacaktı.

İsmet İnönü Milli Şefliğinin ilanından kısa bir süre sonra herkesi şaşırtan bir konuşma yaptı İstanbul Üniversitesi'nde: "Ülkede gerçek anlamda bir millet denetimi zorunludur," dedi. Acaba İsmet Paşa çok partili demokrasi yolunu mu gösteriyordu? Kimi evet, kimi hayır, dedi.

Bu tartışmalar tam altı ay sonra bıçak gibi kesildi. Avrupa'da savaş patlamıştı. Artık Türkiye'nin önünde bir tek hedef vardı: Bu felaketin dışında kalabilmek.

Hem dünya hem de Türkiye için sıkıntı dolu bir dönem başladı. Yoklukların, kuyrukların, karaborsanın, karartmaların ve ekmek karnelerinin hüküm sürdüğü bir dönem...

Savaşın dehşeti, Milli Şef'in egemenliğini biraz daha perçinlemiş ve İsmet İnönü giderek bir korkunun sembolü olmaya başlamıştı. Oysa artık yeni bir kuşak yetişmişti. Tek partili düzen onlara dar geliyordu.

Süleyman Demirel

Bizim o zamanki vaziyetimiz... Biz, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenciyiz 40'lı yıllarda. 20-21 yaşında gençler olarak memleket meselelerine hevesliyiz. Onları takip ediyoruz. Ve o yaşlarda hemen hemen her devirde gençler biraz yönetime karşı olurlar. Yani ülkeyi yönetenlere karşıyız. Ve yeni bir hareket çıksa da bu yeni hareketin peşinden millet gitse gibi düşünceler aşağı yukarı bizim yaşımızda olan genç zihinlere hâkimdir.

Cüneyt Arcayürek (Gazeteci-yazar)

Genciz... Üniversiteye gidiyoruz, okuyoruz, çiziyoruz, söylüyorlar, görüyoruz. Milli Şef'in ağırlığı çökmüş Türkiye'ye... Düşünebiliyor musunuz İnönü'yü yolda görmek mümkün değil. Çankaya'dan inerken yol-

lar kapanıyor. Önünde motosikletler, arkasında motosikletler, güm-bür güm-bür bir sesle iniyor ve işte böyle geçip gidiyor. Eee... Bir adam... Kim bu? İnönü geçti... Biz böyle korkularla büyüdük.

Tek adam, giderek tek başına adama dönüşüyordu. Halk, zincirinden boşanan fiyatlar karşısında çaresiz ve bitkindi. Türkiye savaşa girmemiş ama savaş Türk evlerine girmişti. Ankara'daki İsmet Paşa pazarına yokluk egemendi. Daha önce köyden kente mal taşıyan kağnılar, bu kez kente yiyecek bulmaya geliyorlardı. Oysa şehirde insanlar artık apartman bahçelerine sebze eker hale gelmişlerdi.

Savaşın tam bir yangına dönüştüğü 1942 yılında alevler Karadeniz'den, Ege'den ve Balkanlar'dan Türkiye'yi kuşatmış durumdaydı, işte tam bu aşamada konulan ünlü Varlık Vergisi şikâyetleri ve muhalefeti doruğa çıkardı. Kuyruklarda halk homurdanıyor, oysa gazeteler Milli Şef'i bir ilah mertebesine yükselten haberlerle dolduruluyordu.

Metin Toker (Gazeteci-yazar)

Ve bu zorla yaptırılıyordu gazetelere. Aslında bazı gazeteler buna gönüllüydüler ya... Mesela her İnönü zaferinde birinci sayfalarda böyle büyük çerçeveler içinde İsmet Paşa'nın resmi yayımlanır. O kadar ki İsmet Paşa'nın ailesiyle ilgili haberlerin bile, mesela Mevhibe İnönü munakâlat vekâletinin postacılık kursunu yahut telsiz kursunu açmış. O haberin nerede nasıl yazılacağını tamim ederlerdi ki Mevhibe İnönü mesela bunlardan hiç hoşlanan bir tabiatla değildi. Ama İsmet İnönü imajının cilalanması için elden gelen her şey yapıyordu. Mesela İsmet İnönü'nün oğlu (Erdal İnönü) Türk Hava Kurumu'ndan uçuş brövesi almış. Millet Meclisi başkanı, başbakan, bütün bakanlar, genelkurmay başkanı hepsi toplantıdalar. Nutuklar söylenip Milli Şef'in oğlunun ne kadar büyük bir iş yaptığı anlatılıyor. Ve bu gazetelere yazdırılıyor. Tabii bütün bunlar Milli Şef'e karşı istenilenin tam aksine belki otorite sağlıyordu ama antipatik yapıyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu antipati, kısa bir süre sonra muhalefete dönüştü. İlk muhalif sesleri yükseltenler de *Tan* gazetesinde Zekeriya ve Sabiha Sertellerle, *Vatan* gazetesinden Ahmet Emin Yalman oldu. Behice Boran, Mehmet Ali Aybar gibi kalemler de demokrasi ve düşünce özgürlüğü tartışmasını körüklediler.

Sağ cenahtaysa aynı yıl ırkçılık ve Turancılık tartışmaları büyüyor ve geniş çaplı tutuklamalar yapılıyordu. Milli Şef'in şimşegini çekenler arasında Alparslan Türkeş adlı bir üsteğmen de vardı.

Bu sesler o kadar etkili değildi. İsmet Paşa'ya karşı asıl etkili olacak muhalefet, parti içinde eski silah arkadaşı Celal Bayar'dan geldi. Bayar, liderliği İnönü'ye devrettiğinden beri boş durmamış ve evi bir muhalefet merkezi haline gelmişti.

Genel olarak memleket nereye gidiyor diye başlayan bu toplantıların belli başlı üç müdavimi vardı.

İlki Aydın Mebusu Adnan Menderes'ti. Serbest Fırka girişiminden beri İsmet İnönü'ye karşı ters bakışını sürdürmüştü.

İkinci isim Profesör Fuat Köprülü'ydü. Edebiyat tarihçisi olan Köprülü'yü ekibe Menderes tanıştırmıştı.

Ve nihayet Refik Koraltan... Bayar gibi ilk TBMM'nin mebuslarından olan Koraltan daha sonra Bursa'da valilik yaparken Bayar'la ilişkilerini iyice geliştirmişti.

Küskünler kampının beyin takımı böylece tamamlanmış oluyordu. Bu ekip artık sürekli bir arada bulunacak ve her olayda birlikte hareket edecekti.

Muhalefet bayrağını ilk gösteren Bayar oldu. 1944 bütçesinin görüşüldüğü Meclis oturumunda hükümet politikalarını eleştirdi. Bazı başkanlarla kürsüden tartışmaya girdi. İlk kez bir milletvekili Milli Şef'in bütçesine karşı çıkıyordu. O günden itibaren Bayar'la, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yolları fiilen ayrıldı.

O sabah bütün dünya aynı mutlu haberle uyandı: Savaş sona erdi.

Artık hem dünya hem de Türkiye için yeni bir dönem başlıyordu.

O bahar San Francisco'da 59 ülkenin temsilcileri Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna imza attılar. Yeni dünyaya artık demokrasi ilkelerinin egemen olması kararlaştırıldı. Şefler, *führer*'ler, *duce*'ler tarihin derinliklerine gömüldü.

Bu iklim içinde Türkiye'de de değişmez Milli Şef rejiminin değişme zamanı gelmişti. Girmek istediğimiz Batı dünyasının kilidini açacak anahtar, çok partili demokrasiydi.

Aynı yıl Stalin, Türk-Sovyet saldırmazlık anlaşmasını feshetti. Sovyetler'le ilişkiler gerginleşiverdi. Sonunda da bu olay, Türkiye'nin Batı'yla bütünleşmesini birden hızlandırdı.

İşte bu ortam içinde İnönü beklenen konuşmasını yaptı. 1945 yılının 19 Mayıs nutkunda ilk kez açıkça demokrasiye geçiş sözü verdi.

Kasım Gülek (CHP genel sekreteri)

İsmet Paşa buna karar verdikten sonra birçoklarımızla istişare etti. Çok konuşmalar yaptık. Kimimiz, "Hemen başlayalım. Ama başlangıçta biraz daha temkinli davranalım," dediler. İsmet Paşa buna hemen başlayalım kanısındaydı. "Biz birbirimizi kırarız," dendiği zaman şöyle bir şey söylerdi: "Ben Harbiye'de okurken Türkiye'ye futbol ilk defa gelmişti. Maç yapardık. Maçta kaybedeceğini anlayan taraf kayışları çeker öteki tarafın üstüne yürürdü. Bu, zamanla kayboldu. Demokrasi de böyle olacak. İlk zamanlar birbirimize kayışları çekecek, hücum edeceğiz. Ama zamanla alışacağız. Bunun dünyada nasıl yapılacağını, nasıl yapıldığını göreceğiz. Ve kendi şartlarımıza göre bir demokratik hayata geçeceğiz."

Özden Toker

Tabii ilk demokrasi kurulmak üzereyken babama belki de iyi niyetle gelip, "Aman Paşam, daha çok erken. Bu işe girmeyelim. Daha halkımız olgunlaşmadı. Biraz daha bekleyelim. Halk olgunlaşsın. Ondan sonra bu işe girelim," diyenler çok oluyordu. Ve, "Paşam," derlerdi. "İlk defa size hücum edecekler, sizi yıpratacaklar." Bunlara da gene babam gülerken cevap verirdi: "İşte ben bunun için benim sağlığımda bu işe geçmek istiyorum," derdi. "Benden sonra gelecekler benim kadar sabırlı olmayabilirler. Ama ben kendime güveniyorum."

İsmet Paşa'nın bu kararında ne kadar kendine güvenin ne kadar dünya konjonktürünün etkili olduğu hep tartışılmıştır. Ama kesin olan bir şey var ki ülke içinde de koşullar artık çok partili, demokratik bir rejimi kaçınılmaz hale getirmişti.

Böyle bir rejimin ilk provasıysa aynı günlerde Meclis'te yapıldı. O gün gündemde toprak reformu tasarısı vardı. Daha adil bir toprak dağılımı için, büyük toprak sahiplerinin bir kısım arazilerinin kamulaştırılması isteniyordu. CHP içindeki toprak ağaları çok rahatsız oldular. Bu tepkiyi de Adnan Menderes dile getirdi. O güne dek pek ön plana çıkmayan Menderes elinde kalın bir dosyayla kürsüye geldi, uzun ve çok etkili bir konuşma yaptı. Kanunun faşist olduğunu, hatta Nazileri andırdığını söyledi. Kürsüden indiğinde yıldızı iyiden iyiye parlamıştı.

O mayıs sonunda yapılan bütçe oylamasında tam yedi kırımızı oy çıktı. Bu yedi muhalif oy aslında muhalefetin yeni kadrosunu ortaya çıkarıyordu. Artık muhalif grubun adı ve adresi belliydi. Şimdi bir çıkış yapmanın tam sırasıydı.

Beklenen çıkış, 7 Haziran 1945 günü CHP Grubu'na sunulan üç sayfalık bir önergeyle geldi. Dörtlü Tahrir adıyla tarihe geçen bu önergede İnönü'nün 19 Mayıs nutkuna atıf yapılıyor ve son derece saygılı bir dille üç istek sıralanıyordu:

- Meclis denetiminin sağlanması.
- Siyasal özgürlüklerin genişletilmesi.
- Ve parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesi.

Önergenin altında yine aynı dört imza vardı:

Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes...

Önerge, CHP Grubu üzerinde bomba tesiri yaptı. Bu, açıktan bir meydan okumaydı. Acaba iş, yeni bir partiye mi gidiyordu?

Baha Akşit

Ben Sayın Celal Bayar'a sordum, "Siz Dörtlü Takrir'i verdiğinizde parti kurmayı düşünüyor muydunuz?" dedim. Bana cevap olarak aynen şunu söylemiştir. Bunun tarihe geçmesinde yarar olduğunu sanıyorum. Demıştır ki, "Biz Dörtlü Takrir'i verdiğimiz zaman sadece Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde ıslahat yapılmasını düşünmüştük. Ben kendim, düşüncemi naklediyorum, arkadaşlarımla fikrine tercüman olarak söylemiyorum; ama benim suret-i katiyede bir parti kurmak niyetim yoktu. Ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmayı düşünmüyordum."

Ama İsmet İnönü öyle düşünmüyordu. Dörtlü Takrir'in görüşüldüğü bir parti toplantısında muhalefetin susturulmasını isteyenlere şöyle yanıt verdi:

"Muhalefeti parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler. Teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler."

İşte ayrı ayrı parti fikri CHP içinde ilk kez o gün, orada dile getirildi. Milli Şef, "Gitsinler," demişti. Acaba Bayar muhalefet liderliğine mi atanıyordu?

Metin Toker

Bilinen... İsmet Paşa'nın ikinci bir parti kurulacaksa bunun Celal Bayar'ın başkanlığında olmasını istediği.... Neden? Bir defa laikliğe karşı, Atatürk devrimlerine karşı bir direnmenin veya çok fazla bir istismarın Celal Bayar'ın bulunduğu, onun kurduğu bir parti tarafından yapılmayacağı...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ve Bayar, eski bir başbakan; devlet tecrübesi var. Birçok tehlikenin Türkiye’de nasıl yaşandığını görmüş. Şöyle diyeyim: Celal Bayar’ın şahsı İsmet İnönü’ye muhalefet kurma için bir garanti sayılıyor.

Bayar o sırada endişe içinde attığı adımın sonucunu bekliyordu. Silahını ateşlemiş, karşıdan gelecek sese kulak kabartmıştı. Halk Partisi’nin bu başkaldırıya tepkisi beklendiği gibi oldu. Önce Dörtlü Takrir, Meclis’te ağır eleştiriye uğratıldı, ardından da 21 Eylül 1945 günü CHP Divanı oybirliğiyle Dörtlerden en sivri olan ikisini partiden ihraç etti. Menderes ve Köprülü atılıyor, Bayar’a da böylece gözdağı veriliyordu.

Bu, Menderes’in 30 yıllık siyaset yaşamının tam orta noktasıydı. 15 yıllık CHP macerası böylece sona eriyor ve o günden itibaren yine tam 15 yıl sürecek bir karşıtlık dönemi başlıyordu.

Arkadaşlarının partiden atılmasından sonra şimdi gözler Celal Bayar’a çevrilmişti. Herkes Bayar’ın tepkisini merak ediyordu.

Nilüfer Gürsoy (Celal Bayar’ın kızı)

Eylül ayında yazlıkta bulunduğumuz Çeşme’den dönerken babam, milletvekilliğinden ayrılmak arzusunu bana açmıştı ve, “Şimdilik bunu sana söylüyorum, senden başkası bunu bilmiyor,” diye bana adeta bir sır tevdi etmişti. İstanbul’a geldiğimizde yakınlarımız, “Acaba baban bu durumda ne yapacak?” diye soruyorlardı. Tabii ben bu sırrı saklamak durumunda olduğum için hiç renk vermiyordum.

Bayar, bu sırrı bir hafta sakladıktan sonra açıkladı. Milletvekilliğinden istifa etmiş ama hâlâ partiden kopmamıştı. Aslında yeni bir parti kurma kararını çoktan olgunlaştırmış; ama yine de son adımı atmak için gözlerini Çankaya’ya dikmişti.

CHP kabinesi istifayı Ankara Hipodromu’nda bir at yarışı izlerken öğrendi. İnönü burada kabinedeki arkadaşlarına görüş-

lerini sordu. Hemen hepsi Bayar'ın siyasi hayattan çekileceği tahmininde bulundular. İnönü hepsini dinledikten sonra kendi fikrini söyledi: "Bence Bayar parti kuracaktır ve bu, memleket için hayırlı olacaktır. Müstakil grup yerine müstakil bir partiyle karşı karşıya kalacağız. Hazırlığınızı ona göre yapın."

1 Kasım 1945

TBMM

İnönü aylardır, hatta yıllardır beklenen işareti nihayet 1945 yılında Meclis'in açılış nutkunda verdi.

"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır," dedi. İnönü'ye göre daha önce yapılan iki girişimin tepkiler karşısında başarıya ulaşamaması bir talihsizlikti. Ancak şimdi özgürlük ve demokrasi havasının doğal işleyişi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacak ve 1947 yılında ilk çok partili seçim yapılacaktı.

Oysa aslında daha temmuz ayında Nuri Demirağ adlı bir işadamı tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, hatta partinin adı Üsküdar'da gazetecilere verdiği kuzu ziyafetlerinden ötürü kuzu partisine çıkmıştı. Ama belli ki İsmet Paşa bunu partiden saymıyordu.

Cüneyt Arcayürek

Bayar ve arkadaşlarının bir parti hareketine giriştiklerini duyduktan sonra sanırım İnönü, Celal Bayar'ı nihayet Atatürk döneminden tanıması, ciddiyeti, üzerindeki bilgileri veya fikirleri daha olgun olduğu için böyle bir partinin kurulmasını teşvik eder, kışkırtır oldu. Demokrat Parti böyle bir ortamda doğdu. Yoksa İsmet Paşa çağırdı Celal Bayar'ı... Sen işte majestelerinin muhalefeti ol. Vaziyeti idare edelim.

Sen arada sırada muhalefet gibi bir şeyler söyle. Ben de... "Böyle değil canım..." Neden değil? Çünkü muhalefet olarak Demokrat Parti'nin 50'den önceki muhalefeti öyle yabana atılır bir muhalefet değildi. Sertti... Hem de çok sertti.

Bu sert muhalefete rağmen Bayar için Çankaya'dan artık yeşil ışık yanmıştı. Bu arada Refik Koraltan da partiden ihraç edilmiş ve böylece yeni oluşumun kurmay kadrosu tamamlanmıştı: Bayar, Menderes, Koraltan... ve Köprülü. Yeni çok partili rejimde terazinin diğer kefesini bu dört adam dolduracaktı.

Ayhan Timurtaş (Refik Koraltan'ın kızı)

Dörtler mütemadiyen toplanıyorlardı. Ekseriyetle de bizim evde... Herkes tahmin ediyordu bir parti kurulacağını ama daha açıklanmamıştı. Bizim evin alt katında da Fransız Haber Ajansı AFP'nin müdürlüğünü yapan bir zat vardı. O ikide bir yolumuzu keserdi bizim. "Bir parti mi kuruluyor? Ne haber?" diye bize sorardı.

Evet içeride bir parti kuruluyordu. Ziya Gökalp Caddesi'ndeki ev yeni bir dönemin açılışına tanıklık ediyordu. Dörtler sabahlara kadar yeni bir partinin programı ve ilkeleri üzerinde çalışıyor, tartışıyorlardı.

Ayhan Timurtaş

Çok elektrikli toplantılar oluyordu. Çünkü bir kere Köprülü mizaç itibarıyla hırçın bir adamdı rahmetli. Sert çıkışlar yapardı. Kızdığı zaman da ileri geri konuşurdu. Kırardı karşısındakileri... Az daha onun kavgaları yüzünden parti daha kurulmadan dağılacaktı. Bizim evde olurdu birçokları. Sadece ben girerdim içeri, çay kahve getir, limonata götür filan... Bir gün baktım babam koluna girdi Köprülü'nün. Babam olmasaydı ne kurulurdu ne devam ederdi. Çünkü çok kavgalar olu-

yordu. Babam yatıştırıyordu hep. Hemen aldı Köprülü'yü içeri odaya götürdü. Biraz sonra Menderes yanına gitti. Aman Allahım... Ben su mu istediler diye bir şey götürdüm; ama Köprülü veriştiriyordu böyle... "Niye böyle kızmış acaba?" dedim kendi kendime... Meğer Bayar, başkan olayım demiş, tabii toplantılarda herkes bir şey söylüyor, muntazam devam etsin diye! Vay efendim, niye o başkanlık teklif etti diye kızmış. Kendi başkan olmak istiyormuş.

Partinin programı üzerindeki tartışmalar nihayet aralık ayı başında tamamlandı. Programı ve partinin kuruluş bildirgesini yine aynı evde Koraltan'ın kızı Ayhan daktilo etti. Son olarak iş, partiye bir ad bulmaya kalmıştı.

Ayhan Timurtaş

Benim bir gün çok eski arkadaşım olan Nilüfer, yemeğe davet etti beni. Gittim. Celal Bayar, Nilüfer, ben bir de Özer Şahingiray vardı. Bir de Celal Bayar'ın hanımı. Oturuyoruz işte... Celal Bayar da dedi ki, "Partinin adı ne olsun? Hadi bakalım siz söyleyin gençler;" filan. "Ne gibi isimler var?" dedim ben. "Doğan Güneş Partisi olsun diye konuşuluyor," dedi. "Bir de Demokrat Parti..." "Benim fikrimi sorarsanız," dedim, "Demokrat Parti olması daha uygun çünkü her lisanda demokrat kelimesi vardır ve kolay akılda kalır." Ondan sonra Demokrat Parti oldu.

Çocuğa isim de konmuştu. Türkiye'yi on yıl yönetecek bir kitle partisi bir küçük odada filizlenmişti.

Bayar nihayet bu mutlu haberi, yine mutlu bir günde açıklamaya karar verdi. Aralık ayında oğlu Turgut'un düğün töreninde kuruluşundan beri içinde yer aldığı CHP'den istifa ettiğini davetlilere açıklayıverdi.

Şimdi sıra Köşk'ün nabzını yoklamaya gelmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Metin Toker

Hazır olunca program, Celal Bayar'ın bana anlattığına göre, Celal Bayar diyor ki: "Bunu İçişleri Bakanlığı'na vermeden evvel ben götüreyim İsmet Paşa'ya göstereyim. Bu hem iyi bir jest olur hem bir zararı yok. Çünkü biz bunu verdiğimiz zaman içişleri bakanı götürüp İsmet Paşa'ya gösterecek. Hiç olmazsa ben böyle bir jest yapmış olurum," diyor.

4 Aralık 1945 günü bütün Türkiye'nin gözü Çankaya'daki bu buluşmadaydı. İki eski silah arkadaşı, Atatürk'ün en yakınındaki iki insan yıllar sonra bu kez iki ayrı partinin liderleri olarak yeniden buluşuyorlardı. Yeni rejime son fırça darbeleri bu buluşmada vurulacaktı.

Metin Toker

Koltuğunun altına programını alıyor, cebine de partinin bir rozetini koyuyor ve İsmet Paşa'dan randevu istenmiş, alınmış, Köşk'e çıkıyor. Şakalaşıyorlar. Celal Bayar rozeti veriyor. Diyor ki, "Paşam bunu sizin yakanızda görmek, bizi çok mutlu edecektir." Paşa gülüyor. Asıl şu konuşma cereyan ediyor. Diyor ki İnönü, programı alıyor ve soruyor: "Terakkiperverlerde olduğu gibi itikat-ı diniyeye biz riayetkârız diye bir madde var mı?"

"Hayır Paşam, laikliğin dinsizlik olmadığı var."

"Zıyanı yok. Köy Enstitüleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız? Yani bunlara karşı uğraşacak mısınız?"

"Hayır."

"Dış politikada ayrılık var mı?"

"Yok."

"O halde tamam..."

Bu tamam aslında 23 yıl sürmüş bir tek parti rejimine tamam anlamı taşıyordu. Bayar Çankaya'dan dönerken Demokrat Parti'nin kuruluş vizesi cebindeydi. Milli Şef artık geride kalmıştı. Şimdi demokrasi çağı başlıyordu.

Ne var ki halk arasında demokrat kelimesi pek bilinen bir kelime değildi. Demokrasi rejimi gibi demokrat kelimesi de halka yabancıydı. Halk, kısa zamanda bunu kendi diline çevirirdi. Köy kahvelerinde Demokrat yerine Demirkırat denmeye başlandı. Demokrat Parti'den söz ederken Demirkırat Partisi deniliyordu.

Demirkırat, giderek demokrasinin simgesi oldu Türkiye'de... Yarım asra yakın bir süredir bazen dörtlüye koşup bazen gemlenerek, bazen şahlanıp bazen tökezleyerek hep demokrasiye doğru koştu durdu... ve 1946'dan itibaren de tüm ülkeyi sarsan inanılması güç olaylar yaşandı.

İkinci bölüm

Dövüş

Dile kolay... Tam 23 yıllık tek parti döneminden sonra Türkiye 1946'da bir kez daha demokrasiyi denemeye karar verdi. O güne kadarki her denemede rejim altüst olmuş ve kısa zamanda vazgeçilmişti. Şimdi bir yenisi geliyordu. Acaba Atatürk'ten bu yana peşinden koşulan çok partili rejime bu kez ulaşılabilir miydi?

Demokrasinin takvimi 7 Ocak 1946 Pazartesi sabahı işlemeye başladı. O gün Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Türkiye Cumhuriyeti sabah tek partiyle uyandı, akşama, artık çok partiliydi.

7 Ocak 1946 Ankara

O gün saat 16.30'da Refik Koraltan kızının günlerdir evinde daktilo ettiği parti program ve tüzüğünü koltuğunun altına koydu, İçişleri Bakanlığı'na gitti ve Demokrat Parti'nin kuruluş dilekçesini bakana verdi. Aradan yarım saat geçmeden CHP hükümeti Demokrat Parti'nin kurulmasına izin verildiğini açıkladı.

DP'nin Sümer Sokak'taki genel merkezinde o gün tam bir bayram havası yaşandı. 23 yıllık tek partili rejim değişmişti. Artık bir muhalefet partisi ve iktidar alternatifi vardı. Partiyi kuran dört adam Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan ilk basın toplantısında programlarını açıkladılar. Basın toplantısını merakla izleyen gazetecilerden biri de Metin Toker'di:

Metin Toker

Adnan Menderes'e, hatırlıyorum orada şu soru soruldu: "Yeni parti-nin CHP'ye nazaran yeri neresidir?" Bayar, "Demokrattır," diye geçiş-tirdi. Adnan Menderes, "Belki iki parmak daha soldadır," dedi.

Aslında DP, CHP'nin iki parmak sağındaydı. Programlarına bakıldığında Demokratlar siyasal yelpazenin sağına oturuyor-lardı. DP'nin iki temel hedefi vardı: ekonomide liberalizm, siya-sette demokrasi. Parti programı her alanda daha serbest bir dü-zen ve kitlelere de refah vaat ediyordu. Ama ülke gibi, partinin kendisi de refaha muhtaçtı.

Nilüfer Gürsoy

Sümer Sokak'taki Demokrat Parti merkezi bahçe içinde ve tek katlı Ankara'nın ilk evlerinden villa şeklinde basit bir evdi. İkame ettirebili-yordu. Tabii koltuk vesaire de aynı şekilde etraftan derleme suretiyle yapılmıştı. Partinin yönetim kurulunun toplandığı masa da bizim, ba-bamın Çankaya'daki evinden götürülmüş bir masaydı. Dolapları da evrak dolabı olarak kullanılmıştır.

Parasızlık büyük sorundu. Kuruluş günlerinde Bayar, nere-den para bulacaksınız diye soran gazetecilere şöyle diyordu: "18 milyon içinde bize yardım yapabilecek 100 veya 200 kişi bula-
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

bilirsiniz. Bunlardan beşer yüz lira alsak 100 bin lira eder ki bununla bir-iki sene idare ederiz.”

Bayar umduğundan fazlasını buldu. DP'ye çok kısa zamanda 100 binlerce lira akmaya başladı.

Metin Toker

CHP merkezi Ulus'ta şimdi müze olan yerdeydi. Orası böyle lordların çalıştığı, sekreterler, kalantor kimseler, iyi giyimli şık adamlar... öyle soğuk bir yer. Ona mukabil Sümer Sokak son derece canlıydı. Köylü gelir... kasabalı gelir... Kurucular da çok cana yakın davranırlardı, herkesle görüşürlerdi. Yani böyle bir canlı ve yeni bir dönem açılıyor havasını taşıyan bir yerdi. Yani 1946'daki genel merkez bir heyecan merkeziydi.

Partinin lokomotifinin Celal Bayar olduğu kuruluşun ertesi günü yapılan genel başkan seçiminde de ortaya çıktı. 8 Ocak günü dört kurucu bir araya gelip kapalı oyla lideri belirlediler. Dört oydan üçünde Celal Bayar adı yazılıydı. Bayar'ın kime oy verdiği hiçbir zaman açıklanmadı.

Demokrat Parti'nin bir anda ilgi odağı haline gelmesi Halk Partisi'ni derin uykusundan uyandırmaya yetti. İktidar için tehlike çanları çalmaya başlamıştı.

İnönü hemen şubat ayından başlayarak aldığı bir dizi kararla, liberalleşme bayrağını DP'nin elinden almak için harekete geçti. Önce öğrencilere örgütlenme hakkı tanındı. Ardından üniversitelere özerklik verildi. Basit suçlar affedildi ve kısıtlamalar gevşetildi. Köylüyü ezen bazı vergiler kaldırıldı. İşçiler için sigorta güvencesi getirildi.

Ardından en önemli darbe indirilmek üzere kurultay, olağanüstü toplantıya çağırıldı. Sekiz yıl önceki ilk olağanüstü toplantıda İnönü değişmez genel başkan ilan edilmişti. Bu ikinci

toplantıdaysa değişmez başkanlık unvanına İnönü'nün isteği üzerine son verildi. Artık genel başkan, seçimle işbaşına gelecek ve değişebilecekti. Bu kararla, tek partili rejimden sonra tek şefli parti de tarihe karışıyordu.

Ama kurultayın asıl sürprizi bu değildi. Milli Şef eski Meclis binasındaki tarihî kürsüden CHP milletvekillerine tarihî, ancak beklenmedik şu açıklamayı yaptı:

Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar verdiğimiz için sizi davet ettim: Bu tek dereceli seçimin yapılmasıdır. Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe ediyoruz. Eğer bir-iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa yeni seçime gitmek kararındayız. Şunu belirtmek isterim ki şimdiye kadar kurulmuş olan partiler seçime parti olarak gireceklerdir. Büyük milletin her kararı yürekten makbulümüzdür.

Çok partili seçim dönemi artık açılmıştı. Ama İnönü bu arada bir de sürpriz yapmış ve seçimleri erkene almıştı.

Bu konuşma Demokrat Parti'yi karıştırdı. Zira normal seçim tarihine daha bir yıl vardı. İnönü seçimi öne almakla daha yeni doğmuş muhalefeti hazırlıksız yakalıyor, DP'nin deyimiyle tam bir baskın yapıyordu. Demokrat Parti kurulalı sadece dört ay olmuştu. Henüz emekleme çağındaki bir partinin seçime girmesi intihar gibiydi. Daha taşrada örgüt kurulmamış, milletvekili adayları bile belirlenmemişti. Seçimlere katılmasalar sandıktan kaçıyorlarmış gibi görülecek, varız deseler bu örgütlenmeyle yenilgi kaçınılmaz olacaktı.

Bu noktada Demokrat Parti tavır belirlemek için o ilkbaharda tüm il ve ilçe temsilcilerini Ankara'ya çağırdı.

Esat Budakoğlu (DP milletvekili)

Ankara'da, Kızılay civarında Sümer Sokak'taki genel merkez binasında martın sonu veya nisanın ilk haftası olacak, teşkilatını tamamlamış

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

olan illerden birer delegeyle toplandık. Miktarı 50 ile 60 civarında... İlk defa herkes birbirini görüyor. Ama herkes, birbirine karşı sevgiyle, saygıyla, heyecanla bağlıydı. Heyecanla bakıyordu. Adeta bir hısımdan çok daha yakındı. Herkes birbirine kendi muhitinde karşılaştığı ve halktan gördüğü yakınlığı, itibarı, alakayı anlatıyordu.

Delegelerin tartışacakları asıl sorun, erken seçim baskını karşısında ne yapılacağıydı. Demokrasiye atılan ilk adımla birlikte ilk gerilim başlıyordu. Temmuz ayındaki genel seçimlere kadar önlerinde bir de mayıstaki yerel seçimler vardı.

Bayar, heyecan içinde bir araya gelen il ve ilçe başkanlarından yerel seçimlerin boykot edilmesi kararını istedi ve aldı. Zaten başka çareleri de yoktu. DP, ilk güç gösterisini yapıyordu. Yerel seçimlere katılım çok az oldu. Bu, DP'nin potansiyel gücünü gösteren ilk işaretti.

Tabii bu boykot CHP cephesinde büyük tepki yarattı. Acaba çok partili rejim işlemeyecek miydi? Yeni bir Serbest Fırka olayı mı yaşanacaktı? İşte tam bu aşamada CHP'li Nihat Erim o ünlü "şal" yazısını yazdı. 30 Mayıs 1946 günü *Ulus*'ta yayımlanan makalede şöyle deniliyordu:

Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis etmektir.

Bu satırlarla CHP'nin bu genç milletvekili "Şalcı Erim" unvanını aldı. Acaba İnönü de elleriyle kurduğu çok partili rejimin üstüne bir şal örtmekten yana mıydı? Nihat Erim, Çankaya'da İsmet Paşa'nın nabzını yokladı. DP'nin seçim karşıtı propagandasından yakındı, kendi görüşlerini söyledi. Erim'in o gün hatıra defterine yazdıklarına bakılırsa İnönü aynen şu karşılığı verdi:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ben, İhtilalci ve Kuva-yı Milliyeci İsmet'im... Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç-beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne âlâ. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usulde gideriz.

Bu sözler o günlerde Çankaya zirvesinde esen soğuk havanın en somut göstergesiydi. Çok partili rejim daha doğduğu yıl can çekişmeye başlamıştı. Zirvedeki havayı en iyi hisseden ise Celal Bayar'dı. Yılların tecrübesiyle artık nerede gaza basılacağını, nerede fren yapılacağını çok iyi biliyordu. Muhalefette ölünün dozunu kaçıranları o uyarıyordu.

Metin Toker

Celal Bayar bir seyahatimizde bana dedi ki, "Bunlar, hiçbir şeyden habersiz kimseler. Bugün... İsmet Paşa iki jandarma gönderir, partinin kapısına kilit asar ve kimsenin sesi çıkmaz," dedi.

Bayar, çok partili demokrasinin kaderinin hâlâ Milli Şef'in ağzından çıkacak iki kelimeye bağlı olduğunu biliyordu. Tehlike karşısında hemen tutumunu değiştirdi ve genel seçimlere katılma kararı aldı.

İlk tehlike atlatılmıştı. Zirvedeki gerginlik dindi. Türkiye ilk defa çok partili seçim hazırlığına girdi. Kimsenin tecrübesi yoktu. El yordamıyla gidilecekti.

Ülke, birdenbire daha önce hiç yaşamadığı türden bir siyasi canlanmayla ayaklandı. 23 yıllık iktidar partisinin yarattığı bıkkınlık kitleleri bir çığ gibi DP mitinglerine akıtıyordu. Duvarlarda ilk kez özgür bir seçime özgü afişler görülüyordu. Yıllardır muhalefetsiz bir seçime alışmış CHP de hareketleniyor ve İsmet Paşa ilk kez bir seçim kampanyasına bu denli aktif olarak katılıyordu. Büyük kentler, coşkulu mitinglerin heyecanı ile benzersiz bir seçim kampanyasına tanık oluyordu.

Seçim meydanlarında yeni yeni boy gösterenler arasında bazı bildik isimler de vardı:

Bunlardan biri; Haydarpaşa Lisesi Matematik Öğretmeni Osman Bölükbaşı'ydı. Bu genç delikanlıyı Fuat Köprülü'ye bir dostu tavsiye etmiş ve ağzı iyi laf yapar, demişti. Bölükbaşı önce 500 lira maaşla DP'de işe alındı, sonra da Yozgat'tan milletvekili adayı oldu. Ağzımın ne kadar iyi laf yaptığını çok kısa süre içinde bütün Türkiye öğrenecekti.

Ve bir başkası, Doçent Doktor Mehmet Ali Aybar... Gazete ve dergilerdeki ateşli yazılarıyla İsmet Paşa rejimine kafa tutan bu genç adam DP'lilerin dikkatini çekmişti. Kayseri Tank Taburu'nda askerliğini yaparken DP'den milletvekilliği teklifi aldı. Ve yedek subayken DP listesinden, hem de Celal Bayar'ın listesinden bağımsız aday oldu. Türkiye İşçi Partisi'nin gelecekteki lideri de siyasi kariyerine DP listesinden başlıyordu.

Ve Mareşal Fevzi Çakmak... DP'nin ağır topu, Milli Mücadele'nin kahramanı. Açıkçası mareşalin pek aktif politika yapacak hali yoktu ama İsmet Paşa'nın karşısına böyle tarihî bir şahsiyeti çıkarmak DP'nin işine gelmişti. Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınınca İnönü'ye darılmıştı. Bu yüzden de CHP'nin milletvekili tekliflerini defalarca reddetmiş ama DP'den teklif gelince hiç çekinmeden aday olmuştu.

Bir yanda aday bulma yarışı sürerken, öte yanda eski alışkanlıklar hemen kendini göstermekte gecikmedi. DP adayları kampanyalarını bin bir güçlkle sürdürüyorlardı.

Ayhan Timurtaş

Biliyor musunuz, böyle rahat rahat gidemezlerdi konuşmalarını yaptıkları yerlere... Hep rahatsız edilirlerdi, hep takip edilirlerdi. Olmadık şeyler olurdu. Onun için, bunlardan babamı kurtarmak için mesela Karadeniz'e gittiyse, "İçel'e gitti," derdim.

Esat Budakoğlu

Edremit'e geldik. Girişte bir köprü vardı. Köprüye geldiğimiz zaman... kalabalık fakat aynı zamanda köprünün üzerinde yere serilmiş bir Türk bayrağı da vardı. Ben arabada Bayar'ın yanıdaydım. Bayar üzül-
dü ve irkildi. Ya bayrağı kaldırıp geçmek ve yahut bayrak üzerinden
geçmek. Tabii bayrak üzerinden geçmek diye bir şey söz konusu ola-
mazdı. Biz otomobille köprünün başına geldiğimizde münakaşalar baş
göstermişti ve şiddetleniyordu. Artık kavga noktasına gelmek bir an
meselesiydi. Bayar bir an düşündü ve, "Vatandaşların karşılıklı husu-
met haline getirmelerini ve bilhassa kavgalı haline sokulmasını kesin
olarak arzu etmem. Bu hakikaten üzücü, çirkin tedbiri almak isteyen-
ler, kendi yüzlerinin karasıyla baş başa kalsınlar. Biz Balıkesir'e döne-
lim. Bir başka zaman Edremit'e geliriz," dedi. Ve döndük.

**Bayar tüm kampanya boyunca son derece dikkatli bir tavır
sergiledi. Gittiği yerlerde gördüğü ilgiye rağmen kitlelerin tep-
kisini yatıştırmaya çalışıyordu.**

**Adnan Menderes'e gelince; o, doğduğu, büyüdüğü ve yıl-
lardır CHP milletvekili olarak seçildiği Aydın'da bu kez kuru-
cusu olduğu Demokrat Parti için oy arıyordu. Aydın'a güveni
sonsuzdu. Kampanya boyunca yanında Aydın'da serbest dok-
torluk yapan Mükerrerem Sarol vardı.**

Mükerrerem Sarol (DP milletvekili)

Bozdoğan diye bir yer vardı. İlçe. Oraya beraber gittik. Orayı kuruyo-
ruz. "Doktor, sen benim geldiğimi haber ver," dedi. Kendisi de belediye
parkında bir kanepenin üzerine oturdu. Ben dolaştım. Benim, çarşı pa-
zarda hastalarım var. Onları gördüm. Bir doktor buldum, bir dişi bul-
dum... bir teknisyen... bir terzi, bir berber buldum. Bir de çiftçi buldum.
Müştebbis heyetini kurdum ilçede. Adnan Bey'e de söyledim, her ta-
rafa da söyledim. Hiç kimse gelip Adnan Bey'i görmedi. Ben gittim.
Adnan Bey kara kara düşünüyordu. Doktor, "Anladım. Anladım ikbalin
ne demek olduğunu, itibarın ne demek olduğunu anladım," dedi.

Nihayet büyük gün geldi çattı. Sandık başlarında güler yüzlü liderler ve ürkek seçmenler kuyruk oldular. İlk kez CHP dışında da seçenekleri vardı.

Ankara Sümer Sokak'a yurdun dört bir yanından telefonlar yağıyordu. Başta tüm telefonların bir tek ortak mesajı vardı: Seçimleri kazanıyoruz... Ama saatler geçtikçe mesajlar da değişti. Sandık başlarında bir şeyler oluyordu.

Nilüfer Gürsoy

Evet. Genel merkezdeydim. Seçimler başladı. Sandıkların kapanması veya seçim müddetinin sona ermesine yakın illerden haberler geliyordu. Ve çok müspetti. Demokrat Parti'nin kazandığı haberleri geliyordu. Sandıklar açıldıktan sonra, daha doğrusu sonradan duyduğumuza göre pek çok yerde bu sandıklar kaçırılıp vilayete, valiliklere götürülüp veya gizli yerlerde saklanıp tekrar açıklandığı zaman durumların ters döndüğü haberleri de geliyordu telefonlarla...

Esat Budakoğlu

Seçim gününde sandıkları dolaştım ben. Kanun hükmü icabı rey açık, tasnif gizliydi. Jandarma silahıyla baskı yapıyor. Devlet otoritesine hâkim olanlar sandık başında, "Kime veriyorsun. Tayyare hırsız Ba-yar'a mı vereceksin, Milli Mücadele kahramanı, Atatürk'ün yakın arkadaşı İnönü'ye mi vereceksin?" Rey verenlere karşı söylenen söz buydu. Ve bu devrede biraz, "Ne karışyorsun, ben istediğime veririm," diyen ve diğerlerine cesaret verenlere karşı ağır muamele yapıyordu. Jandarma tarafından alınıp karakola götürülenler de vardı.

Muzaffer Kurbanoğlu

Ben o tarihte Manisa'nın Soma ilçesinde yargıç olarak bulunuyordum. Seçimlerden sonra yapılan hilelerin nasıl yapıldığını öğrenmek için arkadaşlarımdan rica ettim. Bana belediyede sandıkların getirildiği bir odada, dolabın içinde tasnif mazbatalarını gösterdiler. O dolabın arkası kontrplaktı ve duvar yoktu. Kontrplağı çıkarıyor, mazbataları dolaptan alıyor, tekrar yerine başka, değiştirilmiş mazbatalar veriliyordu.

Sonuç tam bir fiyaskoydu. Türkiye'nin ilk çok partili seçimine hilenin lekesi karışmıştı. Tek parti döneminden kalma seçim yasası gereği seçmenler oylarını herkesin gözü önünde açık olarak sandığa atmışlar ve bu oylar sandık kurallarınca herkesten gizli sayılmıştı. Hile kaçınılmaz gibiydi. Mazbatalar çalındı, sandıklar kaçırıldı, oylar değiştirildi, seçmenler dövüldü. DP Genel Merkezi'ndeki zafer sarhoşluğu, karanlık bastığında yerini hayal kırıklığına ve isyana bırakmıştı.

Metin Toker

Demokrat Parti merkezinde müthiş bir hiddet ve müthiş protestolar vardı. Türkiye'nin her tarafından adamlar geliyordu. Her tarafta hile yapıldığını söylüyorlardı. Yani böyle bir kaynaşma havası oldu.

O gece gelen meraklı telefonlardan birinin ucunda da Adnan Menderes vardı. Aydın ve Kütahya'dan aday olmuştu. Doğum yeri Aydın'da endişe içinde sonucu bekliyordu. Ama sonuç hüsrandı... Aydın'da kaybetmişti. Ankara'ya eşine telefon etti. "Toparlan, Aydın'a çiftliğe dönüyoruz," dedi. Yanında bulunanlara hissettirmemeye çalışıyordu ama büyük hayal kırıklığına uğramıştı.

Ama telefondaki ses, seçimi Kütahya'dan kazandığını söylüyordu.

Berrin Menderes (Adnan Menderes'in eşi)

"Sen Kütahya'dan seçildin," dedim. "Bak, şaka yapıyorsan pek hoş bir şaka değil. Keşke dönünceye saklasaydın," dedi bana.

Mükerrem Sarol

Kütahya'dan kazandığını öğrenince o meys Adnan Bey gitti, yeni bir heyecan, yeni bir şevk, yeni bir moral, yeni bir neşe kazanan Adnan Bey geldi.

CHP Genel Merkezi'ne gelince... Başta orada da neşesiz bir gece yaşanıyordu. İlk gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Herkes ne yapılacağını soruyordu. Ama taşradaki çoğu CHP örgütü sandık başlarında yapacağını yapmıştı bile...

CHP'ye göre İnönü adil bir seçim istiyordu. Fiyaskonun nedeni seçim sistemi ve taşradaki bürokrasinin kötü alışkanlıklarıydı. Ama DP hiçbir zaman İnönü'nün gerçekten dürüst bir seçim istediğini kabul etmedi. Yapılan tüm hilelerden, birinci derecede İnönü'yü sorumlu tuttu.

Kasım Gülek

O seçimler dürüst olmadı. Kanım o... Ve o vakit biz birtakım seçim sandıklarını ırmakta da bulduk. Akılsızca değiştirilmiş ve atılmış. Eğer o seçim 1950 seçimleri gibi dürüst bir seçim olsaydı Halk Partisi yine kazanırdı.

Gerçekten de seçim hilesiz de olsa DP'nin kazanma şansı yoktu. Çünkü yeterli sayıda aday çıkaramamışlardı. Yine de DP, 1946 seçimlerini daima bir propaganda konusu yaptı. Artık arkasında bir kitle desteği de vardı. Gerçi seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilliğinden sadece 62'sini kazanabilmişti ancak Demirkırat, halkı peşine taktığının farkındaydı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Esat Budakoğlu

Ertesi gün Demokrat Parti'ye bütün köylüler geldi. Ağlayanlar birbirinin boynuna sarılıp, "Bir daha rey sandığına gitmeyeceğiz," diyenler, "Bizi sayınsınlar. Biz sayılacağız. Eğer gitmek lazım gelirse bizi Ankara'ya kadar götür. Ankara'ya gidelim. Rey olarak bizi sayınsınlar. Biz rey olalım," diyorlardı. Bu heyecanı kaybetmemek için mecburduk Demokrat Parti olarak mücadele yapmaya.

Yeni bir dönem açılmıştı. Ancak seçim yapmakla her şey bitmiyor, demokrasi o kadar kolay yeşertilemiyordu. Asıl her şey bundan sonra başlayacaktı. İyi niyet vardı ancak deneyimsizlikler, kötü alışkanlıklar, yanlış anlamalar ve eldeki iktidarı kaçırma telaşı da vardı. Her iki taraf da nasıl sonuçlanacağını bilmediği bir mücadeleye kayıyordu. Nerede biteceği bilinmeyen bir döneme giriliyordu.

Seçim ertesi Meclis'in ilk Demokrat milletvekilleri yepyeni smokinleri içinde Ankara'ya akmaya başladılar. Uğurlama ve karşılama törenleri protesto mitinglerine dönüştü. Hele en çok oyu alan Mareşal Fevzi Çakmak'ın Haydarpaşa Garı'ndan Ankara'ya uğurlanışı tam bir gövde gösterisiydi. Heyecanlı nutuklar, marşlar ve alkışlar arasında mareşal, Meclis'e uğurlandı. Yol boyunca trenin geçtiği yerlerde köylüler mareşali selamlamaya çıktılar. Ankara, muhalefeti bekliyordu.

İlk toplantı Sümer Sokak'taki genel merkez binasında yapıldı.

Ahmet İhsan Gürsoy (DP milletvekili)

Her yerden kazanmış olanlar, parti binasına geldiler. Partinin salonunda toplandı. İlk mevzi, "Bu seçimlerde çok hile yapılmıştır. Mazbatalar tahrip edilmiştir, değiştirilmiştir. Bu meclis, bu iktidar gayrimeşrudur. Bazıları sine-i millete dönelim diyorlar. Yani Meclis'e gidelim, vaziyeti anlatalım ve terk edelim."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sine-i millet lafı işte ilk kez o gün gündeme geldi. Yani iktidar ve Meclis tanınmayacak, milletin sinesine dönülecek ve muhalefet bir halk hareketine dönüştürülecekti. Milletvekilleri ateşli nutuklarla bu seçeneği tartışırken Bayar geldi.

Ahmet İhsan Gürsoy

Bayar, "Biz bütün bu söylediklerinizi Meclis kürsüsünden ifade ederiz. Fakat bu şekilde terk etmek, sine-i millete gitmek, haklı da olsak, bir macera olur. Memleketi anarşiye götürebilir. Onun için biz Meclis'e girelim ve bütün çiğnenen hakları dile getirelim, mücadele edelim. Meclis kürsüsü bu mücadele için çok uygun bir kürsüdür," dedi. Bu konuşmalardan sonra, "Peki, Meclis'e iştirak edeceğiz," denildi, karar altına alındı.

5 Ağustos 1946 TBMM

Nihayet Türkiye'nin ilk çok partili Meclis'i 5 Ağustos günü açıldı. 62 DP milletvekili Genel Kurul Salonu'nun sağına, CHP Grubu da Genel Kurul Salonu'nun soluna yerleşmişti. Gündemin ilk maddesi cumhurbaşkanlığı seçimiydi. Halk Partisi'nin adayı elbette İnönü'ydü. DP ise İsmet Paşa'nın karşısına bir başka askerî şahsiyeti çıkarmayı uygun bulmuştu: Mareşal Fevzi Çakmak.

Oylar kullanıldı ve tabii İnönü kazandı. Âdet gereği Meclis başkanı Çankaya'ya çıktı ve yeniden seçilen cumhurbaşkanını yemin töreni için Meclis'e davet etti. Yine âdet olduğu üzere İnönü frakını giyip Meclis'e geldi ve Genel Kurul Salonu'na girdi. Ama işte burada hiç de âdet olmayan bir durumla karşılaşıldı.

Metin Toker

Demokrat Parti sıralarındakiler, oturdular ve hiç alkışlamadılar. Halk Partisi sıralarındakiler ayağa kalktılar ve müthiş tezahürat yaptılar.

Ahmet İhsan Gürsoy

Bizim o zamanki ifademiz şu oldu: "Meclis her şeyin üstündedir. Yani reisicumhur bile Meclis'in bir uzvudur. İster Demokrat Parti reisicumhuru olsun, ister Halk Partili olsun." Böyle ifade edildi o zaman.

Bu, Meclis'in tarihindeki ilk oturma eylemiydi. Her ne kadar DP'liler bu tavırlarını demokratik ilkelerle açıklasalar da aslolan DP Grubu'nun İsmet Paşa'ya karşı bir tepkisiydi. Hem de çok partili Meclis'in ilk toplantısında ortaya konmuş bir tepki... İlk kez Milli Şef, Meclis'te böyle protesto ediliyordu.

O gün İnönü'nün makam arabası, Meclis'e anacaddeden değil, arka kapıdan girdi. Toplantı sonunda Bayar ve arkadaşları Meclis kapısından çıktıklarındaysa Ulus Meydanı'nı dolduran büyük ve heyecanlı bir kalabalıkla karşılaştılar. Alkışlar ve tezahürat biraz sonra tek bir slogana dönüştü: "Yeter... Söz milletindir."

İşte Türk siyasi literatürüne "46 ruhu" olarak geçen dönem bu sloganla açıldı. Halk artık iktidarın kaderi üzerinde söz sahibi olmak istiyordu. Zorlu bir dönem başlıyordu. Talihsiz bir seçim, yıpranmış bir iktidar, Meclis'te zayıf; ama halk arasında güçlü bir muhalefet. Bu bileşimden çıkacak sonuç; gerilimdi.

CHP tam bir kargaşa içindeydi. Halk Partisi'nin artık halkın partisi olmadığı ortadaydı. Ancak kimse ne yapılabileceğini bilmiyordu. Parti 23 yılın hareketsizliğiyle hantallaşmıştı. İnönü önce yıpranan Saraçoğlu'nu başbakanlıktan aldı. Yerine sert tabiatlı Recep Peker'i atadı. DP'ye sürekli hücum taktiği uygulanıyordu. Tırmanan gerginlik, sonunda bütçe görüşmelerinde Menderes'in konuşması sırasında patladı.

Ahmet İhsan Gürsoy

Kürsünün altında şöyle bir yer vardır. Adnan Bey oraya doldurmuş kâğıttan... eski tabiriyle eser-i cedid kâğıdı derler, yani muntazam, beyaz kâğıtlara yazılmış. Daktilo değil, elyazısı... eski yazı... Ama Meclis'te çıt yok. Öyle dinliyorlar. Herkes dinliyor. Hakikaten hani böyle bir orkestra, konser olur ya onun gibi. Ses seda yok. Adnan Bey başladı konuşmaya.

Metin Toker

Sert bir tenkit yapıyordu. Zaten Adnan Menderes ilk devlet adamlığı şöhretini, parlamenter şöhretini o meşhur bütçe müzakereleri sırasında yapmıştır. Adnan Menderes konuşurken laf atılıyordu. Bu arada Peker söz aldı ve Adnan Menderes hakkında psikopat bir zihniyetin tezahürü gibi bir laf etti.

Bu psikopat lafı ortalığı birbirine katmaya yetmişti. DP sıralarındakiler birden ayaklandılar. Ve itirazlar sorunu çözmezince Meclis'i topluca terk ettiler.

Yalnızca milletvekilleri değil, dinleyiciler bile galeyana gelmişti.

Ayhan Timurtaş

Ben de dinleyici locasındaydım. Önümde de bir öğretmen hanım vardı. Bir de baktım, hanım ayağından topuklu pabucunu çıkardı... Aldı böyle... Gittim yanına, "Aman Nuriye Hanım ne yapıyorsunuz?" "Bunu kafasına atacağım." "Aman yapmayın," dedim. Teskin etmeye çalıştım. "Nasıl," diyor, "bir başbakan çıkar da karşı tarafa psikopat der," dedi işte. "Dilin kemiği yok ya..."

Demokrat partililerin Meclis boykotu o günle kalmadı. İzleyen haftalarda da Demokratlar oturumlara katılmadılar. Mec-

lis yeniden eski tek partili havasına büründü. Rejim, bir kez daha sallantıdaydı.

7 Ocak 1947 Ankara

Demokrat Parti'nin 1. Kurultayı, partiler arası gerginlik doruktayken toplandı. Ankara Yeni Sinema'nın salonu mahşer gibi kalabalıktı.

Esat Budakoğlu

İlk büyük kongre hakikaten görülmeye değer bir atmosfer içinde yapıldı. Bir taraftan heyecan... Bir taraftan bayram havası... Türkiye'nin her yanından insanlar vardı. Konuşmaya doyulmuyordu. Dinlemeye doyulmuyordu. Sabahlara kadar devam ediliyordu. Bu kadar feyiz içinde bir kongrenin yapıldığı siyasi tarihimizde nadirdir.

Cumhuriyet kurulduğundan beri ilk kez sıradan insanlar serbestçe konuşabilecekleri bir kürsü bulmuşlardı. 23 yılın susamışlığıyla bine yakın delege beş gün boyunca içini döktü.

Gün, üniformasızların, kravatsızların, unvansızların günüydü. Müthiş bir hürriyet gösterisi yapılıyordu, isteyen istediğini söylüyor, en ağır eleştiriler dile getiriliyor, kimse mikrofonu bırakmak istemiyordu.

Mükerrem Sarol

Biz Danton gibi, Robespierre gibi kürsüye atladık. Bu memlekette anlaşıyor ki iktidara gelme yolları CHP'nin kullandığı metotlarla an-

cak mümkündür. Kanun yollarıyla mümkün değildir. Yine valileri emirlerinde uşak olarak kullanacaklar. Uşak olacak idare amirleri bulacaklar dedik. Bizim çektiğimiz nutuklar karşısında Bayar soğukkanlı olarak, "Pekâlâ arkadaşlar, siz kestirmeden gitmek istiyorsanız kılıcınız keskin olsun. Biz hukuk yollarından ayrılmayacağız. Sırtımız teneye değinceye kadar biz hukuk yoluyla mücadele edeceğiz. Bize inananlar kalır, size inananlar sizinle gider." Bize inananlar Bayar'ı dinledikten yarım saat sonra bizden ayrıldılar.

Nihayet son gece, Bayar yeniden genel başkanlığa seçildi. Ardından da sabaha karşı Hürriyet Misakı ya da bugünkü adıyla "Özgürlük Yemini" adı verilen bir rapor okundu. DP bu raporda üç önemli talepte bulunuyordu: antidemokratik yasaların kaldırılması, vatandaşın oyunun güvence altına alınması ve devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması...

Muzaffer Kurbanoğlu

Hatırladığıma göre o zaman rahmetli Burhan Belge ayağa kalkarak şöyle dedi: "Bu Hürriyet Misakı'nı, kaimen, yani ayakta kabul etmeliyiz." Bütün salon ayağa kalktı ve Hürriyet Misakı kabul edildi.

Kongrede esen bu heyecan fırtınası tabii CHP'yi oldukça tedirgin etti. Hele Bölükbaşı'nın İnönü'ye "Kızıl Sultan" diye hitap etmesi büyük tepki yarattı. Ancak İnönü daha fazla gerilim istemiyordu. Rejimin ayakta kalabilmesi için diyaloga ihtiyaç vardı. İki ayrı kutupta yaşayan bu iki parti arasında diyalogu sağlayabilecek tek kişi de, kendisiydi. İlk kez bu dönemde adeta üzerindeki CHP genel başkanı unvanından sıyrıldı. Partinin başına bir vekil atadı, tarafsız bir cumhurbaşkanı görünümüne büründü ve arabuluculuk için kolları sıvadı.

İnönü'nün bu yeni girişiminde ilk başarısı başbakanı, Peker'le Celal Bayar'ı Çankaya'da bir araya getirerek DP'lilerin

yeniden Meclis'e dönmelerini sağlamak oldu. Bu hakem rolü bir süre devam etti. Ama DP-CHP sürtüşmesi dinmedi. Bayar, hükümetin baskılarından şikâyetçiydi, Peker de muhalefetin yıkıcı faaliyetlerinden...

Acilen bir çare bulmak gerekiyordu. Aranılan çare Gazi Çiftliği'nde, İnönü'nün Nihat Erim'le yaptığı bir sabah yürüyüşünde bulundu. İnönü, "Bu işin içinden nasıl çıkacağız," diye sordu. Erim, "Yol göstermek size düşüyor Paşam," deyince İnönü kararını verdi. Eve döner dönmez Nihat Erim'e bir beyanname yazdırdı.

12 Temmuz Beyannamesi adını alan bu belge adeta çok partili rejimin kimlik kartıydı. İnönü, son zamanlarda iktidar ve muhalefet partilerinin liderleriyle yaptığı görüşmeleri anlatıyor ve sonunda muhalefetin varlığının teminat altında olması gerektiğini vurguluyordu. İsmet Paşa kendisini her iki partiye karşı eşit derecede sorumlu görüyordu. Açıkça yazmasa da bu, fiilen CHP genel başkanlığından ayrılmak demekti. Cumhurbaşkanı partiler üstü bir rol üstleniyor ve demokrasi işte böyle işlemelidir demek istiyordu.

Metin Toker

Bu gerginlik sırasında iki arabulucu vardı. Biri CHP'li Vehbi Koç, biri DP'ye yakın Üzeyir Avunduk. Onlar kendi partileriyle İsmet Paşa arasında bir yumuşatma görevi yapıyorlardı.

Vehbi Koç (İşadamı)

Fevkalade gergindi ortam. Bu, sıradan hadiselerden dolayı İsmet Paşa da müteessir olmuştu. Bir gün beni Köşk'e çağırdı, Köşk'te, "Şu yazıyı oku." Okudum yazıyı. "Ne diyorsun?" "Fevkalade iyi olur Paşam. Bu tansiyonu çok düşürür," dedim.

Gerçekten de 12 Temmuz Beyannamesi radyoda yayınlanınca, tansiyon düştü. DP ferahladı. Bunalım atlatılıyordu.

Metin Toker

O gece eğlenceli bir şey olmuştur. Beyanname radyoda okunduktan sonra gece Refik Koraltan Çankaya Köşkü'ne telefon eder. O kendine has heyecanlı edası ve sözleriyle nöbetçi yavere uzun uzun beyannameyi ve İsmet Paşa'yı metheder. İsmet Paşa'nın da muzipliği üstündedir. Yavere der ki, "Sor bakalım bu beyanatını basına ve radyoda vermekte bir mahzur var mıdır?" "Aman," der Koraltan, "Beni mahvedersiniz," der.

Aslında korkması gereken biri varsa Koraltan değil, Başbakan Recep Peker'di. Çünkü İsmet Paşa'nın beyannamesi daha çok sertlik yanlısı Peker'in bir eleştirisi gibiydi. CHP içindeki ılımlılardan oluşan 35'ler Grubu, Peker'in kellesini istiyordu. Nitekim kısa bir süre sonra başbakan istifa etmek zorunda kaldı. Yerine ılımlılardan Hasan Saka getirildi. Ardından da İnönü yanına eşini, kızını, CHP'den Nihat Erim'i ve DP'den Nuri Özsan'ı alarak Beyaz Tren'le bir yurt gezisine çıktı. Demokrasinin balayı başlıyordu.

Özden Toker

Beyaz Tren'de kompartımana büyük bir masa kurulmuştu. Başköşede babam oturuyordu. Masanın etrafında da bütün yanındaki arkadaşları oturmuşlardı. Biz de sofradaydık. Babamın âdetidir. Herkesle ilgilenir, sohbet etmek ister. Bilgi alır. Herkesin hatırını sordu. Başka özel konulara geçti. Nuri Bey de orada tabii... Benim karşımda oturuyordu Nuri Bey'e sıra geldi. O yabancı. O yüzden biraz rahatsız. Ne yapacağını bilemiyor. Babama nasıl hitap edeceğini kestiremiyor. Beyefendi diyor, Paşa Hazretleri diyor. Fakat bir türlü rahatlayamıyor. Babam ona çocuklarını sordu, tahsilini sordu. Hatta o sırada balık yeniyordu, balığını sevip sevmediğini sordu. Fakat Nuri Bey'den hep böyle kısa kısa cevaplar geliyor. Bir tuhafılık var. Herhalde mahcup, sıkılıyor, dedik. Derken başı eğildi ve masanın üzerine yattı. Adam bayıldı.

DP'li Nuri Özsan ilk kez cumhurbaşkanının sofrasında yemek yemenin heyecanıyla bayılıvermişti. O gezi boyunca İsmet Paşa herkesi şaşırttı. Sanki CHP Genel Başkanı İnönü gitmiş, tarafsız bir cumhurbaşkanı gelmişti.

Özden Toker

Gittiğimiz bütün vilayetlerde bizi hem CHP'liler hem DP'liler karşıladı. Ve babam her ikisine de aynı şekilde muamele eder, her ikisinin de genel merkezlerini ziyaret ederdi. Valilere de giderdik ve valilere de bundan sonra her iki partiye karşı eşit muamele etmelerini ısrarla söylerdi. Kumandanlıklara giderdik. Onlara da aynı telkini yapardı.

İktidarla muhalefet arasındaki bu balayı havası bazılarını rahatsız etti. Demokrat Parti içinde bir grup, iktidara karşı sert bir çizgi izlenmesi gerektiği inancıyla hırçın bir muhalefet başlattılar. Bayar'ı uzlaşmacılıkla suçladılar. Bunun üzerine Bayar da İnönü gibi kendi partisindeki şahinleri tasfiye etti. İhraçlar ve istifalarla DP'nin Meclis Grubu tamamen bölündü. Ayrılanlar Mareşal Fevzi Çakmak önderliğinde Millet Partisi'nde toplandılar. Meclis'teki bölünme DP'yi sarstı ama yıkmadı. Çünkü tepedeki bölünme tabana yansımamış, DP örgütü partiye sadık kalmıştı.

Böylece CHP ve DP kendi bünyelerindeki sertlik yanlılarından arınmış oldular. İki parti ve iki lider; İnönü ve Bayar, bazen sertleşerek bazen bir bahar havası içinde, kol kola ülkeyi 50'lere sürüklüyorlardı.

50'lere...

Genç Türkiye'nin o en parıltılı, en sancılı ve en fırtınalı on yılına...

Üçüncü bölüm

ZAFER

İnsanların olduğu gibi toplumların da tarihlerinde dönüm noktaları vardır. Bu dönüm noktaları bazen sessizce, kendiliğinden çalar kapıyı, bazen de korkunç bir gök gürlemesi gibi patlar.

1950 yılı Türkiye için işte böyle bir dönüm noktasıydı. 27 yıllık yorgun bir iktidara karşı içten içe kaynayan bir toplumsal tepki, 1950 baharında patladı. Toplum, çeyrek yüzyıllık kabuğunu çatlattı. Hem de sokaklarda kan akıtarak değil, sandıklarda oy kullanarak. “Demirkırat” genel oyla şahlanmıştı. İşte bu yüzden 14 Mayıs 1950 seçimleri hep “Beyaz İhtilal” diye anıldı.

Nisan 1950

O bahar Türkiye ayaktaydı. Yaklaşan değişimin ayak sesleri seçim meydanlarında çınladı. Kitleler, kıpır kıpırdı...

Seçimlere bir ay kala Ankara ve İstanbul’dan iki cenaze kalktı. İlki Recep Peker’inkiydi. İnönü’nün sert tabiatlı başbakanı, hükümetten olduğu gibi, dünyadan da sessiz sedasız çekilip gidiverdi.

Ama ikinci cenaze hiç de o kadar mütevazı olmadı. Kurtuluş Savaşı kahramanı ve Millet Partisi lideri Mareşal Fevzi Çak-

mak'ın cenazesinde olaylar çıktı. Çakmak, önemli isimdi. Ama iktidar başta cenazeye önem vermedi... Hatta radyolar neşeli müzik yayınına devam ettiler. Birden halk sokaklara doluverdi. Cenaze töreni gösteri yürüyüşüne dönüştü, olaylar çıktı.

Bu iki cenaze, iki partinin; CHP ve DP'nin kamuoyu yoklaması oldu adeta... Değişimin rüzgârı sert esmeye başlamıştı. Ama CHP'de bambaşka bir hava hâkimdi. Erken bir zafer sarhoşluğu partililerin başını döndürüyordu.

Belki de CHP'yi yanıltan, seçim kampanyası oldu. İnönü'yü İstanbul Taksim'de on binler karşıladı. Vali Fahrettin Kerim Gökay kürsüye çıktı ve, "İşte Paşam, İstanbul," dedi. Oysa bu kalabalık o gün İnönü'yü alkışlayıp üç gün sonra oyunu DP'ye verecekti.

İzmir daha da umut vericiydi. Coşku dolu kitleleri görünce İnönü keyiflenmiş ve yanındaki gazetecilerle şakalaşmaya başlamıştı.

Özden Toker

O seyahatte giderken durduğumuz yerlerde büyük tezahüratlar oluyordu. Gene kendisi çıkıp konuşuyordu. Çok heyecanlıydı. Birdenbire çok gençleşmişti. Yani mücadele ona yeni bir heyecan katmıştı. Çok mutlu görünüyordu. Gazetecilerle sohbet etmeye başladı. Hatta bir tanesine takıldı.

"Sen kaç yaşındasın?" dedi.

"26, Paşam," dedi.

"Aman dünkü çocuk, yani ben İzmir'i kurtardığım zaman doğmamıştın bile," diye takıldı ona... Ve, "Aman," dedi, "siz bari beni hırpalamayın. Nasıl olsa patronlarınız benim canıma okuyorlar. Siz bari bunu yapmayın. Seçimin neticesi ne olursa olsun, kazanan ben olacağım. Kazansak da kaybetsek de zafer benim."

Miting meydanlarındaki bu hava İnönü'yü etkilemişti. Kasım Gülek, yurtdışından döndüğünde İnönü'yü son derece umutlu bulmuştu.

Kasım Gülek

Şimdi söyle bakalım. Seçimler ne olacak? Ben, "Paşam bu seçimleri kaybedeceğiz." "Canım, sen iki senedir yoksun. Memleketteki gelişmeleri takip etmedin. Kötümersin. Benim görüşüm o." Arkasından CHP Genel Merkezi'ne gittim. Orada genellikle Genel İdare Kurulu'nun toplandığı büyük salonda duvarda koca bir harita vardı. Üstünde asker usulü, kazanılacak, kaybedilecek yerler işaretlenmişti. Kırmızı ve maviyle işaret edilmiş. O haritaya bakınca CHP büyük bir zafere gidiyor intibası ediniliyordu.

14 Mayıs 1950

O pazar, sekiz milyon seçmen sandık başına gitti. Seçime katılım yüzde 89 oldu. Türk seçmeni ilk kez gizli oyla gerçekten serbest bir seçime katılıyordu. Kızılay'daki çadırın önünde kuyruklar oluştu. Liderler sandık başlarında gülümsediler. Sandıkların içinde CHP'nin ve hatta DP'nin de hiç beklemediği bir sürpriz yavaş yavaş şekilleniyordu.

Hava kararır da sandıklar kapanınca bütün Türkiye meraklı bir bekleyişe girdi. Gazeteler alarm durumundaydı. Sonuçtan emin olan tek gazete, CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesi idi.

Nihat Subaşı (*Ulus* gazetesi yazışleri müdürü)

Bütün yazışleri, tam kadro çalışıyorduk. Foto Hilmi Şahenk karşıdaki odada ufak tefek çerezler almış, bir de rakı açmış bekliyor. Seçimin sonucunu kutlamaya hazırlanıyoruz. O zaman her sandık açılıp sayıldığında radyo derhal verirdi. Şu ilçenin şu köyünde şu kadar, şu parti kazandı diye. Hiç unutmam Anadolu'nun ortasında bir köyde CHP iki oy farkla kazanmış. Hemen Hilmi Şahenk kadehleri doldurdu ve ilk rakımızı içtik. Ve tabii son rakımızı da aynı zamanda...

O gece CHP Genel Merkezi kapkaranlıktı. İlk gelen haberlerle iktidar partisi tam bir sessizliğe bürünmüştü. Lider kadroysa Çankaya Köşkü'ndeki Yaver Odası'nda İnönü'nün seçim sofrasındaydı. 27 yıllık bir iktidarın çöktüğü geceyi İnönü'nün kızı Özden Toker şöyle anlattı.

Özden Toker

Haberler gelmeye başladı. İlk gelen haberler tabii ufak köylerden gelen haberlerdi. CHP 30, DP 20. Eh iyi deniliyordu. Biraz sonra tersi gelmeye başladı. CHP 20, DP 30. "Allah Allah," dediler, "ne oluyor!" Bu, böyle bir müddet devam etti. Ondan sonra neticeler daha hızlı gelmeye başladı. Daha evvel tabii orada bulunanların hepsi kendi seçim bölgelerini arayıp neticeleri soruyorlardı. Valileri filan bulup cevap alabiliyorlardı. Bir müddet sonra onları bulamamaya başladılar. Ve sonuçlar da ters gelmeye başladı. Hep DP ileride, Halk Partisi geride. Oradakilerin hepsinde bariz bir şaşkınlık oldu. "Allah Allah, nasıl olur bu?" Babam odanın içinde dolaşmaya başladı. O öyle kararsız olduğu zaman dolaşmasını severdi. Diğerleri de telefon başında haber bekliyorlar. Bu arada Faik Ahmet Barutçu kalktı telefona gitti. Ve Trabzon'u aradı. Önce kimseyi bulamadı.

Sonunda birisini buldu konuştu. Ondan sonra geldi yanımıza, "Adam şaşkın. Ama bir de burada bizim bildiklerimizi bilse, halimizi görse kim bilir daha ne kadar şaşırarak herhalde deli çıkacak adam," dedi. Ve güzel bir kahkaha attı. O kahkahayı duyunca herkeste bir rahatlık oldu. Biz de durumu kabullenmiş olduk.

Çankaya Köşkü'nde artık iş espri konusu olurken asıl kahkahalar Kızılay'da Demokrat Parti Genel Merkezi'nde çınılıyordu. Partide müthiş bir coşku vardı. Sandıklardan oluşan her sonuçla bir sevinç dalgası esiyordu.

Cüneyt Arcayürek

Sabah doğru Celal Bey geldi. Fuat Köprülü hep partideydi zaten. Bayar, milletin iktidarı bize teveccüh ettiği anlaşılıyor gibi bir şeyler söyledi. Benim orada bir olay dikkatimi çekti. O günlerin çok önemli bir olayı olacaktı sonra. Agence France-Presse muhabiri, Köprülü'ye dış politika konusunda bir soru sordu. Fuat Köprülü sanki bir dışişleri bakanı gibi uzun bir demeç verdi. Celal Bey fazla kalmadı. Steyşin tipi bir cipi vardı. Ona bindi, gitti. Partinin kurucu kadrosunun dördüncü ismiyse o gece Aydın'daydı. Adnan Menderes merak içinde radyo başında sonuç bekliyordu. Yanında bir grup partili arkadaşı vardı. Bunlardan biri de Şevki Hasırcı'ydı.

Aydın Menderes

Şevki Bey'in o geceyle ilgili anlattığı anı şu: "Biz bir aradaydık. Seçim neticelerini takip ediyorduk. Gecenin bayağı ilerlemiş bir saatiydi. Artık şafak sökmek üzereydi. Postaneden bir memur geldi. Kapıyı çaldı. Ankara'dan genel merkezden Fuat Köprülü, Adnan Bey'i arıyor. Türkiye'de önde gidiyoruz. İktidar olduk. Gözlerinden öperim, şeklinde bir not iletti. O âna kadar gergin bekleyen arkadaşlar bunu duyunca büyük bir neşe patlaması oldu. O zaman Adnan Abi bizi susturdu. 'Çocuklar bir dakika. Koşun, gidin o memur arkadaşı bulun. Ne yapsın yapsın Fuat Köprülü'yü Ankara'da bulsun. İstanbul neticesini de öğrensin bize.' Bir arkadaşımız hemen memuru bulmaya koşarken bize döndü ve dedi ki: 'İktidar olduğumuz anlaşılıyor. Ama İstanbul'da seçimi kazanmadıysak İstanbulsuz bir iktidar, yarım iktidar bile sayılmaz. Onun için sabredin. Şu neticeyi bekleyelim.' Az sonra yine haber geldi. 'Köprülü gözlerinizden öpüyor. İstanbul'da da büyük farkla DP önde. Yani orada da seçim kazanıldı. Müsterih olun. Artık bir an önce Ankara'ya gelsin,' şeklinde..."

DP rahatlamıştı. Şimdi CHP'nin sancılı saatleri başlıyordu. Yenilgi hiç beklenmedik ve alışılmadık bir şeydi. Kamuoyuna ne mesaj verilecekti? Yenilgi kabul edilecek miydi? Bu zorlu

görev CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesine düşüyordu. Oysa aynı şaşkınlık orada da yaşanıyordu.

Nihat Subaşı

Eh, biz iktidar değiştirmeye alışkın gazeteciler değildik. Nasıl hareket edeceğiz? Partinin görüşü ne olacak? Bütün yazışları müdürleri birbirimize bakıyorduk. Ne haber vereceğiz? Nasıl vereceğiz? Hatta nasıl başlık atacağız? Bütün evleri arıyoruz, CHP milletvekillerinin hiçbirisi cevap vermiyor. Çünkü DP ezici çoğunlukla iktidarı almıştı. Nihayet gazeteyi basma zamanı geldi. Aklımıza rahmetli Nurettin Artan geldi. Aynı zamanda yazarımızdı. Bir de ona danışalım dedik. Danıştık ve o gecenin manşetini Nurettin Artan attı: "CHP İktidarı Devrediyor".

Bir dönem değil, bir tarih kapanmıştı. Atatürk'ün partisi, 27 yılın iktidarı CHP tam bir hezimete uğramıştı. DP'nin oyları yüzde 53'ü aşmış, CHP ise yüzde 40'ı bile bulamamıştı. Bu oranlar çoğunluk sistemiyle parlamentoya yansıdığına hezimet daha da büyüyordu: CHP'nin 69 milletvekiline karşılık, DP'nin tam 408 milletvekili vardı.

O gece Çankaya Köşkü'nde İsmet Paşa'nın sofrasında oturan bakanların ve parti yöneticilerinin tümü seçimi kaybetmişti. Koca kabineden bir tek başbakan, Meclis'e yeniden girebilecekti. İktidar şoke olmuştu.

İsmet Paşa... Atatürk'ün silah arkadaşı, Milli Mücadele kahramanı, Milli Şef İsmet Paşa kendi kurduğu sandıkla devrilmişti. Gece yarısından sonra DP'de zafer sevinciyle karışık bir endişe hâkim olmaya başladı: Acaba Çankaya Köşkü'nde neler oluyordu? Milli Şef, iktidarı bırakacak mıydı?

Özden Toker

Babam geldi, annemin yanına oturdu. Ve anneme, "Hanımefendi evimize ne kadar zamanda taşınabiliriz." Annem de, "Hemen iki günde taşınırım Paşam." Sonra gene bir düşündü, "Arabamız olmayacak ha-

nimefendi." "Zıyanı yok," dedi annem, "otobüse binerim." Sonra gene bir dolaştıktan sonra geldi, "İnsülinimi kim yapacak?" diye sordu. "Ben yaparım Paşam," dedi ona da.

O sırada Ömer Abim geldi. Ona neticeleri söyledik. O da, "Artık beklemekte yarar yok. Ben gidip yatayım," dedi. Yukarı çıktı. Yukarıdan, Amerika'daki Erdal Abime bir telgraf çekmiş. "Çoğunluğu kaybettik," diye. Ve ertesi gün de Erdal'dan cevabı geldi, "Sağlık olsun..."

Köşk'teki bu hava şehre yansımadı. Ancak son derece rahatsız edici bir haber bomba gibi patladı: Komutanlar İnönü'yle görüşüyorlardı.

Orhan Birgit, o gece İstanbul'da *Ulus* gazetesi bürosundaydı.

Orhan Birgit (Gazeteci)

Gecenin ilerlemiş bir saatiydi. Telefon çaldı, açtım. Santral, 1. Ordu Komutanı Orgeneral Noyan'ın parti müfettişi Sadi İrmak'ı aradığını söyledi. Orgeneral Noyan, İrmak'a eğer cumhurbaşkanı hazretleri yeşil ışık yakarsa, seçimlere komünistlerin hile karıştırdığı varsayımıyla müdahale edebileceklerini ve Milli Şef'in emirlerini beklediklerini söyledi. Mesajı Ankara'ya ilettik. Bana bir asır gibi gelen bir süreden sonra cumhurbaşkanı başyaveri aradı. Paşa'nın mesajı şöyleydi: "Milli irade nasıl tecelli etmişse, buna başta kendisi olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğinin bir defa daha bilinmesini istiyorum..."

İnönü sağduyusunu kullanmış ve orduyu durdurmuştu. Müdahalenin ne getireceğini kimse tahmin edemezdi. Bir karşı darbe ihtimali de söz konusuydu. Çünkü ordu içinde DP'nin de çok taraftarı vardı. Bu, asker ailelerinin verdikleri oylardan anlaşıyordu. Hatta bazı subayların iktidarı devretmezse İsmet Paşa'ya karşı bir darbe hazırlığı içinde olduklarından da söz ediliyordu. Bu genç subaylardan biri de Seyfi Kurtbek'ti ve seçim gecesi DP Genel Merkezi'ndeydi. Ordu üst yönetiminin İnönü'yle görüşmesi onu da çok şaşırtmıştı.

Seyfi Kurtbek (DP milletvekili)

O sırada ben, bu haberi alınca Bayar'la konuştum. Dedi ki, "Kumandanlar Askerî Şura'yı toplamış, oradan da köşke gitmişler." Ve onun üzerine, "Genelkurmay başkanıyla görüşeyim," dedi. Genelkurmay başkanına telefon etti. O da, "Ben onları vazife için toplamıştım, şimdi hepsi yerlerine hareket ettiler," dedi.

O gece ordu komutanları kışlalarına geri döndüler ama Demokrat Parti bu olayı hiç unutmadı. Askerî müdahale sözü, daha iktidarı almadan DP'nin önüne çıkmıştı. Asker müdahalesi olasılığı o gecedan itibaren on yıl boyunca iktidarın zihnine kazınacak ve on yılın sonunda bir başka mayıs sabahı korkulan şey başa gelecekti.

16 Mayıs 1950 Çankaya

Çankaya Köşkü'nde hummalı bir faaliyet vardı. Köşkün 12 yıllık sakini, eşyalarını topluyordu. Bu, İnönü'nün en büyük yenilgisi ve en büyük zaferiydi. Artık cumhurbaşkanı değildi. Kendi kurduğu çok partili rejimde, payına muhalefet liderliği düşmüştü. Değişen, sadece bir unvan değildi. Değişen tüm bir rejimdi.

Kasım Gülek

Ertesi gün ben gene Çankaya'da İsmet Paşa'yı ziyarete gittim. İsmet Paşa tabii, gayet temkinli ama müteessirdi. Elimden tuttu oturttu yanıma, "Senin tahminin çıktı." "Paşam üzülmeylem," dedim, "gene kazanınız. Ve bu, bizim için büyük şeref olur." Hoşuna gitti bu sözler.

O sabah gelen bir başka ziyaretçiye Celal Bayar'dı. Yıllar önce Atatürk'ün başbakanlığını İnönü'den devralan Bayar, bu kez de cumhurbaşkanlığını devralıyordu. Bir kez daha aynı çark dönmüş ve Bayar öne çıkınca İnönü'ye geri çekilmek düşmüştü.

İsmet Paşa iktidarı hemen DP'ye bırakmayı önerdi. Bayar biraz süre istedi. Henüz milletvekillerini bile tanıımıyordu. Mevcut kabinenin bir müddet daha görev yapmasında anlaştılar.

Özden Toker

Köşk'ün ucunda lambrili bir oda vardı. Orada konuştular. Babam çıktıktan sonra ben annemle beraber dışarıdaydım. Bize geldi. Düşünceli fakat sakindi. "Keşke, on yaş daha genç olsaydım."

İnönü 66 yaşındaydı ve artık Milli Şef değildi. Tek parti rejimi tarihe karışmıştı. Sessiz milyonlar ilk kez tarih sahnesine çıkmışlar ve biz de varız demişlerdi. İlk kez milli irade konuşmuştu. Demokrasi, dar bir sokaktan geniş bir caddeye açılmış oldu. Bunun şerefi, DP'ye olduğu kadar CHP'ye de aitti.

Bayar ilk demecinde devr-i sabık yaratmayacaklarını söyledi. Yani geçmiş, geçmişte kalacak, eski yaralar deşilmeyecekti. Şimdi yurdun dört bir yanından Ankara'ya akan yepyeni bir kadroyla Türk siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu.

Şimdi Demirkırat'ın hükümrانlık çağı başlıyordu.

20 Mayıs 1950
TBMM

O gün Meclis görölmeye değerdi. Anadolu'nun her yerinden milletvekilleri, beyaz bir ihtilalin kahramanları gibi DP Grubu'nu dolduruverdiler. CHP'nin o gösterişli bürokratlarına

alışmış Meclis koridorları, bu kez hiç alışılmadık, yepyeni yüzlerle, yeni insanlarla tanışıyordu.

Hayrettin Erkmen (DP milletvekili)

Meclis içinde kimseyi tanıımıyordum ama bir albüm var, bakıyoruz, söylendiği gibi bunlar, Hasolar, Memolar değil. Bakıyoruz, hekimler, mühendisler, avukatlar, yüksek derecede emekli memurlar, hepsi belli seviyede insanlar. Bunları Hasolar, Memolar diye takdim edenler vardı CHP saflarında...

Cüneyt Arcayürek

Kimse kimseyi tanımıyor. Kazanıp gelen DP milletvekilleri gazetecileri sarılıp öpüyordu. Niye biliyor musun? Tebrik ediyorlardı. Milletvekili sanıyor, tanımıyor ki birbirini adam. Kimse kimseyi tanımıyor. Öyle bir curcuna...

Metin Toker

Bir kısmı ilk defa geliyorlar Ankara'ya ve Meclis'in çatısı altına. Usulleri bilmiyorlar. Heyecanlılar. Çoğu taşra avukatıydı. O zamanlar çok kıymetli bilinen, atfedilen o kalantor, Atatürk mebusu, İnönü mebusunun yerine Ankara'ya taşralının kendisi gelmiş. Bunlar pek yol yordam da bilmiyorlardı...

Mesela meşhur bir hikâye vardır. O zaman Ankara'nın en meşhur lokantası Karpiç'ti. Karşısında da Park Palas Oteli var ki en iyi otellerden biriydi. Otelden mebusun biri çıkmış pijama ve terlikle. Karpiç'e gelmiş, lokantaya... Karpiç'ten güç çevirmişler adamı.

Demokrat Parti Meclis Grubu o gün ilk toplantı öncesi kullisteydi, işte ezici bir çoğunlukla iktidardaydılar. Şimdi çok önemli bir aşamaya gelinmişti. Bu iktidarın ipleri kimin elinde olacaktı? Köşk'e kim çıkacak, başbakan kim olacaktı?

Demirkırat'ı 1950'ye getiren isim Celal Bayar'dı. CHP içinde muhalefet bayrağını ilk o yükseltmiş, DP hareketinin öncülüğünü de o yapmıştı. O halde başbakanlık Bayar'ın hakkıydı. Kulislerde yeni milletvekillerinin kulağına fısıldanan buydu.

Esat Budakoğlu

Deniliyor ki Bayar, Demokrat Parti'nin 1950'ye kadar genel başkanıydı. Partiyi 1950'ye kadar intikal ettirmişti. Yükün çoğu kendi sırtındaydı. Halka karşı parti lideri olarak birtakım taahhütleri vardı. Bunları hükümet başkanı olarak uygulasin, icra etsin. Halka hizmet imkânını ancak hükümet başkanı olarak bulabilir.

Rıfki Salim Burçak (DP milletvekili)

Ben kendi hesabıma partinin dört kurucusu içinde Prof. Fuat Köprülü'nün hükümeti teşkile memur edileceğini düşünüyordum. İlim çevrelerinde milletlerarası bir ünü vardı. İktidara gelen bir yeni partinin başkanlığına onu layık görüyordum.

Milletvekilleri eski Meclis'in koridorlarında kulis yaparlarken üst katta bir komisyon odasında iktidar kâğıda dökülüyordu. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü kafa kafaya vermiş, muhtemel görev dağılımı üzerinde çalışılıyordu. Listenin en başında Cumhurbaşkanı Celal Bayar yazılıyordu. Bayar'a İnönü'nün koltuğu layık görülmüştü. Liste henüz uzamamıştı. Tam o sırada kapı açıldı ve içeriye Bayar girdi.

Mükerrem Sarol

Bayar giriyor içeriye. "Ne yapıyorsunuz?" diyor. "Hükümet kuruyoruz efendim," diyorlar. "Nasıl kuruyorsunuz?" "İşte basbayağı hükümet kuruyoruz." "Eh, kimi yapıyorsunuz hükümet başkanı?" Adnan Bey

bu sefer söz alıyor, "Hükümet Başkanı Fuat Köprülü oluyor. Ben de onun yardımcısı oluyorum," diyor. "Eh, Hariciye vekili kim oluyor?" diye soruyor Bayar. "Daha oraya kadar gelmedik," diyor Adnan Bey. Bayar, "Peki, Allah muvaffakiyet versin, başarılar dilerim," diyor ve çıkıp gidiyor.

Nihayet grup toplandı. Grup başkanı koltuğuna Celal Bayar oturdu. Yoklamayı yaptı. Sırada partinin cumhurbaşkanı adayının belirlenmesi vardı. Tüm DP milletvekilleri nefeslerini tutmuş Çankaya'ya gidecek ismin ortaya çıkmasını bekliyorlardı. Tam o sırada Bayar'ın önüne bir kâğıt uzatıldı. Bu, Menderes'e yakınlığıyla bilinen Mükerrerem Sarol ve arkadaşlarının bir önergesiydi. Sarol o ânı dün gibi hatırlıyor.

Mükerrerem Sarol

Okuttu. Ben diyorum ki, "Cumhurbaşkanlığı adaylığına İstanbul Mebusu Celal Bayar'ın aday gösterilmesini arz ve talep ederim." Parmaklar kalktı. Bu kalkan parmakları görünce Bayar dedi ki, "Arkadaşlar, bu naçiz takrir benim şahsımı ilgilendirdiği için müzakere açmayacağım," dedi. Düşüncelerinizi reylerinizle ifade edersiniz.

Hayrettin Erkmen

Takrir oylandı. İsimler itibarıyla oylar verildi. Biz, Bayar'a vermedik. Bize göre Bayar hükümet reisi olmalıydı. Çünkü en çok tanınmış, en tecrübeli politikacı olduğu için, partinin de başkanı olduğu için, onu kendimize göre oraya layık görüyorduk. Kimimiz Köprülü'ye verdik. Ayı ayrı herkes bir taraflara verdi.

Ama 34 kişi dışında tüm grup Bayar demişti. Müthiş bir alkış tufanı Meclis'in duvarlarında çınladı. Bayar, DP'nin cumhurbaşkanı adayıydı. Birinci adam Köşk'te temsili bir göreve

gittiğine göre şimdi ikinci adam, yani Demirkırat'ı sürececek yeni bir süvari aranmalıydı.

Menderes, yaşamındaki en önemli dönemeçlerden birini de o gün yaşadı. Gruptan sonra Bayar'a gitti. Odaya girince tebrik faslından sonra her zamanki utangaç haliyle konuya girdi: "Size başvekâlet için hocamızı önermeye geldim," dedi. Hocamız dediği Profesör Fuat Köprülü'ydü. Bayar karşısındaki mahcup genç adama gülümsedi, "Hayır, Adnan Bey başvekilim siz olacaksınız."

Aydın Menderes

Bu, doğrudan doğruya Bayar'ın fikridir. Bayar'ın kararıdır. Ve zannediyorum Bayar adeta kendisini o partinin babası gibi hissederek, öyle bir sorumluluk duygusu içinde, "Acaba bundan sonra kim devam ettirir?" diye bakmış. Yeni bir dönem başlıyor. Her şeyden önce yeni bir isim lazım. Çok fazla göze batmış bir siyasal geçmişi olmaması lazım. Ayrıca geniş kitlelerle kolay iletişim kurabilecek, derleyici toparlayıcı bütünleştirici bir insan olması lazım. Zannediyorum ki Bayar'ın 44 buçuk yıllık gözlemleri neticesinde bir anda bakışları rahmetli babam üzerinde toplanıyor.

Artık roller paylaşılmıştı. Bayar, İnönü'nün partili cumhurbaşkanı hüviyetinin yarattığı tepkiyi bildiğinden, zorunlu olmadığı halde DP genel başkanlığından da istifa etti ve bu koltuğu da Menderes'e bıraktı.

İktidar bayrağını ve kıratın dizginlerini o gün, orada teslim aldı Menderes... 50 yaşındaydı. 20 yıldır geri planda, ismini yıpratmadan beklemiş, bu arada öğrenmiş, koşulların olgunlaşmasını beklemişti. İşte şimdi koşullar, onu siyaset sahnesinin en önüne itiyordu. Bayar'ın yanından ayrılırken artık o, bir numaraydı.

Başbakan, Adnan Menderes'ti.

22 Mayıs 1950

Başbakanlık

O gün İnönü 27 yıllık CHP hükümetini son kez topladı. Kendisinin de cumhurbaşkanlığında son günüydü. Çankaya'yı boşaltmak zorundaydı; çünkü o dönemde her seçimden sonra gelen Meclis, yeniden cumhurbaşkanı seçiyordu. CHP çoğunluğu kaybetmişti. İnönü partisinin başında muhalefet sıralarına yerleşecekti.

Başbakanı dışında tüm üyeleri, seçimi kaybetmiş bir kabine son toplantısındaydı. Gündemde hüznün vardı.

Metin Toker

İsmet Paşa bunlara teker teker ne yapacaklarını sordu. Bir kısmı doktordu. Mesela Kemal Satır. O, Adana'ya gidip muayenehane açacağını söyledi. Avukatlar vardı. Onlar baroya kayıtlıydılar. "Tekrar avukatlık bürolarımızı açacağız," dediler. Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Mülkiye mezunuydu. Avukatlık yapabilmesi için hukuk fakültesini bitirmesi ve bir müddet avukatlık stajı yapması lazımdı. Hayatını öyle kazana-bilecekti.

Bunlar konuşulduktan sonra İsmet Paşa hepsine veda etti. Yeni hayatlarında başarılar diledi. Çıktı. Biraz sonra, yani çıkarken tekrar geri döndü ve:

"Çocuklar, hepinizle iftihar ediyorum."

Cüneyt Arcayürek

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal kıpkırmızı, dokunsan ağlayacak haldeydi. Bu, gözümün önünden hiç gitmez benim... İnönü gayet durağan bir çehre ile çıktı. Arabasına bindi. Burada çok önemli bir gözlemimi söyleyeyim mi: İnönü'nün arabası kalktı; ama ne önünde ne arkasında cumhurbaşkanlığındayken refakat eden motosikletli polisler vardı.

İnönü doğruca Pembe Köşk'e gitti. Kapıda, Amerika'da fizik okuyan oğlu Erdal'ın mektubunu verdiler. Hemen oturdu ve şu cevabı yazdı:

Sevgili Erdal'ım,

Evimize taşındık. İçinden hiç çıkmamış gibi bir rahatlık içindeyim. Bu mektubumu eski kütüphanemden yazıyorum. Annen bir haftadır taşınma için pek çok çalıştı. Yorgun olduğunu görüyorum.

Seçimi fena nispette kaybettik. Niçin kaybettik? İnsafı, insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni, değişiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum hem tabii bir arzularıdır. En sıkıntılı zaman, kaybolmuş bir seçimden sonra geçen bir haftadır. Şimdi bu bitti. Bu seçim, memlekette yeni bir hayat tarzı kurmak için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuzu ispat etmiştir. Memleket için, hepimiz için şeref olmuştur. Hep iyiyiz. Gözlerinden öperiz, canım Erdal'ım...

22 Mayıs 1950

TBMM

O gün öğleden sonra Meclis, tarihî günlerinden birini yaşadı.

Bayar'ın seçim kampanyası boyunca kullandığı ünlü 2536 Ankara plakalı cip, yeni cumhurbaşkanı ve başbakanı getirdi.

Önce Meclis başkanlığına bu görevi on yıl sürdürecektik Re-fik Koraltan seçildi. Ardından da DP'lilerin gülümseyerek verdikleri oylarla Celal Bayar, Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı oldu. İlk kez bir sivil şahsiyet cumhuriyetin başına geçiyordu. Az sonra Bayar yepyeni frakı içinde salona girdi. İşte yıllardır düşlediği yere gelmişti. Az sonra en büyük siyasi rakibinin, İnönü'nün koltuğuna oturacak ve kuruluşunda rol aldığı Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olacaktı.

Ama salona girdiği anda tuhaf bir şey oldu. DP'den kimse ayağa kalkmadı.

Çünkü 1946'da İnönü seçilip de salona girdiğinde DP'liler, "Meclis, kimsenin önünde ayağa kalkmaz," diye sıralarında oturmuş, sadece CHP'liler liderlerini ayakta karşılamışlardı. Şimdi işler tersine dönmüştü.

Metin Toker

Demokrat Partililer bağlamışlardı ya kendilerini, "Kimsenin önünde ayağa kalkılmaz," diye... Onu uyguladılar. Oturdular ve müthiş alkış yaptılar. Ona mukabil Cumhuriyet Halk Partililer ayağa kalktı ve hiç alkışlamadılar.

Nihayet ilk Menderes kabinesi de orada açıklandı. Aslında bütün DP milletvekilleri heyecanla bunu bekliyorlardı. Tırnaklarıyla kazarak elde ettikleri iktidar şimdi bakanların avuçlarına teslim edilecekti.

Ancak 14 üyeden oluşan Bakanlar Kurulu ilk bakışta bir şöretler kabinesi izlenimi veriyordu. Fuat Köprülü dışışleri bakanı, Polatkan çalışma bakanı olmuştu. Menderes belki de CHP geleneğinin etkisiyle şöretsiz ama vefakâr partililerden çok, şöretli ama verimsiz bürokratları seçmişti. Elbette bu, ilk günden DP'de büyük tepki yarattı.

Mükerrem Sarol

Demokrat Parti'den hiç kimse yok. Ne Samet ne Sıtkı Yırcalı, ne ben ne Doktor Hayri Üstündağ. Hiçbirimiz. Büyük kabine sevdasına kapılıyorlar. Abdülhamid'e yedi kere sadrazamlık yapmış adamı İttihat Terakki sadrazam yapıyor. Olur mu, olmaz. Ben sokaktan gelirken, "Sokaktan geldin, yaramazsın," demiyorsun. Beni, partinin programını, tüzüğünü, fikrini ilan etmekte, vatandaşlara telkin ettirmekte kullanıyor-

sun. En önemli görevlerde, müfettişliklerde, reisliklerde kullanıyorsun, sonra uydurma bir vekilliği bana vermiyorsun. Olur mu? Olmaz.

Nitekim olmadı da... Şöhretler kabinesi çok kısa bir süre sonra çökecek ve iktidara kadar DP'nin yükünü taşıyanlar, hak ettikleri koltuklara kısa bir süre sonra kavuşacaklardı.

Bayar o gün Meclis'ten çıkarken kendisini artık steysin cip değil makam arabası bekliyordu. İlk iş olarak polis motosikletlerinin kendisine eşlik etmesini yasakladı. Milli Şef döneminin hatırlatacak hiçbir şey istemiyordu.

Cüneyt Arcayürek

Karşıda Ankara Palas var biliyorsunuz. Orada halk toplanmış, alkışlıyor. Ben gittim kapının önüne Bayar'a bakıyorum. Bayar çıktı, frakları giymiş. Bir durdu. Karşıya baktı. Bir derin nefes aldı. Yani, nereden nereye... Film şeridi gibi o eski günler, Atatürk'ü, Atatürk'ten sonra İnönü, başbakanlıktan affedilmesi filan, o hikâyeler geçti mi? Derin bir iç çekti ve arabaya bindi.

23 Mayıs 1950
Ankara

Başbakanlık'ta bir gün önce seçilememiş CHP'li bakanların oturduğu koltuklara DP kabinesi yerleşti. İnönü'nün koltuğundaydı Bayar oturuyordu.

Bayar, o akşam Pembe Köşk'te selefini ziyaret etti. Dört yıl önce Çankaya'da baş başa görüştüklerinde İnönü cumhurbaşkanı, Bayar yeni bir partinin genel başkanıydı. Şimdiyse Bayar, cumhurbaşkanı olarak yeniden partisinin başına dönen İnönü'ye konuk geliyordu.

Baha Akşit (DP milletvekili)

Bayar bana nakletmişti: "Sayın İnönü'yü eski cumhurbaşkanı sıfatıyla ziyaret ettim. Evinde yaptığım ziyarette kendisinden bazı şeyleri sordum. Dedim ki, cumhurbaşkanlığı makamını aldık. Ama bunun dışında bana tevdi edeceğiniz devletin önemli meseleleri hakkında sizden bilgi almak istiyorum," dedim. Sayın İnönü de: "Siz zaten meselelerin hepsini biliyorsunuz." Türkiye'nin dış politikası hakkında bir hülasa yaptı. Sonradan kendisine şunu sordum: "Sayın Paşam, NATO'ya neden girmediniz? Girmek istemediniz mi?" Biraz alındı. Bana cevap olarak dedi ki, "Celal Efendi, aldılar da girmedik mi?" dedi.

Sade ve gözlerden uzak bir devir teslim töreniydi. Pembe Köşk'ün tarihî duvarları nice devlet sırlarını dinledi. Bunların hiçbirisi o duvarların dışına sızmadı.

29 Mayıs 1950 TBMM

DP dönemi fiilen Menderes'in hükümet programını heyecan içinde okuduğu gün başladı. Programın ilk bölümü 27 yıllık tek parti rejiminin eleştirisine ayrılmıştı. İkinci bölümdeyse vaatler vardı: özgürlük ve refah...

O programdan bugüne kadar en çok bir cümle hatırdakaldı: "Millete mal olmuş inkılaplar mahfuz tutulacaktır," cümlesi... Yani DP halkın benimsediği reformlara dokunmayacaktı. Ya henüz benimsenemeyenler? Ülkenin önemli değişimlere gebe olduğunu CHP Grubu ilk kez o gün, bu cümleden anladı.

Programın görüşmeleri sonunda muhalefete son söz hakkı tanınmayınca CHP'liler Meclis'i terk ettiler. Böylece yeni dönemin ilk toplantısında ilk gerginlik yaşanmış oldu.

5 Haziran 1950

Başbakanlık

Menderes kolları sıvamıştı. Başbakanlık'taki makamı, tebrik için gelenlerle dolup taşıyordu. O pazartesi de ziyaretçiler sabahtan itibaren kuyruk olmuşlardı. Herkes sırasını beklerken içeri bir albay girdi ve özel kalem müdürüne acilen başbakanla görüşmek istediğini söyledi. Albay hemen içeri alındı. Bir süre sonra görüşme bekleyenlere başbakanın o günkü bütün randevularını iptal ettiği söylendi. Menderes daha sonra telaşla çıkıp doğrudan Köşk'e gitti. Bazı bakanlar ve milletvekilleri de çağrıldı. Başbakan orada albayın getirdiği haberi açıkladı:

"Ordu üst yönetimi iktidara karşı bir darbe hazırlığı içindeydi." İşte ordu meselesi ilk geceden sonra ilk ayın sonunda yeniden karşılarındaydı. Çankaya zirvesinde, alınabilecek önlemler konuşuldu. Bütün basın meraktaydı. Ancak ilk haberi almak, gencecik bir gazeteciye kısmet oldu:

Cüneyt Arcayürek

Hiç unutmam, girdim. Büyükçe bir odadır. Böyle bir salon gibi. Hemen solda bir yuvarlak masa, orada koltuklar var. Adnan Bey de orada oturuyor. "Gel bakalım, otur. Ne istiyorsun?" "Haber efendim," dedim. Kendine özgü gülüşüyle kıkır kıkır güldü. "Peki, yaz. Bugün falan filan yerde muhtar seçimlerinin sonucu alındı." "Efendim, bunu Anadolu Ajansı veriyor. Bu, haber değil ki," dedim. Güldü yine. "Peki yaz. Genelkurmay başkanını ve kuvvet komutanlarını görevden aldım. Şunları şunları tayin ettim," dedi. Böylece Demokrat Parti iktidarı işe Silahlı Kuvvetler'in yönetim kademesini tasfiye ederek başladı. Ordunun gövdesinden kuşku yoktu. Şimdi komuta kademesi de değiştirilince DP rahat uyku uyuyabileceğini düşünüyordu.

Kimi askerler arasında İsmet Paşa sempatisi ne kadar güçlü olursa olsun ordu da genelinde ÷lkedeki siyasal iktidar değişikliğinden memnun görünüyordu.

Ancak bir hafta içinde işler değişti. Menderes'in aldığı ilk kararlar tüm dengeler altüst oldu. Ordu irkildi. Bayar kararsız kaldı. Menderes istifaya kadar gitti. Kararın konusu; ezandı...

Dördüncü bölüm

İKTİDAR

1950 baharı Türkiye’de çok partili rejimin de baharı oldu. Yeni bir on yıl, yeni bir rejim, yeni bir iktidar. Demokrasi-
nin ilk sınavı başlıyordu.

Tek parti döneminin Milli Şef’i Pembe Köşk’üne dönmüş-
tü. Muhalefetin adresi belliydi artık.

İktidara gelince... İktidar ilk günden üçlü bir sacayağı tara-
findan paylaşılmıştı: Meclis’te DP Grubu. Köşk’te Celal Bayar
ve Başbakanlık’ta Adnan Menderes...

On yıl boyunca bu üçlü arasında içten içe bir iktidar müca-
delesi sürecekti ve ikisinin birleşmesi her zaman için üçüncüsü-
nün aleyhine olacaktı.

Demokrat Parti, Meclis Grubu on yıl boyunca daima kay-
nayan bir kazan oldu.

Grup halkın sesiydi. Anadolu’nun nabzını tutuyordu. Her
bir milletvekili taşrada çetin bir mücadelenin sonunda Meclis’e
gelmişti. Zaferin adsız kahramanları onlardı. Sabırsızdılar. Her
toplantıda hükümeti sınava çekecek, her krizde isyan edecek,
her isyanda kelleler isteyecek ve düşüreceklerdi.

Sacayağının ikinci ismi Celal Bayar’dı. Bayar, cumhuriyete
o güne kadar hükmetmiş Milli Mücadele kahramanları kuşağı-
nın DP’deki temsilcisiydi. İsmet Paşa’nın ezeli rakibiydi ve onu
çok iyi tanıyordu. Belli dengeleri gözeterek partisini başarıyla
1950’ye getirmiş ve iktidar yapmıştı. Şimdi İnönü’nün koltu-
ğunda kendisi oturuyordu. Bunca mücadeleden gelmiş bir isim,

temsili bir görevle yetinemezdi. DP bastonu, cumhurbaşkanı-
nın hükümet üzerindeki gölgesiydi adeta... Bayar, "Tokmak be-
nim elimde," diyordu sanki...

Ama davul Adnan Menderes'in boynundaydı.

İktidardaki Menderes artık o CHP Grubu'nun en arka sıra-
larında oturan ürkek milletvekili değildi. Toplumla birlikte o da
kabuğunu çatlatmıştı. Artık elindeki gücün ve halkta yarattığı
sevginin farkındaydı. Kitleler onda ilk kez halkla kucaklaşan bir
başbakan gördüler. Güç merkezi, Çankaya'dan Ulus'a, Başbakan-
lık'a kayıyordu. İktidarın ve Demirkırat'ın ipleri artık 51 yaşında
yeni bir süvarinin elindeydi. Söz, artık Menderes'indi.

23 Mayıs 1950 Başbakanlık

Birinci Menderes hükümetinin ilk toplantısına Celal Bayar
başkanlık etti. Bayar, "Ben buradayım," demek istiyordu.

Artık kolları sıvamanın zamanıydı. İktidarın arkasında ben-
zeri görülmemiş bir koalisyon vardı: işçiler, köylüler, basın, ay-
dınlar, hatta askerler...

Bu koalisyonu bir araya getiren şey, tek partili rejim bıkkın-
lığıydı, değişiklik istegi idi. Şimdi istenen değişiklik gerçekle-
mişti. Acaba DP iktidarı işbaşındayken de bu koalisyonun des-
teğini koruyabilecek miydi?

Bu sorunun cevabı çabuk geldi. Çünkü daha ilk icraatta
koalisyon çatladı. DP'nin ilk el attığı yer camiler oldu.

Tanrı uludur Tanrı uludur
Şüphesiz bilirim, bildiririm
Tanrı'dan başka yoktur tapacak
Tanrı'nın elçisidir Muhammed
Haydin namaza haydin felaha

1950 yılı Haziran'ına kadar Türkiye'de müminler bu sesle namaza çağınırlardı. Atatürk 1932'de çıkardığı bir kanunla ezanın, Türkçeden başka bir dille okunmasını yasaklamıştı. Bu kanun yıllardır aşırı dinci kesim içinde rahatsızlık yaratıyordu. Seçim kampanyası boyunca DP liderlerinin en çok karşılaştıkları taleplerden biri ezanda Arapçaya dönülmesiydi.

Metin Toker

Bunlara kendilerine göre cevap verirlerdi. Celal Bayar sesini çıkarmaz, kaşını kaldırır, ne evet ne hayır, derdi. Adnan Menderes daha politikti. "İktidara geldiğimiz zaman bu işleri halledeceğiz. Her şeyi yerli yerine oturtacağız," derdi. Hiçbiri, "Hayır Arapçaya çevrilmesine karşıyız," demezdi. Bu tür tabu konularda, yasak konularda sessiz kalmayı tercih ediyorlardı.

Bu sessizlik iktidara geçince bozuldu. DP, tabuların üstüne gitmeye başladı. Türkçe ezan mecburiyeti kaldırıldı. Ezan artık Arapça da okunabilecekti. Üstelik bu girişim bazı CHP'lilerce de desteklendi. Ve bir cuma günü yasa Meclis'ten geçti.

Bu karar birçok açıdan DP için bir dönüm noktası oluşturuyordu. O güne dek DP'ye destek vermiş olan bazı ilerici aydınlar ilk kez bu karardan sonra DP'den koptular. Atatürk devrimleri konusunda hassas olan orduda ilk rahatsızlıklar da bu konuda başladı. Ve nihayet Köşk'le Başbakanlık arasındaki ilk güç gösterisi de yine Arapça ezan yüzünden oldu.

Menderes yasanın ramazana yetiştirilmesi için acele ediyordu. Bu yüzden hızla meclisten geçirip onay için Köşk'e gönderdi. Ama Bayar işi ağırdan alıyordu.

Aydın Menderes

Sayın Bayar belki bunu zamansız bulmuş olabilir. Tabii kendisi devletin kuruluşunda bulunmuş bir insan olarak devletin o gün için ortaya kon-

muş belli ilkelerine sonuna kadar bağlı kalmakta çok kararlı olabilir. Kendisini bir tarafta bir demokratik istek, bir tarafta ise devletin kuruluş yıllarına göre biraz ters düşebilecek bir uygulama arasında bocalamış hissetmiş olabilir. Yani biraz geciksin ya da en azından takvimi biraz uzasın diye düşünmüş olabilir. Burada bir istifa olur. Yani, "Bu bizim taahhüdümüzdür. Biz, bunu yapacağız," şeklinde bir tepki var.

Bu tepkinin sahibi Adnan Menderes'ti. Çıkarmak istediği yasa gecikince daha yolun başında tavrını koymuş ve istifaya karar vermişti. İstifa mektubunu yazdı. Bayar'a gönderdi. Ve dinlenmek üzere Mersin'e gitti. Bu, Bayar'a çok açık bir mesajdı. Menderes artık güç bende demek istiyordu.

Bayar istifa mektubunu alınca çok şaşırды. Hemen başbakanı arattı. Mersin'de olduğunu öğrendi. Sevindi. Birkaç gün ayrı kalmak ikisine de iyi gelecekti. Hemen Menderes'in yakın arkadaşları Köşk'e çağırıldı. Durum kendilerine anlatıldı. Mektup iade edildi ve Menderes'e haber gönderildi.

Birkaç gün sonra Menderes Ankara'ya döndü. Kendisini havaalanında Bayar karşıladı. Menderes, Bayar'ın elini öptü. Konu kapatıldı. Tabii bu arada ezan yasası yürürlüğe girmişti.

Bu ilk güç gösterisini Menderes kazanmış ama Köşk'le başbakanı arasında bir burukluk doğmuştu.

Metin Toker

Şimdi, bu burukluk neden çıkardı? Adnan Menderes çıkışları ve inişleri olan bir karaktere sahipti. Celal Bey, bunları kontrol etmesini iyi bilirdi. Bazen de kontrolden kaçardı. DP'nin iktidara geçmesinden itibaren bilhassa ilk dönemde, 1950-1954 arasında Celal Bayar tecrübe sahibi bir devlet adamı olarak politikacı Adnan Menderes'i elinden tutup devlet adamlığı katına yükseltmek gayreti içinde bir mürebbiye gibi göründü. Bütün büyük toplantılarda Celal Bayar başkanlık etti. Bir nevi koruyucu, hamiydi. Menderes zannederim bundan her zaman pek

memnun olmadı. Belki başlarda daha bir tahammüllüydü de ondan sonra Bayar'ın bu koruyucu melekliğinden rahatsız olmaya başladı. Adnan Menderes'in birçok konuşması vardır. Orada İsmet Paşa'ya bulduğu kusur, sen artık bunca işi yaptıktan sonra bir abide olacak şekilde evine çekil. Biz seni tavaf edelim. Halbuki sen bu pis politika-nın içinde kalıyor ve benimle uğraşıyorsun. Böyle nutukları var. Bu, beni neden Celal Bayar'a muhtaç ediyorsun, manasına da alınması kabil bir davranış.

İnönü, ısrarlara rağmen köşesine çekilmeyince Menderes bu kez İsmet Paşa'yı unutturma kampanyası açtı. Paralardan resmini çıkardı. Milli Şef'in Beyaz Trenini halka açtı. Savarona'nın artık kullanılmaması kararını aldı. Ve nihayet İnönü'nün devlet konser salonu locasındaki kulaklığı da kaldırıldı. Milli Şef tarihe gömülüyordu.

29 Haziran 1950 Ankara

CHP 8. Kurultayı Ankara'da Halkevi binasında toplandı-ğında herkes çetin bir dönem başladığının farkındaydı. Her ku-rultayda en ön sıraları alan kelli felli bakanlar, milletvekilleri yoktu orada. Devleti kuran parti çatırdıyordu.

Kurultayda, "CHP bitti. Kapatıp yenisini kuralım," diyenler bile vardı. Partinin üstüne çöken bezginlik havasını dağıtabil-mek için bir yenilik, bir taze kan gerekiyordu. İnönü ittifakla ye-niden genel başkan seçilince bütün gözler genel sekretere çev-rildi. Aranan kan, genel sekreterde bulunacaktı.

İnönü'nün adayları CHP'nin yenilikçi gençlerinden Nihat Erim'di. Ama çoğu CHP'li, bozgundan Erim'i sorumlu tutuyor-

du. Seçimlerde nispi temsil yerine çoğunluk sisteminde ısrar eden Erim'di. Ortada altı genel sekreter adayı varken birden bir yedincisi kapıda beliriverdi:

Cüneyt Arcayürek

Kapıda bir adam duruyor, gelen giden herkesin elini sıkıyor. Ama herkesin... Kasım Gülek... Hem el sıkıyor hem de bir kâğıt uzatıyor. Kâğıda baktık, Genel Sekreter Kasım Gülek yazıyor.

Kasım Gülek

Ben kendi kendime karar verdim. Halk Partisi eğer bundan sonra ayakta duracaksa ve memlekete hizmet edecekse temelden bir yenilik lazım. Ve o yeniliği ben yaparım, dedim kendi kendime. Kurultayın kapısında durdum. Ve her gelen delegeye Genel Sekreter Kasım Gülek diye pusula verdim. Atın bunu.

Ve attılar... Gülek'in Amerikancı tavrı tuttu. Herkes şoke olmuştu. İsmet Paşa'nın adayı kaybetmişti. Aranana taze kanın adı Kasım Gülek'ti. Sekiz yıllık genel sekreterliği boyunca CHP onunla kabuk değiştirecek, smokinlerini çıkarıp çarıklarını giyecekti.

Yeni genel sekreter ilk konuşmasında yeni stratejiyi çizdi.

Kasım Gülek

"Halk Partisi seçimi neden kazanamadı, bunun üzerinde duralım," dedim. Benim görüşüm, Halk Partisi halkın partisi olamadı. Bundan dolayı demokratik seçimi kaybetti. Tekrar kazanacağız. Kazanırız. Şu şartla ki Halk Partisi, halkın partisi olsun. Her yere gitsin. Halka karışsın. Hakiki demokratik bir parti olsun.

Cüneyt Arcayürek

Şimdi partide bir yenileşme aranıyor ya, Gülek bu konuşmasıyla gülm dedi getirdi bunu. Kurultay dağılınca koşa koşa aşağı indim. İsmet Paşa çıktı, gidiyor. Arabasına binecek. Kasım Gülek seçilmiş, arkasında yolcu ediyor. İsmet Paşa şöyle bir baktı, "Gel," dedi. Paşa sağa oturdu. Yanına Kasım Bey'i oturttu.

Ben İsmet Paşa'ya bakıyorum. Duvar... Yüzünde tek çizgi oynamıyor-du. Hiçbir şey ifade etmeyen bir yüzdü. Ama tabii ki sonuçtan memnun olmadığını gösteriyordu yüzü. Memnun olsa güler, okşar. İsmet Paşa bu...

Paşa'nın arabası uzaklaşırken artık Şef'in partisi gitmiş, halkın partisi gelmişti. CHP, muhalefete hazırды.

25 Haziran 1950 Kore

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana susan silahlar ilk kez Kore'de yeniden konuştu. Bir pazar sabahı 38. paraleli aşan Kuzey Kore birlikleri Güney Kore'de ilerlemeye başladılar. İki gün içinde önce Amerika, ardından da Birleşmiş Milletler, Güney Kore'ye askerî yardım kararı aldı.

Soğuk Savaş'ın iki kutbu sayılan kapitalist ve sosyalist dünya ilk kez Kore'de karşı karşıya geliyordu. Saflar belirginleşmişti, oysa Türkiye hâlâ kendini yalnız hissediyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye hem Sovyetlerle ilişkilerini bozmuş hem de Batı'yla bütünleşememişti. Savaş sonrası Sovyetler, Boğazlar'da ve Doğu Anadolu'da hak iddia edince Türkiye daha fazla yalnız yaşayamayacağını anlamış ve Batı'ya yanaşmıştı. Ama Batı şemsiyesi Türkiye'ye kapalıydı. Fırtınanın ortasında korumasız kalınmıştı.

Nihayet 1946 baharında Amerika, Türkiye'yi keşfetti. Coşkun gösteriler arasında Sovyetler'in göz diktiği İstanbul Boğazı'na giren Missouri Zırhlısı, artık Türkiye'nin yalnız olmadığını müjdeliyordu. Şerefine pullar bastırılan Missouri'nin ardından Truman Doktrini'yle 100 milyon dolarlık askerî malzeme geldi. Sonra da Marshall Planı devreye girdi. Türkiye Marshall'la on yılda üç milyar dolar yardım alacak, ekonomik ve askerî açığını böyle yamamaya çalışacaktı.

Ancak siyasal yalnızlık hâlâ giderilememişti. Türkiye'nin hedefi NATO'ya üyelikti. Ama ısrarlı başvurular hep kibarca reddediliyordu.

İşte Demokrat Parti iktidara geldiğinde tablo buydu. Dış politikada altyapı hazır. Türkiye temel tercihinin Batı dünyasından yana yapmıştı. DP'nin de politikası bu yöndeydi. Yapılacak şey, başlanan işi bir an önce tamamlamaktı. Kore Savaşı tam da bu aşamada DP iktidarına bulunmaz bir fırsat gibi göründü. Kore'de Birleşmiş Milletler'e verilecek destek, Türkiye'ye NATO'nun kapılarını açabilirdi.

Cüneyt Arcayürek

Amerika'dan buraya o sıralarda, Cain diye biri geldi. Burada bazı temaslar yaptı. Hiç unutmam Amerikalıların bir binasında bir basın toplantısı yaptı. Orada gayet açık söyledi. "Türkiye'nin bu savaşa askerle katılımı şarttır. Başka türlü hiçbir şekilde bu Batı camiası içinde yerini bulamazsınız," gibi laflar etti. Ve biz Bakanlar Kurulu toplantısını takibe gittik. Adnan Bey, o Ulus'taki eski Başbakanlık binasına çıktı. Gene gülüyordu. "Sonra açıklayacağız," dedi.

Hükümet içeride, Türkiye'nin Kore'ye bir tugay göndererek 4.500 kişilik bir askerî güçle savaşa katılmasını kararlaştırmıştı. Bu, son derece önemli bir karardı.

Rıfki Salim Burçak

Bir kere DP iktidara gelince, aşağı yukarı bir buçuk ay sonra cumhuriyet döneminde ilk defa savaşa giriyor ve ordusunu, 4.500 kişilik bir askerî gücü memleketimizden on binlerce kilometre uzakta bir yere, halkımızın ismini bile bilmediği bir ülkeye savaşılmaya gönderiyordu. Bu bakımdan fevkalade enteresan ve önemli sonuçlar doğurabilecek bir olaydı. Çünkü eski iktidar İkinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye'yi sağ salim kurtarmış, savaşa sokmadan çıkarmış ve bu konuyu devamlı surette politikasında kullanmıştı. Şimdiyse DP, iktidara gelmez gelmez bir buçuk ay sonra Türkiye'yi harbe sokuyordu. Bu durum, DP aleyhine işleyebilecek bir menfi propaganda konusu teşkil ediyordu.

Kasım Gülek

O vakit ben İsmet Paşa'ya gittim. Dedim, "Paşam bu kararı sadece iktidar partisi almasın. İktidar-muhalefet beraber milli bir karar olarak alalım." "Bunu anlatamazsın," dedi. Adnan Menderes'e gittim. Tek parti devrinde gayet yakın, çok seviştığımız bir arkadaşım. Hatta zaman zaman eski Meclis'te aynı sıralarda otururduk. Gittim, "Bak, büyük bir zafer kazandınız. Tarihî bir zafer. Şimdi yine tarihî bir hadise var. Türkiye harbe girecek. Bunu muhalefetle müşterek milli bir karar olarak alın." Menderes, "Bu işlerde," dedi, "karar vermek güç. Şimdi ben gidip İsmet Paşa'ya teklif edersem duyulur. Ve daha bunlar tecrübesiz, eski tecrübelilerden akıl sormaya mecbur oldu derler, bizim için iyi olmaz." Belki de haklıydı ama o fırsatı kaçırdık.

Karar CHP'nin tüm ısrarına rağmen Meclis'e getirilmeden yürürlüğe kondu. 4.500 kişilik Türk tugayı, General Tahsin Yazıcı komutasında Kore'ye uğurlanırken gözler yaşlıydı. Hiç bilinmeyen topraklarda, hiç tanımadığı bir düşmanla savaşa gidiyordu Mehmetçik... Onların gemisi uzaklaşırken Türkiye NATO'ya yaklaşıyordu.

1950'nin sonlarına doğru Türk Tugayı Kunuri'de büyük bir zafer elde etti. Tüm dünya basını 2.000 Türk'ün 10.000 Çinli karşısında gösterdiği kahramanlığı yazıyordu. Amerika, Türkiye'ye minnettardı. Ama dökülen onca kan bile NATO'nun kapılarını aralamaya yetmedi.

1951 yılı başında bir Amerikan heyeti Ankara'ya geldi ve Çankaya'ya çıktı. Bayar, NATO meselesini görüşmek üzere onları bekliyordu. Heyetin başında Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı George McGhee vardı. McGhee, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın koordinasyonundan sorumluydu. Türkiye'yi iyi tanıyor, karşılaşacağı tepkiyi biliyordu.

George McGhee (Amerikan dışişleri bakanı yardımcısı)

Kuzey Atlantik Teşkilatı, isminden de anlaşılacağı gibi Kuzey Atlantik bölgesinin savunulmasını hedefliyordu. Oysa Türkiye bu bölgede değildi. Bu yüzden de Türkiye'nin de Yunanistan'ın da NATO'da yer alması mantıklı değildi. Bu nedenle Kuzey Avrupalılar bir Ortadoğu ülkesinin NATO'ya alınmasına karşı çıkıyorlardı. Bayar'a onları ikna etmenin zaman alacağını söyledim. NATO'nun başarısı için birilerinin Sovyetler'in göz diktiği Güneydoğu'ya göz kulak olması gerekiyordu. Türkiye ve Yunanistan Ortadoğu'yla aramızda bir dayanak noktası işlevi görüyorlardı.

Baha Akşit

O görüşmede Bayar'ın söylediklerini aynen size nakledeceğim. Bayar der ki cevap olarak: "Elbette Amerikan hükümetinin Truman Doktrini ve Marshall yardımı sebebiyle yaptığı yardımlardan memnunuz. Ama bu yardımları siz kime karşı yapıyorsunuz? İstiyorsunuz ki biz güçlenelim, Rusya'ya karşı durumumuz daha mukavemetli olsun. Aynı zamanda Rusya'nın bize karşı husumetini de artırıyorsunuz. Biz sizlerle dostluk isteriz ama böyle dostluk olmaz. Siz tüccar milletsiniz. Kâr ortaklığı istiyorsunuz, zarara iştirak etmiyorsunuz. Ticarete eğer or-

taksan tam manasıyla ortak olmak lazım gelir. Kârda da zararda da ortak... Biz sizinle böyle dostluk, böyle ittifak isteriz."

O gün McGhee, Köşk'ten ayrılırken Amerika'nın Türkiye'yi bırakmayacağına dair söz verdi.

Bu söz, bir yıl içinde yerine getirildi. İngiltere ve Fransa ikna edildi. Başarı büyük ölçüde McGhee'nindi. Ödülü Türkiye'de büyükelçilik oldu. 1951'in Aralık ayında Ankara'da Amerikan büyükelçisi olarak göreve başladı ve iki ay sonra 18 şubat 1952 günü TBMM Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylarken seyirciler arasında McGhee oturuyordu. O gün, hayatının en mutlu günlerinden biriydi.

George McGhee (Amerikan büyükelçisi)

NATO'ya üyeliğin onaylandığı gün Meclis'teydim. Bu, iki-üç yıldır üzerinde çalıştığım bir şeydi. Bu yüzden benim için anlamı büyüktü. Türkiye Meclis'te oybirliğiyle NATO'ya girişi onayladı. Hayatımın pek çok yılını Türkiye'yle ilişkileri sağlamaya adanmıştım. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini sağlamak çabalarında başı çekmiştim. Sonuç benim için son derece tatmin ediciydi. Ortadoğu Sovyetler'in eline geçmediyse ben de bunun sebeplerinden biri Türkiye'nin NATO üyeliğidir.

McGhee'nin kişisel başarısı gibi gördüğü şey aslında Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktasıydı. İki gün sonra Lizbon'daki imza töreninde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü gururla paktın Bakanlar Konseyi kürsüsüne yürürken, Türkiye, yeni dünyada safını belirlemiş oluyordu: Avrupa'nın sınırları artık Kafkaslar'a dek uzanıyordu.

Menderes Ovası...

Bu topraklar bir başbakanı doğurdu, besledi, yetiştirdi. Bir başbakana adını verdi. Adnan Menderes bir toprak adamıydı. Toprakla yoğrulmuş, toprakla biçimlenmişti. Toprak ona ata yadigârıydı.

Mükerrem Sarol

Babaannesinin nasihati var, "Adnan, büyükbabandan kalan bu topraklara hıyanet etme. Bu topraklar gerçek anlamda senin vatanındır. Senin anandır, babandır. Senin varlığındır, öz yurdundur. Bu topraklara ne kadar hizmet edersen, bu topraklar sana bedelini misliyle öderler." Babaannesinin bu sözlerini bir evliya sözü gibi dinlerdi Adnan Bey... ve bana anlatırdı. Ben bunların bir kısmını tüylerim diken diken, gözlerim nemli dinlerdim. Adnan Bey, Çine Çayı'nın kenarındaki salkım söğütlerin yapraklarını saça benzeterek, saçlarını Çine Çayı'nın üstüne serpeleyen nadide yetişmiş güzel kızlara benzetirdi.

Şimdi yalnız Çine Çayı'na ya da verimli Menderes Ovası'na değil tüm yurt topraklarına hükmetme gücü Adnan Menderes'in elindeydi. Topraktan gelen adam için şimdi toprağa borcunu ödeme zamanıydı. Toprak deşilmeli ve bin yıllık uykusundan uyandırılmalıydı.

Kısa zamanda Marshall'ın adı köy radyolarında çınlar oldu. Amerika'dan yardım geliyordu. Amerika pazar arıyordu.

Önce greyderler işbaşı yaptı. Bugüne kadar sadece kara trenin düdüğünü duymuş topraklara, karayolu ulaştı. Asfalt kaplandı. Sonra binlerce traktör, on binlerce biçerdöver bakır topraklar üzerinde ekin ekmeye, ekin biçmeye başladılar. Tarım kredileri, makine oldu, tohum oldu, gübre oldu, toprağa can verdi. Mahsul kamyonlarla ofis silolarına taşındı. Sonuç: Toprak uyandı.

Tarımsal üretim patladı. Türkiye 1953'te buğday üretiminde dünya dördüncüsü oldu.

Ülke birkaç yılda sağlanan dış destekle bir anda bir şantiye haline dönüşmüştü. Irmaklar gemlenmeli, topraklar sulanmalı, fabrikalara elektrik, evlere ışık taşınmalıydı. Yani baraj lazımdı. Türkiye'nin umudu Seyhan üzerine kurulacak olan barajdaydı. Seyhan gerçekleşirse Çukurova'da üretim beşe katlanacaktı. Dünya Bankası'na gidildi. 40 milyon dolar kredi istendi. Dünya Bankası heyeti Ankara'ya geldi. Kredi vermeye hiç niyetli görünmüyorlardı. O günlerde hazinenin başında Burhan Ulutan vardı.

Burhan Ulutan (Hazine genel müdürü)

O zaman Dünya Bankası'nın elinde 10 milyar dolar var. Ve her tarafta bahşış dağıtıyor. Ama bize 40 milyon dolar vermek istemiyor. Çünkü orada pamuk üreteceğiz. Amerikan pamuğuna rakip olacağız. Bilmem arz edebildim mi?

Ve vermediler. Raporu Dünya Bankası'nın müdür muavini getiriyor. Adnan Bey'e söyleyince Adnan Bey, "Sen gittin gördün mü orayı, neden böyle rasgele konuşuyorsun," diyor. Umum Müdür Muavini Garner da biraz patavatsız adamdı. Rasgele konuşurdu. Adnan Bey kızıyor ve kovuyor, gönderiyor adamı...

Sonunda Seyhan Barajı için araya Truman girdi. Kredi 40 milyondan 25 milyon dolara indirildi ve 1951 baharında serbest bırakıldı. Barajın sorumluluğuysa Devlet Su İşleri'nde genç bir proje mühendisine verildi.

Süleyman Demirel

Ben o tarihe kadar siyasi kadrodan kimseyi tanımıyorum. Ve Seyhan Barajı'nın inşaatının yürütülmesi işi bana verildiği için ben hemen her

şeyi sırtlandım. Gerek barajın temelinin atılışında gerekse ondan sonra inşaatın takibinde görev aldım. Sene 1952'dir. 1953'te inşaat fiilen başlamıştır. 8 Nisan 1956'da da tamamlanmıştır.

DP'nin ilk dönemindeki ekonomik kalkınma hamlesi iki önemli yasayla tamamlandı: Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu... Türk pazarı şimdi yabancılara açılıyordu. Hükümetin bu konularda akıl danıştığı isimse aslen Teksaslı bir petrol kralı olan Amerikan Büyükelçisi George McGhee'ydi.

George McGhee

Bir yandan Amerikan firmalarını Türkiye'ye yatırım yapmaya teşvik ediyor, bir yandan da bu yatırımı cazip hale getirebilecek bir ortamı yaratmanıza yardım ediyorduk. Hatırlarım, sık sık, probleminiz olan komşularınızla ilişkilerinizi düzeltebilmek için bizim bir yardımımız olup olmayacağını konuşurduk. Bu arada Türkiye'nin en büyük askerî güç olarak başı çekeceği bir Ortadoğu savunma örgütü kurulması fikri gündemdeydi.

Bir seferinde hatırlıyorum, Menderes, Köprülü ve Bayar beni Atatürk Orman Çiftliği'ne çağırmışlardı. Orada bana, petrol şirketlerini çekebilmek için petrol çıkarmada devlet tekeline kaldırmaya karar verdiklerini söylediler. Dünyanın parasını harcıyorlar ama petrol bulamıyorlardı. Üstelik petrole ihtiyaçları vardı. Onlara ne yapmaları gerektiğini anlattım. Önce Meclis'ten çıkacak Petrol Yasası'nı oluşturmak üzere bir uzman getirtmeleri gerekiyordu. Yasa iyi olursa şirketler gelebilirdi.

McGhee'nin yardımlarıyla Petrol Yasası çıkarıldı. Ama gelen yabancı şirketler de beklenen zenginlikte petrole ulaşamadılar. Yasanın asıl etkisi iktidar-muhalefet ilişkilerini gerginleştirmesi oldu.

1950 yazında gerilim dolu 40'lı yılları kapatan DP ve CHP adeta bir balayı yaşıyorlardı. İktidar yalnız muhalefetle değil, basınla da barışıktı. Bayar, yanına Başbakan Menderes'i alır, basın mensuplarını da davet eder ve gemiyle Ege turu atardı. Sonra karaya çıktığı illerde CHP merkezini ziyaret eder, hal hatır sorardı. Yüreklere soğuk su serpen Af Yasası'yla, basına ferahlık getiren Basın Yasası da o günlerde çıkarılmıştı.

DP sonbaharda yapılan belediye seçimlerinde müthiş bir zafer kazandı. CHP'li 600 belediyenin 560'ı DP'ye geçti. Artık yerel yönetimlere de DP egemendi. Menderes bundan aldığı güçle daha bir yıl dolmadan kabinesini yeniledi. Artık şöhretlere ihtiyacı yoktu. Asıl yükü taşıyanlar işbaşına getirildi. Ama güvenoylamasında DP Grubu'ndan çıkan 61 kırmızı oy, gruptaki potansiyel isyanın habercisiydi adeta...

Baharın bittiğini gösteren ilk işaret kışın geldi. 1950 sonunda Halkevleri sorunu patladı.

Halkevleri, Atatürk döneminde kurulmuştu. Amaç, cumhuriyet ruhunu halka aşılardı. Halkevleri devlet hazinesinden finanse edilecek ve kontrolü CHP'nin elinde olacaktı.

O güne kadar geçen 20 senede bu düzeni kimse yadırgamamıştı. Çünkü parti demek, devlet demekti. Ancak artık çok parti vardı. O halde Halkevleri CHP'den alınmalı ve devlete geri verilmeliydi. CHP'liler rahatsız oldu ama hak verdiler. Çünkü Adnan Menderes eski bir CHP müfettişi olarak partide işlerin nasıl yürüdüğünü en iyi bilen kişiydi.

Fethi Çelikbaş (DP milletvekili)

"Halkevleri'ni sen mi bilirsin, ben mi bilirim Fethi Bey," dedi. Adnan Bey, "Ben onların müfettişiydim. Kanunda Halkevleri için çıkan para 1 Mart'ta Halk Partisi'nin eline gider. Onları kullanırlar bunlar. Bu itibarla Halkevleri'nin mallarını alacağız." Ben de, "Alalım ama, Halk Partisi yaşatılsın," dedim. Bir hesap yapıldı. Halk Partisi'nin malları yine kalıyordu. Halkevleri hazineye mal edildi.

Ama iş burada kalmadı. 1952 yılında birden CHP'nin haksız iktisapları denen bir sorun gündeme geldi. CHP'nin tek parti döneminde edindiği tüm mallar haksız kazanım sayılıyordu. Bu dönem boyunca devlet bütçesinden, hayır kurumlarından, KİT'lerden CHP'ye sürekli para aktarılmış, gayrimenkul verilmişti. DP, Halkevleri'nden sonra şimdi bu malların da yeniden hazineye devredilmesini istiyordu. Nasıl Demokrat Parti yoktan var olmuşsa CHP de sıfırdan başlamalıydı.

Öncelikle CHP'nin Genel Merkezi'ne el kondu. Burası Atatürk'ün ilk Meclis'i topladığı tarihî binaydı. Tapusu hazine adına tescil edildi.

Hemen ardından da DP Meclis Grubu bir yasa teklifi hazırladı. CHP'nin gayrimeşru yoldan elde edilmiş tüm mallarının hazineye devri isteniyordu. DP bu konuyu "Demokles'in Kılıcı gibi" muhalefetin başında sallandırmaya başlamıştı. Siyasi hava birden kızıştı.

Bu hava içinde İnönü bir yurt gezisine çıktı. İktidarla muhalefetin ilk meydan savaşı başlıyordu.

Çıban önce Manisa'da patladı. İnönü konuşurken DP'lilerle, CHP'liler birbirine girdiler. CHP binası taşlandı. Yaralananlar oldu. Asıl kıyametse Balıkesir'de koptu. Daha İnönü şehre gelmeden Cumhuriyet Alanı savaş meydanına döndü. Vali, İnönü'ye şehre girerse daha çok kan akacağını bildirdi. İnönü konuşmasını iptal etti ve geri döndü.

Gerilim tırmanıyordu. İşler tam çığırından çıkmak üzereydi ki Malatya'dan gelen bir haberle gerilim en üst noktasına vardı: Ahmet Emin Yalman vurulmuştu.

Yalman, *Vatan* gazetesinin başyazarıydı. Ülkede yeni yeni uyanmaya başlayan gericiliğin en şiddetli muhalifiydi. Yazılarıyla bir anda ülke çapında yobazların hedefi haline gelmişti. Silah, hedefini Malatya'da buldu. Seçilen suikastçının adı Hüseyin Üzmez'di.

Hüseyin Üzmez (suikastçı)

Ben orada bir feyiz içindeyim. Öyle bir durumdayım ki bütün dünyanın, bütün kâinatın karşısında bir Ahmet Emin Yalman var. Kötülüğün sebebi o. Eğer ben Yalman'ı öldürürsem bütün kötülük ortadan kalkacak. İnsanlık da kurtulacak. Kâinat da kurtulacak. Din de, iman da kurtulacak. O, siyah bir leke. O lekenin illa temizlenmesi lazım. O durumdayım.

Sonunda 22 Kasım 1952 gecesi Hüseyin Üzmez, Menderes'le birlikte Malatya'ya gelen Ahmet Emin Yalman'ın peşine takıldı. Beklediği an gelmişti:

Hüseyin Üzmez

Ahmet Emin merdivenlerden indi. Ben onun karşısına geçtim. Aramızda üç-beş adım var. Ateş etmeye başladım. Kayısı ağacının dibine yıkıldı.

Ahmet Emin Yalman bu suikasttan ağır yaralı olarak kurtuldu. Hüseyin Üzmez'se 20 yıla mahkûm oldu. Ama gerilim doruğa tırmanmıştı bir kere... Birkaç gün sonra olaylar Meclis gündemine geldi. İnönü söz aldı ve fırtına gibi esti. Menderes orada yoktu. İş kızışınca oturuma başkanlık eden Muzaffer Kurbanoglu beş dakika ara verdi. DP'liler Menderes'e haber uçurdular. Başbakan koşarak geldi ve doğruca kürsüye çıktı. Düello başlıyordu. Tam üç saat boyunca İnönü ve Menderes peş peşe kürsüye gelerek birbirlerini topa tuttular. Tüm Meclis gibi Başkan Muzaffer Kurbanoglu da nefesini tutmuş bu "gladyatörler savaşı"nı izliyordu.

Muzaffer Kurbanoğlu

Kürsüye beş defa birisi, altı defa diğeri olmak üzere tam 11 kere çıktılar. İş o kadar şiddetliydi ki kürsüden, her ikisinin de ensesinden terler aktığını görüyordum. Tabii bu kürsü mücadelesi halka da yayılıyordu. Ve DP ile CHP arasındaki mücadele şiddetleniyordu.

10 Kasım 1953

Anıtkabir

Ata'nın naaşı Anıtkabir'e taşınırken liderler arasında yaşanan gerginliği, yüzlerinden okumak mümkündü. Bayar, Menderes ve İnönü tören boyunca gözlerini birbirlerinden kaçırmak için ısrarla ayrı yönlere baktılar. Yan yana yürüseler de yolları apayrıydı. Seçime çok kısa bir süre kalmıştı ve DP, rakibine son darbeyi vurmaya hazırlanıyordu.

Haksız İktisap Yasası bir ay sonra Meclis gündemine geldi. Demokrat Parti, CHP'nin gayrimeşru yoldan kazanılmış tüm mallarına el konulmasını istiyordu.

DP, kısa bir süre önce ikinci muhalefet partisi olan Millet Partisi'ni gericilik suçlamasıyla kapattırmıştı. Şimdi de Atatürk'ün kurduğu ana muhalefet partisi sıfıra inmek üzereydi. Bu kadarı Cumhurbaşkanı Bayar'ı bile rahatsız ediyordu. Bayar, yıllar sonra yazdığı anılarında bu kanuna karşı olduğunu, hatta önlemeye çalıştığını ama başaramadığını yazacaktı. Belki de ezan olayından sonra başbakanıyla yeni bir zıtlaşmayı göze alamamıştı.

Ama bunu göze alıp başbakana karşı çıkan DP milletvekilleri de vardı. Fethi Çelikbaş bunlardan biriydi.

Fethi Çelikbaş

Genel İdare Kurulu'nda Adnan Bey'e, "Halk Partisi'nin malları meselesini halletmiştik," dedim. "Şimdi Halk Partisi'nin tüm mallarını almak

eski politikamıza uygun değildir." Adnan Bey, "Fethi Bey," dedi. "Ben ne yapayım? Milletvekilleri kanun teklif ediyorlar." Maalesef DP, CHP karşısında onları adeta yok etmek maksadına matuf bir politika gütmek üzereydi.

İşte bu aşamada İsmet Paşa çizmelerini giydi. Yasanın görüşüldüğü oturumda kürsüye çıktı ve bunun demokratik rejime bir darbe olduğunu söyledi. Sözleri sataşmalarla kesilince sinirlendi. DP sıralarına baktı ve, "Tarih kürsüsünden halinizi seyre diyorum," dedi. "Suçluların telaşı içindesiniz. Işıktan korkuyorsunuz." Ve sonra salondan çıktı gitti. Tabii ardından tüm CHP Meclis Grubu da...

Heyecan zirvedeyken kürsüye Menderes geldi. Kızgındı. İnönü'den yaşlı bir zat diye söz etti ve şöyle dedi:

"Ak saçlı bir general, Milli Şef unvanını senelerce üzerinde taşımış bir insan... İsmet Paşa, hırsı için bu memleketi ateşe verecek adamdır."

Paşa: "Yeter artık..."

Meclis'in o güne kadar gördüğü en şiddetli oturumlardan biriydi. Bahar havası çok gerilerdeydi artık. Siyasetin zirvelerinde fırtınalar esiyordu.

CHP'liler Meclis'i terk etmişlerdi ama görüşmeler sürüyordu. CHP'nin malları ameliyat masasındaydı. Tabii bu mallar arasında *Ulus* gazetesi de vardı. *Ulus*, resmen CHP'nin malıydı. O günkü oturumu basın locasından *Ulus* adına Cüneyt Arcayürek izliyordu.

Cüneyt Arcayürek

Maddelere geçildi. Bana Nihat Erim demişti ki, "Her madde geçtikçe bana telefon edeceksin." Açtım, "Birinci madde geçti efendim," dedim. "Tamam," dedi. İkinci madde üzerinde konuşmalar oldu. Geçti. Açtım, "Geçti efendim," dedim. "Tamam," dedi. Üç de geçti. Dör-

düncü maddeye dayandı. Bizim *Ulus*'la, ilgili madde. CHP'nin iddiası *Ulus*'un Atatürk'ün mirasıyla CHP'ye verildiği, bunun kuruluşunda veya kaynağında devletin parası olmadığı... Onun için CHP'nin malı olan *Ulus*'un alınamayacağı... Çok duyarlı bir madde. Tabii bizi de ilgilendiriyor. Çalıştığımız gazete. Konuşmalar oldu... ve madde geçti. Ben açtım telefonu, "Geçmedi değil mi?" dedi Nihat Erim. "Geçti efendim," dedim. "Sen çabuk buraya gel," dedi.

Suphi Baykam (CHP milletvekili)

O gün Halk Partisi'nde büyük bir şaşkınlık vardı. Aslında bir ihtiyarlık atmosferine girmişlerdi. Cumhuriyeti kurmuş, İstiklal Savaşı'ndan gelmiş bir parti demokrasinin sarsıntılarını yaşıyordu. Yorulmuş bir kadro da vardı işin içinde. Ve çok zor durumdaydı bence o gün Halk Partisi... En zor günlerini yaşıyordu.

Tam seçim arifesinde CHP'ye adeta icra gelmişti. Parti, kökünden sallanıyordu. Aynı sarsıntı *Ulus* gazetesinde de yaşanıyordu.

Altan Öymen (gazeteci)

Ayrılışımız tabii biraz dramatik oldu. O akşama kadar orada kaldık. Bize denildi ki bu gazetenin içinden hiçbir şey götürmeyeceksiniz. Yani kurşunkalem bile almayacaksınız. Partinin malı olarak, *Ulus* gazetesinin malı olarak ne varsa burada bırakacaksınız.

Nihat Subaşı

Tabii biz de bütün kalemli bırakarak öyle çıktık. Ama pek ateşli bir arkadaşımız rahmetli Faruk Taşkiran dayanamayıp teessüründen, bir tebeşirle *Ulus*'un ikinci kattaki büyük duvarlarına, "Allahsızlar, gene geleceğiz," ibaresini yazdı. Hakikaten de bir süre sonra geldik.

1954 seçim kampanyası gerçekten görölmeye değer bir kampanyaydı.

DP'nin elindeki koz, ekonomik kalkınma hamlesiydi. Yapı-lanlar, yapılacakların teminatı olarak gösteriliyordu. Kampanya-da yine Bayar ön plana çıktı. Meydanlarda Başvekili Menderes'i ve icraatını övdü. Oy istedi.

CHP'ye mağdur edilmiş parti görüntüsünü propaganda malzemesi yaptı. İnönü kampanyayı Malatya'dan açtı. Çanka-ya'dan ayrılmayan o Milli Şef gitmiş, artık yer sofralarında ye-mek yiyerek köy köy gezen bir parti lideri gelmişti. Fakat CHP yöneticileri yine büyük bir yanılgı içindeydiler. Halkın geçen dört yılda gerçeği gördüğü ve DP'ye oy verdiği için pişman ol-duğu sanılıyordu.

Her şeye rağmen oldukça renkli bir kampanyaydı. Türk de-mokrasisi el yordamıyla yeni yıpratma taktikleri keşfediyordu.

Kasım Gülek

Kolej mezuniyeti o vakit henüz alışılmamış bir şeydi. Mezun olanlar başına şapka giyer, cüppe giyer. Benim mezuniyet resmimi bulmuşlar ve Kasım Gülek papaz oldu diye etrafa dağıtmışlar. Millet bilmiyor tabii. Bunun üzerinde durarak propaganda yapıyorlar. Sonra gene Ka-sım Gülek sünnetsizdir demişler. Kötülemek için. Buna şu cevabı ver-dim; "Kızı da amma gevezeymiş," dedim. Öyle bir dedikoduya ancak bu şekilde cevap verilir. Ama bunlar demokrasinin çocukluk hasta-lıklarıydı.

2 Mayıs 1954

Seçim sonucu DP için zafer, CHP için yıkım oldu. Demokrat Parti oy oranını yüzde 56'nın üstüne çıkardı. Bu, bütün çok partili demokratik rejim boyunca bir partinin alabildiği en yüksek oy oranı olarak tarihe geçti. Meclis'teki sandalyelerin yüzde 93'ü artık DP'nin elindeydi. CHP'yse tam bir hezimet oku yaşıyordu. Dört yıl önce 625 milletvekili bulunan CHP Grubu'nda şimdi sadece 31 kişi kalmıştı.

Ülke adeta yeniden tek partili rejime dönmüşü. Ana muhalefet partisi şaşkın ve ezik durumdaydı, iktidarsa eşi görölmemiş bir zaferle ikinci dönemine başlıyordu. Ama bu dönemde hiç olmaması gereken bir şey oldu. Sonuçlar DP'nin başını döndürdü ve tam bir zafer sarhoşluğu yarattı. Bu sarhoşlukla da seçimlerden sonra herkes ve her şey değişiverdi. 1954 sonrasında Türkiye bugüne kadar gördüklerimizi mumla arayacağımız olaylara gebeydi.

Beşinci bölüm

KRİZ

Türkiye’de çok partili dönem içinde hiçbir parti Demokrat Parti’nin 1954 seçimlerinde ulaştığı başarıya ulaşamadı. O günden bugüne hiçbir parti bir daha, o seçimde DP’nin aldığı yüzde 56’lık oy oranını tekrarlayamadı. Artık parlamentodaki her 100 milletvekilinden 93’ü DP’liydi. Ağır ve ezici bir çoğunluğa ulaşmıştı DP iktidarı... Menderes, gücünün ve itibarının zirvesindeydi. Ama her şeyde olduğu gibi siyasette de ulaşılan en yüksek nokta, aynı zamanda inişin başlayacağı noktaydı.

Zaferden birkaç ay önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir aydan fazla süren uzun bir Amerika gezisi yaptı. Belli başlı kentleri ziyaret etti ve Kore’de kahramanca savaşmış Türklerin cumhurbaşkanı olarak her gittiği yerde büyük ilgi gördü. Amerikan Kongresi’nde ayakta karşılandı. Soğuk Savaş dünyasında Türkiye, Sovyetler’e karşı Amerika’nın yanında yer almıştı. Bu temel tercih, şimdi Washington’da açıkça ortaya konuyordu. Bayar ve Eisenhower’ın Beyaz Saray’da el sıkıştıkları o günden itibaren Amerika artık daima Türkiye’nin bir numaralı müttefik-i olacaktı.

1954 seçimlerinden sonra Amerika’yı ziyaret sırası Menderes’teydi. Bayar’ın kurduğu köprülerden şimdi başbakan geçecek ve askerî ve ekonomik yardım için bu uzak müttefikin kapısını çalacaktı. Aslında başbakana davetiye çıkaran da yine Amerikalılar olmuştu.

Melih Esenbel (Dışışleri genel sekreter yardımcısı)

Bir gün yanındayım. Amerikan Büyükelçisi Avra Warren geldi. Dedi ki Adnan Menderes'e: "Siz, büyük bir seçim kazandınız. Büyük bir demokratik başarıdır bu. Her yerde prestijiniz arttı. Şimdi zamanıdır. Gidiniz Amerika'ya. Askerî yardımı, ekonomik yardımı uzun vadeli bir sisteme bağlatınız. Şimdi siz ne isterseniz verirler."

Hazırlıklar on günde tamamlandı ve Menderes hükümet programını okuduktan bir hafta sonra Napoli'den kalkan bir NATO uçağıyla Amerika'ya uçtu. Gerek davetteki bu ısrar, gerekse ziyaretteki bu acele başbakanın midesini bulandırıyor. Nihayet yolda New York'ta kaldıkları otelde, aklına gelen ihtimali Dışışleri Genel Sekreter Yardımcısı Melih Esenbel'e açtı.

Melih Esenbel

"Yahu, bu adamlar şimdi orada bize devalüasyon filan diye bir tazyik yapmasınlar. Sefiri çağırın," dedi. Rahmetli Genel Sekreter Nuri Birgi de vardı. "Çağırın sorun bana ve deyin ki: "Eğer yarın Eisenhower'la konuşurken devalüasyon diye bir şey açacaksa, ben şimdiden dönerim Türkiye'ye." Çağırdık söyledik eli ayağı kesildi büyükelçinin... Gideyim, sorayım filan dedi. Ama bunu da söyle dedik. Yani devalüasyon filan gibi Türkiye'yi zorlayacak bir şey düşünüyorsa biz gelmiyoruz Washington'a. Kendimize uçak bileti alır, saat on uçağıyla döneriz. Bunu aynen söyledik adama. 10-15 dakika sonra geldi Avra Warren. Telaşlıydı. Yüzü bembeyaz olmuştu. "Evet," dedi, "yarın açılacak görüşmelerde iktisadi sorunlar gözden geçirilirken Türkiye'nin bir devalüasyona ihtiyacı da vardır gibi bir konuya da temas edilecekti. Fakat şimdi sizin başbakanın bu kesin tutumu üzerine Washington'a gideceksiniz ama Eisenhower bu konuyu açmayacak," diye teminat verdi bize. Onun üzerine ertesi gün gittik.

Yaşanan bu soğukluğa rağmen Menderes, Washington'da gayet sıcak karşılandı. O da bu karşılamaya sıcak sözlerle karşılık verdi: "Birleşik Amerika'ya gelmiş olmaktan gerçekten çok memnunum. Derhal belirteyim ki bana eski dostlarla buluşma fırsatı verdiği için büyük memleketinizi ziyaret etmekten daima iki kat mutluluk duymuşumdur."

Bu güzel konuşmalar gezi boyunca sürdü. Menderes Sovyetler aleyhine çok ağır konuşmalar yaptı. Amerika ve Türkiye arasında her alanda tam bir görüş birliği bulunduğu açıklandı. Ama konu ekonomik yardıma gelince birden Amerikalıların tavrı değişti. Türkiye'nin talebi olan 300 milyon dolarlık ek kredi reddedildi. Amerika, yatırımlarda biraz hızlı gidildiği kanısındaydı. Dünya Bankası'nın Ankara'daki temsilciliği Türk ekonomisinde tehlike çanlarının çaldığını Washington'a çoktan bildirmişti. Ticaret açığı büyüme eğilimindeydi. Borç ödemeleri gecikmeye başlamıştı. Seçim öncesi tarım ürünlerine yüksek fiyat verilmiş, bu enflasyonu artırmıştı. Şimdi taze kredi demek, batık kredi demek olacaktı. Amerikalılar Menderes'e 300 milyon dolar yerine 30 milyon dolar hibe ettiler. Sıkıntılı bir döneme girildiğini Türk heyeti, Washington dönüşünde anladı.

Haziran 1954 Kırşehir

Amerika'dan kızgın dönen başbakan, işe seçimde DP'ye oy vermeyen illeri cezalandırmakla başladı. Önce İnönü'nün kalesi Malatya ikiye bölündü ve Adıyaman kuruldu. Sonra da iktidarın ezeli muhalifi Osman Bölükbaşı'yı Meclis'e gönderen Kırşehir bir kanunla ilçe haline getirildi.

Altan Öymen

İktidar sözcüleri bu kanunu savunurken Meclis'te ben de izlemiştim. Genel olarak iktisadi sebepler ileri sürüyorlardı. Kırşehir'in değil, Nevşehir'in il olması gerektiğini söylüyorlardı. Ama bu arada öyle laflar araya sıkıştırıyorlardı ki... "Yani Kırşehir ileri bir il olmadığını şundan göstermiştir: Memleketin çok büyük bir kısmı Demokratik Parti'ye oy verirken bunlar Bölükbaşı'nın partisine oy vermişlerdir. Bu da bir ilerilik alameti değildir," anlamına laflar söylüyorlardı. Yani böylece indirekt yolla öteki illerin halkını da ikaz etmiş oluyorlardı. Siz siz olun, sakın bir daha başka partilere oy vermeyin gibi...

Ardından bir dizi baskın yasası birbiri peşi sıra Meclis'e geldi. Yeni bir seçim yasasıyla radyo siyasal partilere kapatıldı ve memurların siyasal hakları kısıtlandı. Bir başka yasayla da yargıçların ve profesörlerin erken emekliye sevk edilebilmelerine olanak tanındı. Ardından memurların, çalışma sürelerine bakılmaksızın işten çıkarılmalarını mümkün kılan bir yasa çıkarıldı.

Basın, bu düzenlemeleri eleştirmeye kalkınca şimşekleri üzerine çekti. Babiâli'nin en ağır toplarına ceza yağdı. Nihat Erim'e para cezası verildi. Bedii Faik tutuklandı. Hüseyin Cahit Yalçın 80 yaşında cezaevine kondu. Zaferle başı dönen iktidar önüne gelene ceza kesiyordu.

Bu aşamada CHP bir diyalog denemeye kalkıştı. Sahibi olduğu *Yeni Ulus* gazetesi ağır bir para cezası yiyen Nihat Erim, Mükerrerin Sarol'a haber gönderdi. Bir uzlaşma zemini arıyordu. Ama Sarol konuyu Menderes'e açınca çok sert bir yanıt aldı.

Mükerrrem Sarol

Adnan Bey ilk heyet-i vekile toplantısından sonra dedi ki, "Bak doktorum, biz bunları çerçeve içine sokarak tanıyacağız. Biz bunlara insanca davranmayacağız. Bunlar kabil-i hitap insanlar değildir. Bizim şerefimize, haysiyetimize, anamıza, avradımıza söven insanlarla biz yüz yüze konuşmayacağız. Benim İsmet Paşa'yla görüşmeme razı olunmadığı

günleri bir düşün. Belki Meclis'te konuşmaya mecburuz. Kanun himayesi altındaki muhalefet haklarını kabul ederiz. Onun dışında insan olarak hiçbir tekliflerini, hiçbir yanaşmalarını kabul etmeyiz."

Artık ne Menderes eski Menderes ne de DP eski DP'ydı. Kurulmaya çalışılan demokrasinin kuralları değişmeye başlıyordu. Meclis açıldığında başbakan sert yüzünü gösterdi. İnönü 1946 seçimlerini savunmaya kalkışınca Menderes kürsüye geldi ve İsmet Paşa'ya doğru dönerek, "Gözüme bak Paşa, gözüme bak. Senin kâzip şöhretinden çekinecek kimse yok burada. 1946'daki cinayetinin cezasını çekeceksin," dedi.

İşte gerginlik, Meclis'i ve ülkeyi bir kez daha sarsıyordu. Bu kızıışmadan tedirgin olanların başında da İsmet Paşa geliyordu.

Kasım Gülek

Paşa derdi ki, "Bu hadiseler oluyor. Çok can sıkıcı hadiseler oluyor. Bilin ki..." derdi, "Bizim bu konuştuklarımız her kışlanın her odasında konuşuluyor."

İsmet Paşa içinden geldiği Silahlı Kuvvetler'i çok iyi tanıyordu. Belki de uzaktan uzağa kışlalardaki kıpırdanmayı hissediyor ve rahatsız oluyordu.

Kasım 1954 İstanbul

Kışlalar kaynıyordu. Ankara'daki her kıpırtı dalga dalga kışlalarda yankılanıyordu. Kışlalar tedirgindi.

İktidar muhalefet ilişkilerinin iyiden iyiye kızıştığı o 1954 kışında İstanbul Tuzla'daki Uçaksavar Topçu Okulu'nda Dündar Seyhan adında bir topçu yüzbaşısı hatıra defterine gizlice şu satırları yazıyordu.

Bir pazar gecesi okulda nöbetteyken Orhan Kabibay'la gazinoda oturduk. Beraberce sucuklu yumurta yerken bir taraftan da her zamanki gibi memleketi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarma çarelerini tartışıyorduk. O gece ilk defa Kabibay'la ihtilali konuştuk.

Demokrat Parti'ye karşı bir askerî müdahale fikri ilk kez o gece orada, bir yumurta sahanının başında konuşuldu. İki yüzbaşı farkında olmadan altı sene sonra gerçekleşecek bir operasyonun ilk tohumunu atıyorlardı.

Gün ağarırken tabancalar çıkarıldı. Eller üst üste kondu ve ihtilal için yemin edildi.

Daha dört yıl öncesine kadar DP'ye sempatiyle bakan orduya ne olmuşsa olmuş ve kışlalarda ihtilal planları yapılmaya başlanmıştı.

Cemal Madanoğlu (MBK üyesi)

Ordu daha önce DP'ye sempatiyle bakarken bu ezanın Arap-çalaştırılması karşısında irkildi. Kıpırdanmalar başladı. Bu kıpırdanmalar giderek de arttı. Ben Erzurum'da Ordu Kurmay Başkanlığı'na geldiğimde çekmecemde gizli bir dosya buldum. Bu dosyada, "Ne duruyorsunuz? Atatürkçülük ortadan kalkıyor. Devlet elden gidiyor," mealinde yazılar, mektuplar vardı. Hepsi, ordu içinde değişik örgütlerden yazılmış...

Gerçekten de rahatsızlık ezanın Arapçaya dönmesiyle başlamıştı. Daha sonra da iktidarın İnönü'ye sataşması askerleri tedirgin etmişti. İnönü orduda CHP genel başkanı olarak değil,

itaat edilecek bir orgeneral olarak görülüyordu. Ve ona yapılan saldırılar orduya yapılmış sayılıyordu. Askerleri rahatsız eden bir başka unsur da Marshall Planı çerçevesinde eğitmen olarak Türkiye'ye gelen Amerikalı subaylardı. 1950'lere kadar Türk subayları hiçbir zaman yabancı bir komuta altında görev yapmamışlardı. Oysa şimdi yeni ittifaklar yeni koşullar getiriyordu.

Suphi Gürsoytrak (MBK üyesi)

Sanki Türk askeri savaş tekniğini bilmiyormuş gibi alayların ve en küçük birliklerin başına bile hep çavuş seviyesindeki birtakım insanların getirildiğini gördük. Harp sanatının öğretildiği akademi, birer yıllık tatbikat yıllarına dönüştürülmüştü. Ve Amerikalı subaylar rahatlıkla şunu söylüyorlardı: "Canım nasıl olsa komutanları biz vereceğiz. Türklerin komutan yetiştirmesine ne gerek var?" Ve o uzman diye gönderilen insanların doğrudan doğruya kendi yardım heyeti başkanlarıyla yazışma olanağına sahip olmaları, birliklerdeki otorite ve disiplini de sarsıyor ve komutanların sözü geçmez duruma geliyordu. Neredeyse rütbesi ne olursa olsun komutanın kapısına tekme atıp içeri girme küstahlığını gösterir duruma gelmiş olduklarını gördük.

Orduda rahatsızlık daha ilk yıllardan böylece kök salarken, Demokrat Parti de iktidara geldiği günden beri yeni bir savunma politikası arayışındaydı. İlk kabinede Milli Savunma Bakanlığı'na Refik Şevket İnce atanmıştı. İnce, aslen hukukçuydu. Bakanlıkta da ilk el attığı yer askerî yargı oldu.

Yeni bakan, adaletin bölünemeyeceği düşüncesiyle askerler için ayrı bir yargı düzenlemesi olmasına karşı çıkıyordu. Silahlı Kuvvetler mensuplarının da sivillerle aynı mahkemelerde yargılanmalarından yanaydı. Bu, ancak başbakanın kararıyla uygulamaya konulabilecek büyük bir reformdu.

Mükerrem Sarol

Bunu, Adnan Bey'e söylüyor. Adnan Bey de diyor ki, "Refik Bey, bakanım ordunun ileri gelenleri, genelkurmay başkanı, ordu komutanları bu hareketi uygun görürler mi? Bunca yıldır, Atatürk dönemi dahil, askerî yargıçlarla idare edilirken birdenbire sivil yargıçların işe el koymasını nasıl karşılar ordu?"

Menderes bunun üzerine bakanıyla komutanları buluşturdu. İki tarafı ayrı ayrı dinledi. Komutanlar projeye kesinlikle karşı çıkıyorlardı.

Mükerrem Sarol

Kumandanlar henüz daha Silahlı Kuvvetler'in demokratik sahada eğitimini tamamlayamadığını, o eğitime ulaşamadığını, bu nedenle bu hareketin ordu içinde çok alerjik birtakım olaylara neden olabileceğini ileri sürüyorlar.

Başbakan, daha yolun başında bakanıyla komutanlar arasında kalmıştı. Sonunda önce kanun taslağını geri çekti, sonra da bakanını görevden aldı. Ordu karşısındaki ilk hamlesinde geri adım atmak zorunda kalmış, üstelik hükümetinden bir kurban vermişti. İkinci kurban da Seyri Kurtbek oldu. DP'nin ikinci milli savunma bakanı olan Kurtbek, asker kökenliydi. Albaylıktan emekli bir askerin şimdi generallerin üstünde bir göreve gelmesi başta orduda bir tedirginlik yarattı. Üstelik Kurtbek, tek parti döneminde binbaşıyken İnönü'ye karşı bir darbe hazırlığının içinde yer almıştı.

Yeni bakanın hedefi orduda bir reform yapmaktı. Kurtbek milli savunmanın tümüyle yeniden yapılanmasını istiyor, Genelkurmay'ın da bakanlığa bağlı olmasını savunuyordu. Bu projesini gerçekleştirebilmek için de öncelikle ayak direyen bazı

generaller görevden alınmalıydı. Kabineye girince hemen reform planını Menderes'e açtı.

Seyfi Kurtbek (Milli savunma bakanı)

Tabii evvela bunu başbakana anlattım. Gerek mesleki gerek sıhhi durumu itibarıyla bir kısım subayın emekliye ayrılması lüzumu olduğunu izah ettim. Söylediğim şeyler, verdiğim izahatlar o kadar kuvvetliydi ki rahmetli Menderes heyecanla, "Tamam," dedi ve yanındaki telefonla cumhurbaşkanını aradı, "Seyfi Bey yanımda. Çok mühim şeyler söylemektedir. Dinlemenizi rica ederim." Doğru gittim. Kütüphanede konuştum, anlattım. Tasfiye edilmesi lazım gelenlerin neden dolayı ayrılması lazım geldiğine dair vesikaları gösterdim. Bütün kanuni dayanakların hazır olduğunu söyledim. O da hayret etti. Kalemle raporumun altını çizdi ve, "Başbakana haber verin, saat 18.00'de kabine toplansın, ben riaset edeceğim."

Bayar gösterilen kanıtlardan orduda bir operasyon gereğine ikna olmuştu. O akşam 18.00'de kabine toplandı. Kurtbek iki saat süren bir brifingle reform planını anlattı.

Seyfi Kurtbek

Bayar ayağa kalktı. "Arkadaşlar, Seyfi Bey'in planı ikinci Nizam-ı Cedid planıdır. Buna itiraz edenler, beğenmeyenler olabilir. Dayanın. Çünkü bu memleketin selameti, ordunun selameti için mutlaka gerçekleştirilmesi lazımdır. Bu, kati bir operasyondur."

Seyfi Kurtbek hemen kolları sıvadı. Planını bir yasa tasarısı haline getirdi. Ama Bayar ne derse desin Menderes, daha ilk döneminde askerlerle bir çatışmayı göze almak niyetinde değildi.

Seyfi Kurtbek

Ondan sonra çok dedikodular oldu ve Menderes dedi ki, "Bunu biraz tehir etsek. Yani çok tepkiler var. Bütün generaller isyan edeceklermiş." Kendisine o zaman şunu söyledim: "Efendim, yapılacak icraat benim değil, sizindir. Siz bilirsiniz. Yalnız ordu o haldedir ki eğer bu müştereken ve azimle verdiğimiz kararı tatbik etmezsek ileride hem orduya düşecek olan vazifelerin infazında hem de memleketin yasasını korumada müşkülatla karşılaşabilirsiniz." Yani parti olarak en büyük hatamız büyük ordu ve savunma reformunun yapılmamış olmasıdır.

Reform tasarısı reddedilen Seyfi Kurtbek bir süre sonra istifa etti. DP iktidarı ilk dört yılında tam dört milli savunma bakanı değiştirdi. Bakanlar değişiyor ancak DP iktidarı bir türlü orduya el atamıyordu.

Oysa 1954 sonuna gelindiğinde artık ordu, DP iktidarına el atmak üzere örgütlenmeye başlamıştı. Dünder Seyhan ile Orhan Kabibay, bir nöbet gecesi aldıkları ihtilal kararını uygulamak için örgüte adam toplamaya başlamışlardı bile. Seyhan'ın ilk kanca attığı isim, Kore'den yeni dönmüş olan akademi öğrencisi Faruk Güventürk oldu.

Faruk Güventürk (Emekli orgeneral)

Bir gün bana dedi ki, "Binbaşım, bu devletin gidişini nasıl görüyorsunuz." "Valla, görüyorsun işte. Devlet işi bu. Beğenmiyorum ben." "Ben de beğenmiyorum," Biz böylece birbirimize yakınlaştık Dünder'la. En sonunda bana dedi ki, "Binbaşım, beraber bir teşkilat kuralım." "Eh kuralım," dedim. "Adını ne koyalım?" "Silahlı Kuvvetler'in ıslahı olsun." "Tamam."

Biz kendi aramızda üye yazmaya başladık. Yanımda oturan Nuri Hazer'i kaydettim. Kore'den pilotum olan Suphi Gürsoytrak'ı yazdım. Orhan Erkanlı'yı yazdık. Ve cemiyeti kurduk yavaş yavaş.

Suphi Gürsoytrak

Bir kural koymuştuk. Öyle arkadaşlar seçecektik ki, o arkadaş kendi devre mensuplarına ismi söylendiği zaman sınıf arkadaşları, tamam, doğrudur, dürüsttür, yeteneklidir, desin. Arkadaşlarımızı bu şekilde dikkatle seçiyorduk. İkinci bir kuralımız; yazılı hiçbir metin tutulmamasıydı. Gerekçeleri malum. Hücre teşkilatı şeklinde çalışacaktık. Hücreler birbirine eklenerek zincirleme büyüyecekti. Bir hücredeki arkadaş, kendinden evvelki hücreden ancak bir kişiyi referans noktası olarak tanıyacaktı. Daha fazla insanı tanımayacaktı. Bu koşullarda 1954-1955 yıllarında daha büyük genişleme olanakları bulduk.

Örgütün genişlemesi biraz tesadüfi oldu. İstanbul'da örgütlenme sürerken Ankara'da da bir kadro hazırlığı başlamıştı. Başında da Kurmay Binbaşı Talat Aydemir vardı.

Adnan Çelikoğlu (Emekli orgeneral)

O kadronun içine ben de katıldım. Akademiyi bitirdikten sonra Elazığ'a gittim. O kadroda Talat Aydemir, Osman Köksal ve Sezai Okan vardı. Biz dört kişilik ayrı bir kadroyduk. Oradan tekrar mektuplaştık, temaslarımız oldu.

Sonunda Talat Aydemir İstanbul Harp Akademisi'ne gidince tamamen habersiz olduğu İstanbul örgütüyle karşılaştı. Kısa bir süre sonra da Ankara ve İstanbul örgütleri birleştirildi ve Üsküdar'da bir konakta ilk ortak toplantı yapıldı.

Faruk Güventürk

Ben o zaman açıkladım. "Arkadaşlar, kurduğumuz bu cemiyet belki bir ihtilal cemiyeti olur. Bizim işimiz böyle ordunun ıslahı filan değil. Bunun

ismini koyalım. Bu, bir ihtilal cemiyetidir," dedim. Ve orada kurduğumuz teşkilatın böyle bir ihtilal teşkilatı olduğunu açıkça belirttim ben. "Ya darağacına kadar gider idam oluruz veya muvaffak oluruz. Bunu göze alan kalır," dedim. Herkes söz aldı ve yemin ettik orada.

Edilen yemin ihtilal yeminiydi. Genç subayların o gece orada kurdukları ve başkanlığına da Yarbay Faruk Güventürk'ü getirdikleri örgüt kısa zamanda halka halka büyüyecek ve 1960'ın 27 Mayıs sabahı iktidarı ele alacaktı.

Ordunun alt kademelerindeki bu kaynama, kısa zamanda üst kademeye de yansdı. Hem de hiç beklenmedik bir yerde, hiç beklenmedik bir şekilde.

1955 yılının 29 Ekim törenlerinde her şey yolunda gidiyordu. Seyirciler yerlerini almış, cumhurbaşkanı alkışlar içinde gelmiş ve resmi geçit başlamıştı. Tam o sırada pek göze çarpmayan küçük bir hareket büyük bir kıvılcım çakmasına sebep oldu.

Cemal Madanoğlu

Neden olduğunu bilemiyorum, milli savunma bakanı, kendisinden şöyle 15-20 adım açıkta bulunan genelkurmay başkanına ve yanında kilere bakarken, genelkurmay başkanını şöyle parmağıyla işaret yaparak yanına çağırmış. Buna genelkurmay başkanı çok sinirlenmiş. "Sen kimi çağırıyorsun? Nasıl çağırıyorsun," diyerek azarlarcasına bağırılmış. İki taraftan teskin etmişler.

Ama bu durum, sanki havadan telsizle veriliyormuş gibi mürettep kolordu subaylarına intikal etmiş. Ve bu durumda mürettep kolordunun komutanı yanına tümen komutanlarını, alay komutanlarını alıp şöyle sekiz-on kişilik bir grup halinde tören üniformalarıyla gelip kılıçlarıyla selam vererek genelkurmay başkanının karşısına çıkmışlar. Demişler ki, "Efendim, çok üzüldük. Sizden emir bekliyoruz. Emredin şimdi başta Celal Bayar olmak üzere hepsini içeri tıkalım." Genelkur-

may başkanı, "Zamanı vardır. Ben bu işi daha başka şekilde çözerim," demiş, bunları yatıştırıp, geri göndermiş.

Ordu içten içe kaynıyordu. Bazen bir kanun, bazen bir söz, bazen küçücük bir hareket bu kaynamayı su yüzüne çıkarıyordu. Kışlalarda gizliden gizliye kulaklara ihtilal lafı fısıldanır olmuştı. Demokrat Parti iktidarı bu oluşumlardan tamamen habersizdi. Orduda reform çalışmalarından vazgeçilmiş 1954 sonunda günlük çalışmalara gömülmüştü. 1955'e girildiğinde her şey sütliman görünüyordu. Oysa 1955, DP'nin ve Menderes'in en zor geçecek yılı, sonun başlangıcı olacaktı.

Nisan 1955 Ankara Palas

Aslında 1955 baharında siyasette de bahar rüzgârları esiyordu. Seçim sonrasının tansiyonu bir nebze düşmüş, parlamento gerginliği Ankara Palas balolarında erimeye başlamıştı, iktidar muhalefet ilişkilerinde yıllardır aranan bir tabloyu görmek de yine o günlerde bir bahar gecesi, Ankara Palas'taki bir balo sonrasında kısmet olmuştu.

Metin Toker

Kayınvalidem Bayan İnönü evde yalnız kaldı diye biz Özden'le beraber o akşam Paşa dönünceye kadar Pembe Köşk'e çıktık. Gece yarısı geçmişti. Kapı çaldı. Ben açtım. Bir de baktım ki iki adam. Kol kola. İnönü ve Menderes... Hafif çakırkeyif olmadıklarını da iddia edemem. Hatta müthiş samimi bir pozdaldı. Ankara Palas'ta davet olmuş. Çok yakın konuşmuşlar, iltifat etmişler birbirlerine. Çıkarken Adnan Menderes

demiş ki, "Paşam, ben sizi götüreyim evinize." İsmet Paşa da, "Peki," demiş. Gelmişler. Kapıda Menderes bana selam verdi. "Nasılsın Me- tin?" İsmet Paşa, "Buyurmaz mısınız?" dedi. Adnan Bey, "Söz veriyorum, başka zaman gelirim. Şimdi geç oldu. Müsaade ederseniz gideyim." İsmet Paşa, "Söz mü?" "Evet söz," cevabını verdi Adnan Menderes ve ayrıldı. Hatta ben İsmet Paşa'ya takıldım, "Bu ne samimiyet Paşam. Allah nazardan saklasın," diye...

Bu bahar havasını daha da ısıtan bir haber tam da o günlerde Amerika'dan geldi. Bin bir güçlkle pasaport alarak New York'a gidebilen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek orada çok anlamlı bir jest yapmıştı.

Kasım Gülek

New York'a vardım. Belki 100 gazeteci vardı. Sordukları soru şu: "Amerikan yardımı yerinde kullanılıyor mu? Bu yardımın sürmesinde yarar var mı?" Ben de dedim ki, "Ben muhalefet partisinin genel sekreteriyim. Türkiye'de muhalefet ve iktidar çok haşin mücadele etmektedir. Ama dünyaya karşı biz hepimiz Türk'üz. Biz, dünyaya karşı birbirimizi kötüleyecek insanlar değiliz. Yardım, yerindedir. Çünkü Amerikan milletinden Türk milletine gitmektedir. Ve bu yardım devam etmelidir." Şimdi bu, Türkiye'de hiç beklenmeyen bir haber. Adnan Menderes bana bir telgraf çekti. "Vatansever beyanatınızı takdirle ve teşekkürle karşıladık. Tebrik ederim," diye...

Baharın gülleri açıyordu. Erim yurda dönünce o Ankara Palas gecesinde söz verilen yemek gerçekleşti, İnönü ve Menderes, yanlarına en yakın partilileri de alarak Koraltan'ın evinde yemek yediler. Somut bir sonuç çıkmadıysa da hiç olmazsa bir diyalog kurulmuştu.

Mayıs 1955

Akis dergisi

Bahar dönemi, gazeteci Metin Toker'in bir gece yarısı açtığı kapıyla başlamıştı ve yine Metin Toker'in sebep olduğu bir krizle kapandı. Metin Toker o yıl İnönü'nün kızı Özden'le evlenmişti. Artık yalnızca ünlü bir gazeteci değil, İnönü'nün damadıydı. Bu yüzden sahibi olduğu *Akis* dergisi DP'lilerin daha da şimşeklerini çekiyordu. *Akis*, dönemin en etkili dergilerinden biriydi. Etkisini, o bahar yazdığı bir yazıyla siyasetin seyrini değiştiren bir kez daha kanıtladı.

Söz konusu yazı *Akis*'in mayıs sayısında yayımlanmıştı. Yazının başlığı şöyleydi: "Kedi olmayınca fareler cirit atar."

Yazıda söz edilen "kedi", Başbakan Menderes'ti. Fareler benzetmesiye DP Meclis Grubu için kullanılmıştı. Menderes yurtdışındayken, DP Grubu hükümeti yerden yere vurunca *Akis* duruma bu başlığı uygun bulmuştu.

Dergi çıktıktan birkaç gün sonra Yazışleri Müdürü Cüneyt Arcayürek tutuklandı. Suç: Başbakana hakaretti.

Cüneyt Arcayürek

Beni götürdüler, saçlarımı kestiler. Sekizinci Koğuş'a atıldılar. Tecrit kısmı küçük bir yerdi. Orayı gazetecilere ayırdılar. Şinasi Nahifler filan hep orada yattı. Adı da Ankara Hilton oldu. Onun önünde duvarlarla blokların arasında dar bir yol vardı. Oranın adı da Adnan Menderes Bulvarı'ydı. Hani mahpushanede volta atmak var ya, orada da millet volta atıyor. Onun için adı Adnan Menderes Bulvarı diye çıkmıştı.

İsmet Paşa birkaç gün sonra, yanında damadı Metin Toker olduğu halde Arcayürek'i ziyarete gitti. Aslında herkes de biliyordu ki asıl hedef Arcayürek değil Metin Toker'di.

Menderes birkaç gün sonra Meclis'te gürledi: "Biz bu muhterem heyete sıçan dedirtmeyeceğiz, eğer dersiniz, bunu yapan çok yüce bir şahsın damadı dahi olsa kulağından tutarlar, sıçan deliğine tıkarlar."

Bahar havası bir kez daha hiddet bulutlarıyla gölgelenmişti. Belki de Menderes'in bu kadar sinirlenmesinin nedeni, yazılan yazıda büyük oranda gerçek payı olmasıydı. DP Meclis Grubu gerçekten de patlamaya hazır bir bomba gibiydi.

Gerginliğin ana nedeni bakanlar hakkında halk arasında yaygınlaşan yolsuzluk söylentileriydi. 1954 seçimiyle Meclis'e gelen bazı genç milletvekilleri halkla daha yakın temastaydılar. Tepkiyi ölçebiliyorlardı. Bunun üzerine 11 milletvekili 1955 baharında Meclis'e bir önerge vererek ispat hakkı istediler.

Mevcut yasalara göre bir bakan hakkında basında ortaya atılan bir yolsuzluk iddiası mahkemelik olursa, duruşmada basına, yazdıklarını kanıtlama hakkı tanınmıyordu. Şimdi başını Fethi Çelikbaş'ın çektiği ispatçılar, bu hükmün değiştirilmesini ve bir yolsuzluk varsa bunun mahkeme huzurunda kanıtlanabilmesini istiyorlardı.

Masum bir hukuki talep gibi gündeme gelen ispat hakkı bir anda siyasal bir içerik kazandı ve grubun fitilini ateşledi. Grup, yolsuzlukları örten dokunulmazlık zırhının yırtılmasını istiyordu. Hedefteki bakan ise basınla ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol'du. İş büyüyünce Sarol, Menderes'in kapisını çaldı.

Mükerrerem Sarol (Devlet bakanı)

"Ağam," dedim, "bu, bizim en çok dayandığımız, bizim aleyhimize hiçbir şey elde edemeyecekleri bir şeyse bunu konuşalım. Takrirleri işletelim. Herkes elinde eteğinde ne varsa döksün ortaya..."

"Hayır doktor, hayır. Bu memlekette ne sulh bırakır ne bir şey." Onu inandırmışlardı. Bir adama kırk yıl deli dersin delilik olmasa delilik

alameti başlar. "Bunlara neden küfretme fırsatı verelim, neden aleyhimize sövme, sayma fırsatı verelim, hürriyet babında, mebusluk hürriyetine zırhına dayanarak söylesinler. Olmaz."

Menderes sonunda önerge sahibi milletvekillerini çağırarak bu metni geri almalarını istedi. Çünkü DP'nin en gözde milletvekilleri de bu isyana katılmaya başlamıştı.

Fethi Çelikbaş

Geri almadık, Meclis'e verdik. Fakat 11 arkadaşın dışında bu metni imzalayan diğer milletvekillerini partiden ihraç ettiler. Arkadaşlar üzüldü. "Üzülmeyin," dedik, "Biz de istifa ederiz." Ve sonunda istifa ettik.

Ayrılan 19 milletvekili Hürriyet Partisi'ni kurdular. DP önemli bir yara almıştı. Önerge gitmiş ama kavga bitmemişti. İspat hakkı sorunu DP içindeki muhalefetin bayrağı oluyordu. Fıtil ateşlenmişti bir defa. Şikâyetler birden yağmaya başladı.

Ülke 1954'te ağır bir kuraklık yaşamıştı. Bir yıl önce buğday üretiminde dünya sıralamasına giren Türkiye o yıl Amerika'dan buğday almak zorunda kaldı. Dış kredi de sağlanamayınca döviz azaldı. İthalat kısıtlandı. Bunun üzerine mal darlığı baş gösterdi. Birbiri peşi sıra başlayan yatırımlar, durma noktasına geldi. İnşaatlara cam bulunamıyordu. Peynir vardı ama teneke olmadığından satılamıyordu. İlaç bulunamıyordu. Karaborsa baş göstermişti. Piyasa panik halindeydi. DP iktidarı ilk dört yılda kurduğu ne varsa bir günde kaybetme noktasına gelmişti. Grup, zaten diken üstündeyken İstanbul'da patlayan bir olay tam bir panik yarattı.

6 Eylül 1955 İstanbul

O gün Bayar ve Menderes İstanbul'da Park Otel'delerdi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ysa Londra'daydı. Hükümet ilk kez Kıbrıs sorununa el atmış, bunu bir ulusal davaya dönüştürmüş ve müzakerelere başlamıştı. Ancak Londra'da görüşmeler kilitlenmişti. Zorlu, sorunu beş yıl için dondurmaktan başka çare görmüyordu.

Ama 6 Eylül sabahı çıkan *İstanbul Ekspres* gazetesindeki bir haber her şeyi değiştirdi. Haberde Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı ve evin Yunanlarca tahrip edildiği bildiriliyordu. Haber doğru değildi. Ama kimse araştırma gereği duymadı. Zorlu, Londra'da bu konuyu Yunan tarafına karşı bir koz olarak masaya getirirken İstanbul'da üniversite öğrencileri "Kıbrıs Türk'tür" sloganıyla bir gösteri düzenlediler. Akşamüstü Menderes ve Bayar Ankara'ya dönmek üzere Haydarpasha Garı'na doğru yola çıkarlarken, birden gösterilerin seyri değişmeye başladı.

İstanbul'un varoşlarından İstiklal Caddesi'ne akan binlerce insan Beyoğlu'ndaki azınlıklara ait dükkânlara saldırmaya başladı. Sanki gizli bir el bir anda kitleleri sokağa dökmüştü. Birkaç saat içinde Beyoğlu tanınmaz hale geldi. Yağmalanmadık yer kalmamış, kiliselere saldırı başlamıştı.

Ankara'da olayları haber alan Mükerrerem Sarol hemen İstanbul Valiliği'ni aradı. Telefona Vali Fahrettin Kerim Gökay çıktı.

Mükerrerem Sarol

"Vali beyefendi," dedim, ciddiyetini anlasın diye, "İstanbul yakılıp yıkılırken nasıl gönlünüz razı oluyor da orada polislerin size sağladığı emniyet içinde oturuyorsunuz. Ayıp değil mi? Bu büyük bir felaket, milli bir felaket." "Yanımda dahiliye vekili var, onu veriyorum," dedi. Tele-

fonu Namık'a verdi. Namık dedi ki: "Öyle milli felaket filan değil. Bu, milli bir isyan. Gençliğin milli kıyımı." "Namık, bunu senden duyduğuma çok üzıldüm. Bu gerçekten milli bir felaket. İstanbul'da devlet yok, emniyet yok, can güvenliği yok. Beyoğlu'nda mağazaları yağma ediyorlar ve sen buna milli gençlik kıyımı diyorsun."

Az sonra İstanbul'da olaylara tanklarla müdahale edildi. Çok geç kalınmış, başta Türkiye'nin saygınlığı olmak üzere her şey yerle bir olmuştu.

O sırada tren garında bulunan Başbakan Menderes'e bir telefon geldi. Londra'dan Fatin Rüştü Zorlu arıyordu.

Melih Esenbel

Çıktık trenden. Garda bir yer gösterdiler. Umum müdür muavinlerinden birinin odası. Evvela ben konuştum Fatin Bey'le. Diyor ki: "Bu, yürümüyor. Yunanlar mukavemet ediyorlar. Hiç değilse moratoryum yapalım." Ne biz ne Yunanistan bunu milletlerarası foruma getirsin. Beş sene uyutalım. Teklif bu. Moratoryum teklifi." Menderes aldı telefonu. Ona tekrarladı Zorlu. Birdenbire kızdı. Çok kızdı. "Fatin Bey, ne söylüyorsunuz. Bu artık milletin sorunu olmuştur, İstanbul yanıyor, ben ne moratoryum kabul ederim ne başka bir şey kabul ederim. Terk edin gelin konferansı," dedi.

Zaten bu olaylarla Türkiye'nin yeni tez savunacak hali kalmamıştı. Zorlu'nun bütün çabaları boşa gitmişti. Dönerken yanında Büyükelçi Mahmut Dikerdem vardı.

Mahmut Dikerdem (Büyükelçi)

Oradan dönerken hiç unutmam uçakta Zorlu, çok düşünceli ve tabii üzüntülüydü. Yanına gittim. "Bir gecede, bütün çabalarımız zayi oldu, ne yapayım şimdi ben?" dedi.

Zorlu üzgün dönerken, Menderes'le Bayar da trenle Ankara yolundaydılar. Ama olaylar iyiden iyiye kontrolden çıkınca Ankara'dan Mükerrerrem Sarol bir acele telgraf çekip durumu bildirdi ve acele İstanbul'a dönün dedi. Menderes Sapanca'da tren-den indi ve Sarol'u aradı.

Mükerrerrem Sarol

Menderes bana telefon etti. Bütün olanları anlattım. Bana dedi ki: "Biz örfi idare ilan edeceğiz. Çağır vekil arkadaşlarını. Başbakanlık'ta toplanın. Ve yarın sabah ilk uçakla İstanbul'a gelin." Sabah ilk uçakla gittik. Daha Yeşilköy'e ayak basar basmaz 6-7 Eylül Olayları'nın tesirleri oraya kadar gelmişti. Vilayet merkezinde Adnan Bey'i çok perişan, çok üzgün, çok meysus, çok sıkıntılı gördüm. O güne kadar hiç onu böyle perişan ümitleri kaybolmuş görmemiştim.

Menderes, Beyoğlu'na gittiğinde ortalık harp yerine dönmüştü. İstanbul tanınmaz haldeydi... Bazıları hâlâ yerlere saçılmış eşyalar arasında işe yarar bir şeyler arıyorlardı.

Vali Gökay o gün istifasını sundu başbakana... Hemen ardından da olayları ilk anda "milli gençliğin ayaklanması" olarak tanımlayan İçişleri Bakanı Namık Gedik'in istifası geldi. Yalnız DP'nin değil, ülkenin de son yıllarda yaşadığı en sıkıntılı iki gündü 6 ve 7 Eylül...

22 Kasım 1955 DP Meclis Grubu

İstanbul'daki olaylar Ankara'da DP'nin Meclis Grubu'nu iyice isyan ettirdi. Gerçi içişleri bakanı istifa etmiş, kellesi istenen Sarol ayrılmış, ispat hakkını savunanlar partiden kopmuşlardı

ama fırtına dinmemiş, tersine azmıştı. Öyle ki artık Fuat Köprülü gibi bir parti kurucusu bile Menderes'in aleyhine dönmeye başlamıştı. Menderes o gün Meclis'e geldiğinde cehennem kazanları çoktan kaynamaya başlamıştı.

Mükerrem Sarol

Pazartesi Meclis'e gittim. Meclis'i yanardağ halinde buldum. Nar-i beyza. Önüne gelen söylüyor. Şikâyet... şikâyet... şikâyet... Ayyuka çıkmış. Böyle rezalet mi olur? Bu Dekalastikleri ne oluyor? Bu suiistimaller ne oluyor? Polatkan'ın bacanağı nereden çıktı? Polatkan'ın köşkleri nereden çıktı?

Grup, çağılayan gibi taşıyordu. Dört saatte 30 milletvekili söz aldı. Her çıkan, yokluklardan, yolsuzluklardan dem vuruyordu. Sonunda eleştirileri yanıtlamak üzere kürsüye Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı çıktı.

Mükerrem Sarol

Sıtkı tekrar çıkıyor. Tekrar anlatıyor. Bunun bir bakanlık meselesi olmadığını, bunun bir hükümet meselesi olduğunu, bu takririn hükümete yöneltilmesi gerektiğini söylüyor. Orada hemen kaşla göz arasında hükümete çeviriyorlar. Gelecek hafta hükümete arz edilmek üzere... Hamit Şevket kalkıyor, "Gelecek haftaya bırakmaya ne lüzum var. Hükümet buradadır. Başvekil de gelmiştir," diyor.

Gerçekten de Menderes bir üst kattaki odasında grup toplantısını dinliyordu. Grup, artık Menderes korkusunu da yenmişti. Alt katta adeta bir yeniçeri ayaklanması yaşanıyordu. Ticaret Bakanı Yırcalı baş edemeyeceğini anlayınca bu isyana kellesini uzattı ve istifa etti. Ama grup aç bir aslan gibiydi. Bir kurbanla doymak halde değildi. Kürsüye Maliye Bakanı Hasan

Polatkan çağrıldı ve istifası istendi. Polatkan istifa etti. Ardından, "Zorlu istifa," diye bağıldılar. Zorlu da kürsüye geldi ve istifasını verdi. Zemberek boşanmıştı. Bakanlar birer birer devrilirken grup, bir devrim mahkemesinin coşkusu içinde "istifa, istifa" diye tempo tutuyordu.

Rıfki Salim Burçak

Bu istifaları grup üyeleri alkışlarla karşılıyorlardı. Hükümeti dağıtmış bir duruma getirmişlerdi. Bu vaziyette başbakan, kabinenin bir toplantı yapması için Meclis grubunun bir ara tatili vermesini teklif etti. Ve yukarı katta Koraltan'ın odasında toplanan Bakanlar Kurulu beş-on dakikalık bir müzakerede bulundu."

Hayrettin Erkmen

Menderes fevkalade heyecanlıydı. Hatta biraz paniğe kapılmıştı. Beklemediği bu isyan karşısında fevkalade heyecanlıydı. Ve üzgündü tabii.

O toplantıda bütün bakanlar Menderes'e istifalarını verdi. Kabine çökmüştü. Başbakan, istifasını bildirmek üzere telefonla Bayar'ı aratıyordu. Ama grupta bu krize yeni bir çözüm formülü şekillenmek üzereydi.

Mükerrem Sarol

Aşağıda bazı mebuslarla konuşuyorum. "Yahu diyorum, 15 gün önce avuçlarınızı çatlattınız Menderes, Menderes, diye. Menderes 15 gündür ülke dışında. 15 gün içinde mi oldu bu rezaletler, bu maskaralıklar? Diliniz şimdi mi çözüldü? Ayıp size yahu," diyorum. "Biz Menderes'e söylemiyoruz," diyorlar. "Kime söylüyorsunuz?" "Ehliyetsiz olanlara." "Bu fikrinizi söyleyebilir miyim Menderes'e?" diyorum. "Elbette," diyorlar. "Biz Menderes'ten memnunuz," diyorlar. Ben bu yetkiyi

alınca fırlıyorum yukarı rüzgâr gibi. "Ağam," diyorum, "nereye gidiyorsun. Sen alelade bir başvekil değilsin. Bu memleketin kaderine el koymuş bir adamsın. Bu partinin başkanısin. Zaten CHP dışarıda senin yuvarlanmanı bekliyor. Millet seni telin eder, millete karşı borcun var, gidemezsin. İn aşağı ve şahsen itimat talep et," diyorum şahsen.

Bu formül, sonraları literatüre "Sarol Formülü" olarak geçecekti. Menderes az sonra ordusunu belalı bir savaşta yitirmiş bir yenik kumandan gibi kürsüye çıktı. Grup, avına diz çökertmiş bir avcı edasıyla dinliyordu.

Hayrettin Erkmen

Nihayet Adnan Bey çıktı. "Siyasi kaderimi size teslim ediyorum. Siz, millet hâkimiyetini temsil eden bir heyetsiniz," dedi. İşte o lafı da orada söyledi ilk defa: "Siz isterseniz hilafeti de geri getirebilirsiniz." O bir heyecanın, biraz da paniğin etkisiyle ağzından kaçmış bir laftı.

Grup heyecan içinde onayladı bu formülü. Gemi batmış ama kaptanı karaya çıkmayı başarmıştı. Menderes'in siyasal kariyeri ölümünden dönmüştü.

Bayar, kabine kurma görevini yeniden Menderes'e verdi. Başbakan yeni hükümetini ancak on günde kurabildi.

Aydın Menderes

Benim, çok dalgın, düşünceli ve üzgün gördüğüm bir dönemdir rahmetli babamı... Genellikle evde kaldığı, pek dışarıya çıkmadığı bir dönem. Daha çok Mükerrrem Bey'i hatırlıyorum o sıralar. Belki birkaç isim daha olabilir. Ama 1955'te kendisi yeni hükümeti oluştururken dalıp gidişi, o çok düşünceli ve üzgün yüz haliyle evdeki varlığı şimdi dün gibi gözümün önüne geliyor.

Menderes tam yolun yarısındaydı. Bir yol ayrımındaydı. Ya bu yılgınlıkla bırakıp gidecekti ya da dayatılan tavizleri verip bakanlarını, en yakın arkadaşlarını terk edip yoluna devam edecekti. İkincisini seçti. Grubun devirdiği bakanlar kabineye alınmadıkları gibi soruşturmaya tabi tutuldular. Fuat Köprülü bir süre sonra Menderes'i ağır bir şekilde suçlayarak, kurucusu olduğu partiden istifa etti. Bulduğu formülle Menderes'i kurtaran Mükerrerem Sarol, DP'den ihraç edildi.

Mükerrerem Sarol

Başka türlü hareket edilemez miydi? Edilebilirdi. Ama o zaman Adnan Bey genç. Adnan Bey'in sabrı yok. Adnan Bey'in dediği şu: "Doktorum, seni partiden çıkardılar. Sen benim cins atımdın. Seninle kilometreleri yutuyorduk. Uçuyorduk. Ama atı yaraladılar. Düştük. Ben seni iyi oluncaya kadar bekleyemezdim. Bana katır getirdiler. Ben hedefe gitmeye mecbur, mahkûm bir insanım. Türk milleti benim bu ömür içinde hedefe ulaşmamı bekliyor. Ben artık millete nikâhlıyım. Ben yalnız Mükerrerem'in arkadaşı değilim. Beni mazur göreceksin."

Demirkırat'ın süvarisi artık yalnız başınaydı. Kabinesini kurtarlar sofrasında feda etmiş, sadece kendisi kurtulmuştu. Ayaklanmış bir grup, yitirilmiş bir kabine, endişeli bir cumhurbaşkanı ve kaynayan bir ordunun ortasında yapayalnız, meçhul bir hedefe doğru ilerliyordu. Bu yalnızlık onu daha fazla sertliğe itti. Menderes'in ve Demokrat Parti iktidarının sonu aslında orada başlamıştı.

Altıncı bölüm

SANCI

Bugün tarih ötesinden 1950'lerin o karmaşasına bakıldığında üzülmemek elde değil. İnsan hikâyesinin sonunu bilse de hep bir şeyler olup, bu acı finali önlesin diye bekliyor. Yapılan hatalar fark edilsin, bir ortak noktada uzlaşılsın ve geliyorum diyen kaza önlensin istiyor.

Ama nafiye... Bugün kaza olduktan sonra yapabileceğimiz sadece kazanın nedenlerine bakıp ders çıkarmak...

1950'lerin ortalarından itibaren, daha önce nice emeklerle ilmek ilmek örülen demokrasi, yine ilmek ilmek çözülmeye başladı. Gergin, sert, hırçın bir dönem açıldı siyaset arenasında... O toz duman içinde ileriye görmek, önlem almak imkânsız gibiydi.

10 Nisan 1956

Gaziantep

Geri sayım, aslında Menderes'in Gaziantep mitingiyle başladı. Başbakan yeni taarruz stratejisini orada başlattı. Muhalefete ve basına çattı. Bazı ihtilalci metotların bitmesi için eldeki kanunlar yetmiyorsa yeni kanunlar getireceklerini haber verdi.

Menderes'in orada söz ettiği kanunlar birkaç hafta içinde birbiri peşi sıra yağmaya başladı. Önce 23 yargıç bir emirle emekliye sevk edildi. Aralarında Yargıtay başkanı ve cumhuriyet başsavcısı da vardı.

Hemen ardından Basın Yasası çıktı. 1950 öncesi DP'ye büyük destek veren gazetelerin çoğu şimdi muhalefetin sesi haline gelmişlerdi. Bir yasayla resmî şahıslar hakkında kötü düşünciyi davet edecek yayınlar yasaklandı. Her haber bu tanıma gi-rebilirdi. Nitekim kısa bir süre sonra gazeteler yasanın soluğunu enselerinde hissettiler.

Altan Öymen

Mesela belediyeyi eleştiririz. Su yok deriz. Hakikaten o gün şehirde su ak-mıyor. Bir fotoğraf neşretmişiz; bir çeşme başında kovalarıyla su kuyruğuna girmiş insanlar. O fotoğrafı tekzip için musluk resmi gelir. Su akan bir musluk. Eskiden mi çekilmiş, yeni mi belli değil. Ve bunu yazarlar gazetenin ağızından yazıyorlardı tekziplerini. İşte biz dün şöyle bir yayında bulunmuştuk. Bu yayınımız yanlış, yalandır. Okuyucularımızdan özür dileriz diyorlardı. Bir gün öyle bir şey oldu ki bütün bu tekziplerin hepsi bir güne geldi. Birinci sayfayı tümüyle kaplayacak şekilde bir tekzip akınına uğradık. Bunları yayınlamak zorundaydık ve yayınladık. Olduğu yerlere koyduk. Birinci sayfada haber de vermek zorundayız tabii. Birinci sayfa haberlerini son sayfaya aldık. Birinci sayfa aşağı yukarı tamamen tekzip dolu oldu.

Yeni yasayla cezalar da ağırlaştırılıyordu. Son dört yılda zaten 238 gazeteci mahkûm olmuştu. Yasa çıktıktan sonra bu kervana İnönü'nün damadı Metin Toker de katıldı. Ankara Cezaevi'nin parmaklıkları ardında bir gazete bürosundakinden daha çok gazeteci vardı artık...

Çok geçmeden hücum borusu üniversite önlerinde çaldı. 1950 öncesinde öğrencisi ve hocasıyla DP'nin sadık bir müttefiki

sayılan üniversite de bugün karşı cephede dövüşüyordu. Kampüsler üzerinde kara bulutlar gezinirken şimşeği çekmek Turhan Feyzioğlu'na kısmet oldu. SBF dekanı olan Güneş'in suçu üniversitenin açılış konuşmasında öğrencilere nabza göre şerbet vermelerini tembihlemesiydi. Dekan hemen bakanlık emrine alındı ama Mülkiye ayaklanıverdi. Doçent Doktor Muammer Aksoy, Münici Kapani ve Aydın Yalçın'ın peşinden dönemin genç asistanlarından Coşkun Kırca ve Şerif Mardin birbiri peşi sıra istifa ettiler. Öğrenciler de boykota gitti. Kara elbiseler giyerek iktidarı protesto edenler arasında Fatin Rüştü Zorlu'nun kızı Sevin Zorlu da vardı.

Sevin Özen (Fatin Rüştü Zorlu'nun kızı)

Tabii biz bütün talebeler olarak hepimiz ayaklandık. İşte, "Dekanımızı seviyoruz. Nasıl böyle bir şey olabilir," diye bütün Mülkiye'de boykotlar oldu, derslere girilmedi. Akşam da Adnan Menderes'le –eniştemle– sofradayız. Sordu, "Okulda neler oluyor, kim ne yapıyor," diye. Ben de dedim ki, "Bir dekanı siz nasıl siyasete karıştırıyorsunuz. Biz bugün kendisini ziyarete gittik. 1946'da da aşağı yukarı aynı tür bir çıkıştan dolayı İnönü kendisini hapse attırmış. Üç gün hapis yatmış. Gazete kupürlerini gösterdi. O idealist bir insandır. Nasıl görevden alırsınız," dedim. Onun üzerine Adnan Eniştem de dedi ki, "Kızım, sen daha çocuksun, anlamazsın. Bunlar öyle spontane olaylar değildir. Bunlar kesin örgütlenmiş, bilinçli yapılan olaylardır. Biz okula siyaseti sokmak istemediğimiz için böyle bir şeye başvurmak mecburiyetinde kaldık!"

Feyzioğlu bir süre sonra CHP'ye girdi. DP, yargı kurumları, sendikalar, ordu ve basından sonra üniversiteyi ve gençleri de karışısına almıştı.

Nihayet son taarruz emri muhalefete karşı verildi. Basın Yasası'ndan 20 gün sonra Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası çıktı. Artık protesto amaçlı her gösteri suç sayılacak ve dağıtılması için hedef gösterilmeksizin ateş açılabilirdi. Sokaklar

muhalefete kapanıyordu. Yasanın kurbanı, CHP'nin çok gezen Genel Sekreteri Kasım Gülek oldu.

Kasım Gülek

Ben şuna karar verdim ki kendi kendime bunu tesirsiz bırakabiliriz. Her şeye rağmen yine de toplantı yaparız, yine de halk arasında kuvvetleniriz. Çıktım Zonguldak'a gittim. Zonguldak'ta tabii halk heyecan içinde. Muazzam bir kalabalık gelmiş. Vapurdan çıktık. Arabayla gidiyorum. Durdurdular arabayı. Birisi geldi. "Ben emniyet müdürüyüm. Sizi tevkif ediyorum," dedi. "Ben emniyet müdürü olduğumu bilmiyorum. Vesikan var mı cebinde," dedim. Adam attı elini cebine. Yok. "Çekil," dedim. Hatırına gelmiyor tabii... Ondan sonra vapur Sinop'a uğradı. Sinop'ta emniyet müdürü üniformasıyla geldi.

Ve muhalefetin Genel Sekreteri Kasım Gülek tutuklandı. Karadeniz gezisinin cezası altı ay hapti. İktidar şaka yapmadığını gösteriyordu. CHP ağır bir baskı altındaydı.

Ferda Güley (CHP milletvekili)

Kapalı salon toplantılarımız nasıl olurdu bilir misiniz? Mesela Çarşamba'da kongremiz vardı. Bir sinemayı tutmuşuz. Bütün sinemanın pencere-leri, ışık giren her yer kapatılır. Kapılar kapatılır. Dışarıya hoparlör vermek şöyle dursun, konuşulanların duyulmaması için her taraf kapatılır. Bazen de DP'li belediye başkanlarının zulmüne uğradığımız yerlerde elektrik kesilir. Lüks lambalarıyla kongre yapmak zorunda kalırdık. Ben böyle bir Çarşamba kongresinde bulundum. Ve o gün orada yaptığım bir ihtilal konuşması olmuştur. Ama bir odaya bir kediyi koyarsanız, elinize de sopayı alırsanız, kedinin üstüne döverceğim diye yürürseniz ve vurursanız, kedi o duvara atar kendini, bu duvara atar, sonunda döner elinde sopa olanın suratına sıçrar, başına sıçrar ve pençeleriyle o sopalı adamın yüzünü kan revan içinde bırakır. CHP'nin durumu buydu.

Aslında diğ er muhalefet partilerinin durumu da buydu. Topun ucunda da Cumhuriyet i Millet Partisi lideri Osman B  l  kbaşı vardı. H  k  met seçim yaklaşırken önce geçen seçimler-
de il iken ilçe yaptığı B  l  kbaşı'nın kalesi Kırşehir'i yeniden il
haline getirdi. Sonra da B  l  kbaşı'nın dokunulmazlığını kaldı-
rarak Meclis'e hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklattı.

Muhalefet bu taarruz karşısında şaşkına dönmüşken DP
içinden bir ağır top onlara yol gösterdi. Demokrat Parti'nin ku-
rucusu Fuat Köprülü artık kurduğu partiyi tanıyamadığını s y-
leyerek istifa etti. Üstelik ayrılırken, herkesin Menderes'i devir-
mek uğrunda işbirliği yapmasının bir vatan borcu olduğuna
dair bir demeç verdi.

Bu işbirliği sözcüğü o günlerin gündemini belirledi. Men-
deres, planladığı ekonomik istikrar tedbirlerini yürürlüğe koy-
madan seçimleri erkene almıştı. Artık muhalefet için güçlerini
birleştirmekten başka çare yoktu.

O dönemde muhalefet    başlıydı:  n n 'n n CHP'si, B -
l kbaşı'nın Cumhuriyet i Millet Partisi ve Karaosmanoğlu'nun
Hürriyet Partisi. 1957 yazında    lider önünü'n n Heybeliada'
daki evinde toplanıp ortak bir seçim stratejisi belirlediler. Aslın-
da üç parti de birbirine pek güvenmiyordu ama bu koalisyon
görüntüsü DP'yi rahatsız etti. Aylar süren işbirliği çabaları bir
günde çıkarılan bir seçim yasasıyla   kertildi. Herkes yeniden
kendi yoluna döndü.

Ekim 1957

Tarih kitapları 1957 seçim kampanyasının cumhuriyet tari-
hinin en sert siyasal mücadelesi olduğunu yazar. CHP için bir var
olma, DP içinse bir ölüm kalım savaşıydı 57 seçimleri. Yükselen
tansiyon, az kalsın ülkeyi bir kalp krizine sürüklüyordu. Mende-

res, kampanyanın en ağır konuşmasını Trabzon'da yaptı: "İsmet Paşa hastadır," dedi, "hastalığının adı da iktidar hastalığıdır."

Paşa cevap verdi: "Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığım-da çekilmek lütfuna uğrar. Onları ilerde müdafaa edecek tek adam ben olacağım."

Son derece şiddetli geçen bu kampanya sonunda 27 Ekim 1957 günü sandık basma gidildi. Demokrat Parti, iktidarının ikinci sınavına giriyordu.

Metin Toker

O gece ben İsmet Paşa'yla beraber parti genel merkezindeydim. Evvela bir ümitli hava esti. Oy verme saati tamamlanmadan bütün Türkiye'de seçim sonuçlarının radyodan ilanı yasak. Fakat saat ikiden itibaren radyo, Demokrat Parti'nin kazandığı yerlerin sonuçlarını ilan etmeye başladı. Bu, olacak iş değil. Çünkü öyle bir hava veriliyor ki sanki her tarafta DP kazanıyor. Tabii bu, o sırada henüz oy kullanmamış olanlar üzerinde bak DP kazanıyor diye bir hava yaratıyor. İnönü'ye şikâyetler geliyor. O sırada radyodan sorumlu olan Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu. Paşa, Zorlu'yu telefonla arıyor. İkaz ediyor. "Derhal kesin bu yayını," diyor. Keserim, kesmem derken bir müddet sonra kesiliyor.

Altan Öymen

Biz seçim gecesini öncesinde gene de CHP'nin kazanacağını sanıyorduk. Umuyorduk biraz da tabii... Ben *Yeniğün* gazetesinin genel yayın müdürüydüm. O akşam ihtiyaten dışı klişe dediğimiz bir klişe hazırlattım. "Millet DP'yi alaşağı etti," diye kocaman bir klişeyi gönderdik. O geldi. Böyle siyah puntolarla. Eğer netice öyle olursa onu yayınlayacağız. Yenilme ihtimaline karşı da tabii tedbir aldım. Ama onun için dışı klişe filan yaptırmaya gerek yok. Bir şeyler hazırlamıştım. Tabii o dışı klişe bir işe yaramadı. Gece 24.00'e doğru haberler geldi.

Aslında gelen haberler DP için hiç de parlak değildi. Adeta uçurumun kenarından dönmüşlerdi. DP oyları yüzde 48'ini alırken, CHP de yüzde 41'ini elde etmişti. Diğer muhalefet partilerinin oylan da hesaba katılınca DP azınlık durumuna düşüyordu. CHP'nin Meclis'teki sandalye sayısı 31'den 178'e çıkmıştı.

O gece Başbakanlık'ta Fatin Rüştü Zorlu saçı başı dağılmış, yüzü sararmış Menderes'e bakıp Samet Ağaoğlu'na, "Adnan Bey mağlup bir kumandana benziyor, değil mi?" diyecekti.

Cüneyt Arcayürek

Sonuçlar belli olduktan sonra Celal Bey gene tabii elinde DP bastonuyla Başbakanlık'a geldi. Orada Adnan Bey'le konuşurken resimler de çekildi. Adnan Bey orada artık, seçim gitti gidiyor diye o kadar bunalmış ki, "Allah bana bir daha böyle bir gece yaşatmasın," dedi.

Aydın Menderes

Daha iyi bir netice beklediğini zannediyorum. Özellikle Ankara'da kaybettiği için çok üzüldüğünü tahmin ediyorum. Ama çabuk toparladı. Yani için için üzölmüş olduğunu sanıyorum. Yine de böyle takdir edilmiş, yine iktidardayız. Daha iyi hizmet vermeye kendi anlayışımız doğrultusunda devam edelim. Bu da bir fırsattır. Bunun için de Allah'a çok şükür, diye düşündüğünü sanıyorum. Ama üzüldüğünü de tahmin ediyorum.

Menderes gerçekten de üzgündü. Duası kabul oldu. Bir daha hiç öyle bir seçim gecesi yaşamadı.

Esat Budakoğlu

Tabii bir uyarıydı. Birçok yerlerde kaybettik. Birtakım şeylerde daha müsamahakâr olmak gerekirdi. Bir sistem değişikliğine gitmek lazımdı. Yani muhalefetle iktidar arasında daha uzlaştırmacı, daha yakınlaştırmacı bir politika daha faydalı olurdu.

Hayrettin Erkmen

Ben seçim neticeleri alındıktan sonra meydana iniyorum. Kalabalık halk toplanmış. Tabii gençlik de var, birdenbire biraz tepki gösterdim. Dedim ki, "Durun, alkışlamayın, gelmeyin üzerime." Alkışlamaya devam ediyorlar. "Niye alkışlıyorsunuz," dedim, "beni bundan önceki seçimde 60.000 oy farkla gönderdiniz. Şimdi ise 1.500 oy farkla gönderiyorsunuz. Ne ettim size? Bu oylarımı ne yaptınız?" Bir yaşlı adam, "Bey, etrafına bak anlarsın," dedi.

Etrafa bakılınca görülen şey büyük oranda yokluk ve yoksulluktu. Halka refah vaat ederek iktidara gelen ve ilk dört yılında kitlelerin yüzünü güldüren DP, tıkanmaya başlamıştı. Kesilen krediler, ağırlaşan borç ödemeleri ve eriyen döviz rezervi ekonomiyi soluksuz bırakıyordu. Milli gelir düşmüş, enflasyon baş göstermişti. Seçim sonrası Menderes devalüasyon kararı aldı. Dolar 2 lira 80 kuruşken, 9 liraya çıktı. Artık ithalat üç kat daha pahalıydı. Yorgun bir iktidarın en zorlu yılları başlıyordu.

Ekonomideki bu sıkıntı, elbette siyasete de yansdı. Menderes beşinci hükümetini ancak bir ayda kurabildi. Muhalefet, grup, basın, sendikalar isyan halindeydi. Ama asıl isyan hiç ummadığı bir yerde, kışlalarda büyüyordu.

29 Ekim 1956
Ankara

Orduda artık ihtilal için gün sayılıyordu, irili ufaklı onlarca cunta, yönetime el koymak için fırsat kolluyorlardı. Ankara ve İstanbul'daki iki büyük örgütün birleşik toplantısında Talat Aydemir kesin darbe için 29 Ekim'i önermişti. Cumhuriyet Bayramı, seçimlerden hemen iki gün sonraydı. Nasıl olsa seçimlerde DP kaybedecek fakat iktidarı bırakmak istemeyecek, böylece de

müdahale meşru hale gelecekti. Zırhlı birlik, şeref tribünü önünden geçerken töreni izleyen devlet erkânı tutuklanacaktı.

Ancak seçimi az farkla da olsa DP kazanınca bu senaryo suya düştü. Örgüt dağınık bir haldeydi. Örgüte bir komutan, bir lider lazımdı. Önce İsmet Paşa'yla temas olanağı arandı ama Paşa görüşmeyi reddetti. Bunun üzerine başkan Faruk Güventürk yeni bir isim önerdi: Milli Savunma Bakanı Semi Ergin.

Faruk Güventürk

Sezai Okan'ın karargâhında dedik ki, "Arkadaşlar, lider bulamıyoruz. Bize yakınlığıyla tanınan bir milli savunma bakanı var. Bu bakana birimiz teklif edelim." Eh kim teklif edecek? "Ben başkanınız olduğuma göre bana düşecek," dedim. "Ben, bu ihtilalin başkanayım , muvaffak olamazsak evvela ben asılacağım."

24 Aralık 1957

Milli Savunma Bakanlığı

1957 yılının son haftasında Milli Savunma Bakanlığı inanılması güç bir görüşmeye tanık oldu. Bir yarbay, milli savunma bakanına, kendi hükümetini devirmesi için liderlik teklif etmeye geliyordu. Faruk Güventürk her ihtimale karşı önlem almış, silahını beline takmış, kapıya da bir cip yerleştirmişti.

Faruk Güventürk

Kapıda cip bekliyordu. Eğer tevkif ederse, "tuttum, muttum" derse mecburen ihtilal komitesi meydana çıkacak. Kapı da açıktı. Bir şey olursa Semi Ergin'e suikast yapacağım, oradan aşağıya ineceğim, ciple Bolu ormanlarına gideceğim.

Güventürk'ün bir güvencesi de savunma bakanının emir subayı Adnan Çelikoğlu'ydu. Görüşmeyi ayarlayan ve kapıyı tutan Çelikoğlu da örgüt üyesiydi.

Adnan Çelikoğlu (Milli savunma bakanının emir subayı)

Ben aradayım ama Semi Bey'le ben konuşmuyorum. Çünkü ben her zaman söylüyorum. Benim söylediğim dışında bazı etkiler olsun diye Güventürk'ü soktuk araya. Güventürk içeri girdi.

Faruk Güventürk

Girdim içeriye. Dedim: "Efendim, ben size Silahlı Kuvvetler konusunda bir maruzatta bulunacağım. Siz Silahlı Kuvvetler'e çok yakınsınız. Biz de sizi çok severiz." O sırada ayağa kalkmıştı. Ayakta konuşuyoruz. Lafı açtım. İş uzadı, uzadı. En sonunda dedim ki: "Beyefendi, önünüzde bir tarih nehri akıyor. Bu tarih nehrinin, şerefini, şanını üzerinize alabilirsiniz. Gelin bize şef olun, lider olun. Biz, bu iktidarı devirmek istiyoruz." Bana aynen şöyle dedi: "Faruk Bey, çok haklısınız, her şeyde haklısınız. Fakat ben bir kasaba avukatıyım. Benim karakterim buna müsait değildir. O bakımdan siz isterseniz yapın."

Semi Ergin, örgüte, "İsterseniz yapın," dedikten sonra ilk uçakla İstanbul'a, Menderes'in yanına uçtu.

O, bakanlıkta Güventürk'le ihtilali konuşurken, aynı saatlerde İstanbul'da Samet Kuşçu adlı bir binbaşı, Menderes'e haber göndererek ihtilal hazırlığını çoktan ihbar etmişti. Kuşçu'nun ihtilalciler diye verdiği dokuz kişilik listede Faruk Güventürk'ün de adı vardı.

İktidar, ihtilal hazırlığını haber almıştı. Hemen Bayar'ın başkanlığında bir kriz masası toplantıya çağrıldı.

Baha Akşit

Bu toplantıda Dahiliye Vekili Namık Gedik Bey, Samet Kuşçu isminde bir subayın yaptığı bir ihbardan bahsetti. Bu ihbara göre, bir ihtilal organizasyonu kurmuşlar. Bazı birliklerin de bunlarla münasebeti olduğunu ifade etti. Ve Samet Kuşçu'nun verdiği ifadeye dayanarak bunun açık olarak takdimini yaptı. Ondan sonra başvekil söz aldı ve dedi ki: "Evet, bir darbe teşebbüsü tespit edilmiştir. Biz gereken tedbirleri aldık. Meseleyi derinleştiriyoruz. Bütün derinliğine kadar iniyoruz. Suçlular yakalanıp gereken ceza verilecektir."

Milli Savunma Bakanı Semi Ergin o toplantıda orduda böyle bir hazırlığa ihtimal vermediğini söyledi. Oysa daha birkaç saat önce o örgüt, kendisine liderlik teklif etmişti. Üstelik dışarıda bekleyen emir subayı bile, o ciddiye almadığı örgütün üyesiydi:

Adnan Çelikoğlu

Bir saat kadar sonra Semi Bey çıktı. Surat bir karış. Öyle sıkıldığı zaman sigara üstüne sigara içer, hiç konuşmazdı. "Vilayete gidelim," dedi. Halbuki Park Otel'e gitmemiz lazımdı. Bu, suratını böyle asınca, "Efendim bir şey mi var," dedim. "Bizim Samet," dedi, "bir ihbar yapmış da onu görüşeceğiz."

O saatlerde örgütün başkanı Faruk Güventürk'ün tutuklanma emri Polatlı Topçu Okulu'na bildirilmişti. Güventürk okula dönünce hemen komutana götürüldü.

Faruk Güventürk

Çıktım yukarıya. Baktım, bir askerî hâkim, okul kumandanı ve albay oturuyorlar. Hâkim, "Yarbayım, sizi, anayasayı ihlal, orduyu isyana teşvik ve taklibi hükümet suçundan tevkif ediyoruz," dedi. Ben de boş bulundum, "Ya," dedim, "bunun sonu ne olur?" "Eğer ispat edilirse idamdır." "O halde mesele yok," dedim.

Adnan Çelikoğlu

Şimdi bizim arkadaşlara haberi ulaştırmam lazım benim. Faruk tevkif edildi. Kimsenin haberi yok. Samet'in ihbarından da kimsenin haberi yok. Gazeteler yazmıyor. Kimseye bilgi verilmiyor. Birisini yakaladılar. Şimdi, "Kimdi bunlar?" diye tuttururlarsa biz de gideriz okkanın altına. Onlara haber vermek lazım. Zırhlı tugaya telefon ettim Davutpaşa'ya. Orada Dünder Seyhan var. Dedim: "Dünder, hadise böyle böyle." Biz o zaman Güventürk'e "Makarios" diyoruz. "Makarios yakalandı. Arkadaşlara haber ver. Tedbir alsınlar."

Örgüt hemen tedbir aldı ve dağıldı. Zaten ihbar listesinde başka tanıdık isim yoktu. Güventürk dışındaki üç albay, dört binbaşı ve bir yüzbaşı birbirinden hiç haberdar olmayan örgütlere mensuplardı.

Bu açıklama yapılırken Savunma Bakanı Semi Ergin istifa mektubunu yazıyordu. Kararını önce en yakınındakilere açtı.

Adnan Çelikoğlu

Semi Bey, "İstifa edeyim," dedi. Biz engel olduk. Müsteşar Fahri Özdi-
lek, ben, etraftaki bazı arkadaşlarımız, "Yapma, sen lazımsın," dedik. Semi Bey bir şeye kızdığı zaman evine gider, odasına girer, kapıyı kilitler yatar. Kimseyi de almaz içeriye. Şimdi mektubu bana verdi. Bunu şimdi Adnan Bey'e götürsem herhalde bunun içinde hoş bir şey yok. İstifa mektubu olduğunu tahmin ediyorum. Hemen biz harekete geçtik. İşte o kapalı kapıya vuruyoruz. "Aman efendim, aç şu kapıyı. Biz geldik, yabancı değil." Neyse çıkardık. O arada, "Yapma, etme," dedik ve mektubu yırttık. "Yırt," dedi mektubu. Yırttım mektubu.

Oysa aynı sıralarda Çankaya'da Celal Bayar diken üstündeydi. Eski bir komitacı olarak olayın önemini hemen kavramıştı. Hızla önlem almak gerektiğine inanıyordu. İlk olarak da milli savunma bakanı istifaya zorlanmalıydı. Bayar, Semi Ergin'i ikna etme işini bakanın yakın arkadaşı Muzaffer Kurbanoglu'na verdi.

Muzaffer Kurbanoglu

Semi Ergin'i aradım. Uzun müddet aradım. Bulamadım. Başvekile malumat verdiğim zaman saat 18.00'i bulmuştu. Başvekil reisicumhura da kendisine verdiğim malumatı vermemi söyledi ve benim için randevu aldı. Gittim. Sayın reisicumhur büyük asabiyet içindeydi. Bana, "Muzaffer Bey, Semi Bey'in istifası mutlaka bugün bitmelidir, alınmalıdır," dedi. "Ben bu hadisenin içinden geldim. Altımızdaki zemin kayıyor. Dikkat etmeliyiz." Ben de kendisinden görevimi tamamlamak üzere ayrılmamı rica ettim. Ayrıldım. Ve sonra Semi Ergin'i buldum. Geldi. Beraberce oturduk. O da zaten uygun bir zamanda istifa edeceğini söyledi. Bu suretle istifayı kabul etmiş oluyordu. İstifasını imzaladı. Bir zarfa koydu. Götürdü, Adnan Menderes'e verdi.

İktidar karışmıştı. Zorla istifa ettirilen savunma bakanı, ihtilal hazırlığını ihtilal olana dek açıklamadı. Menderes, bakanlığa en yakın arkadaşı Ethem Menderes'i atadı. İş kapatmaya çalışıyordu.

Nihayet dokuz subay uzun sorgulamalardan sonra mahkeme önüne çıkarıldılar.

Faruk Güventürk

Hâkim Ali Hikmet Paşa içeri girer girmez birden bağırmaya başladı. "Vatan hainleri, nedir bu, devleti devirmeye kalkıyorsunuz." "Paşam, dört süngülünün arasında birine bu lafı söylemek çok kolaydır. Eğer siz bana bu lafı dışarıda söyleseydiniz inanın karnınıza dokuz kurşun sayardım." Aynen. Birdenbire şaşırdı. "Yok evladım, ağzımdan çıktı. Gel otur," filan dedi. Oturduk. Dedi ki: "Yahu, hep Samet'in peşine takılmışsınız gidiyorsunuz. Nedir bu?" O heyecanla işte işlediğim en büyük suç... Dedim ki: "Paşam ben hiç vagon olmamış bir insanım. Ben hep lokomotif yaşamışım. Böyle bir olay yok ya, olsaydı onun lokomotifini ben olurum." Hemen zapta geçti bu. Ve benim bu ifade mi akşamüstü Celal Bayar okuduğu zaman demiş ki: "Ben komitacı-

yım. Bunu sıkıştırın, söyletin." Ve ben 115 gün yattım orada. Celal Bayar ısrarla, "Hayır lider odur, söyletin," diyor.

Güventürk, lider olduğunu ağzından kaçırmış, eski komitacı Cumhurbaşkanı Bayar da durumu sezmişti. İsrarla aysbergin görünmeyen yüzünün ortaya çıkarılmasını istiyordu.

Mustafa Tayyar (Celal Bayar'ın yaveri)

Sayın cumhurbaşkanı kabineyi bir ara topladı, kendileriyle konuştu. "Bu mesele ciddidir, üzerinde duralım. Bunu yalnız dokuz subayın işi olarak görmeyin. İstanbul'da bu cuntalar kök salmıştır. Bütün memlekette ordu içinde yayılmış olabilir. Ankara'da vardır, Erzurum'da vardır. Bunlar yerleşmiştir. Bu, hücre olarak çalışan bir gruptur. Bunları çıkaracağız meydana. Gereken kanuni müdahaleyi yapacağız. Üzerinde ciddiyetle durun," diye başvekile ve kabine erkânına söyledi. Sık sık kendisini ziyarete gelen bakan ve milletvekillerine de bunun önemini anlattı. Tabii aradan günler geçtikçe işler tavsadı. Başladılar, yok bunlar sarhoşlarmış da, şöyle böyleymiş diye. Sayın cumhurbaşkanı da, "Hayır," dedi, "bunun üzerinde duralım." Bilmiyoruz nedense rahmetli başbakan üzerinde durmak istemedi işin.

Aydın Menderes

Büyütmemeyi düşünmüştür. Netice itibarıyla mevcut bir iktidarın Silahlı Kuvvetler'e karşı yaygın bir güvensizlik durumuna girmesi, sonu gelmeyecek, sonu alınamayacak bir seri olayları başlatmış olur. Ve netice itibarıyla her ülke için çok temel bir kurum olan Silahlı Kuvvetler'in de zarar görmesine yol açar.

Mükerrem Sarol

"Doktorum," diyor, "ben bu orduda yedi sene çalıştım. Ali İhsan Paşa'nın emrinde, kaleminde çalıştım, benden iyi bilemezsiniz. Bu, ordu-

ya ait bir yaradır, orduya ait bir ıstıraptır. Bunu yaymak, bütün Türk ordusuna sirayet ettirmek olurdu. Bunlar kendileri tevzii ettiler. Kendi aralarında halletsinler."

Sonunda altı aylık bir mahkeme sonunda dokuz subay be-
raat etti. Sadece ihbarı yapan Binbaşı Kuşçu orduyu isyana teş-
vikten iki yıla mahkûm oldu. Olay kapatıldı. Menderes, Ba-
yar'ın tüm uyarılarına rağmen ordunun üzerine gitmemekte ısrar
etmiş ve yaklaşan müdahalenin ayak sesine kulak tıkamıştı. An-
cak birkaç ay sonra uzaktan duyulan bir başka müdahale sesi
Menderes'i olayın ciddiyetine inandıracaktı.

15 Temmuz 1958 İstanbul

O sıcak temmuz sabahında havaalanında büyük bir karşıla-
ma töreni düzenlenmişti. Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Men-
deres'le birlikte Bağdat Paktı toplantısı için Irak'tan gelecek uça-
ğı bekliyorlardı. Uçak Türkiye'ye o günlerin en gözde müttefiki
Irak'ın genç kralı Faysal'ı ve Başbakan Nuri Said'i getirecekti.
Ancak beklenen uçak bir türlü görünmüyordu. Az sonra uçak
yerine felaket haberi geldi. Irak'ta darbe olmuş ve beklenen kral
ile başbakanı darbeci subaylar ve halk feci şekilde öldürmüşlerdi.
Havaalanında bekleyenler, özellikle de Menderes şoke olmuştu.

Irak'taki darbenin o günlerin Türkiye'si için iki açıdan öne-
mi vardı. Birincisi, Türkiye'de de bazı subaylar darbe hazırlığın-
dayken yakalanmışlardı. Irak, Türk yönetimine çok ciddi bir ör-
nek teşkil ediyordu.

İkinci nedense Bağdat Paktı'ydı. Menderes, 1950'lerin or-
talarından itibaren Bağdat Paktı'yla Ortadoğu'da aktif bir poli-
tika izlemeye başlamıştı. İran ve Pakistan'ın da üye olduğu Pakt,

Ortadoğu'da yükselen Nasır hareketine karşı, Türkiye'nin Batı adına üstlendiği bir misyonu temsil ediyordu. Irak, Pakt içinde Türkiye'nin en önemli dayanağıydı. Şimdi bu dayanak Türkiye'nin altından çekiliyordu. Yalnız Türkiye'de değil tüm Ortadoğu'da panik vardı. En çok kaygılananlardan biri de Ürdün Kralı Hüseyin'di.

Mahmut Dikerdem (Emekli büyükelçi)

Ürdün kralı o sabah beni çağırıldı. Dedi ki: "Irak kaybolursa ben de kaybolurum. Yaşamam." Ve Türkiye'yle birlikte Irak'ın yeni rejiminin üzerine yürümek önerisinde bulundu. Çünkü bu olay cereyan ettiği sırada Türkiye'de Bağdat Paktı toplantısı olacaktı. Ve üç başkan, Bayar, şah ve Pakistan başkanları Ankara'ya geçtiler. Orada durumu izlemeye başladılar. Kral Hüseyin'in bu önerisi o sırada benim aracılığımla o üç başkana duyuruldu.

Ankara'da Bağdat Paktı toplantısı başladığında artık Bağdat, adını verdiği örgütte yoktu. Ürdün Kralı Hüseyin gibi Menderes de ilk elde Irak'a bir askerî müdahaleyi düşünmüştü. Ama konferanstan sadece bir kınama kararı çıktı, İngiltere ve Amerika yeni rejimi tanıdılar. Bu darbe, fiilen Bağdat Paktı'nın ve DP'nin Ortadoğu politikasının sonu oldu. Irak sarayını basan tanklar, hem Türk dış politikasında hem de başbakanın iç dünyasında derin etkiler yaptı.

Metin Toker

Irak'taki olay, Adnan Menderes'in ruh halinde, sinir sisteminde çok hırpalayıcı bir etki yaptı. Bunu nereden çıkarıyorum? Türkiye'de ilk defa darağaçlarından o yazın sonlarında bahsedildi. Balıkesir'deki DP İl Kongresi'nde birdenbire Menderes coştı. Tanınmaz bir hale geldi, bunu, kongreyi takip eden bizim gazeteci çocuklar bana bildirdiler. "Doktor Jekyll gitti, Mister Hyde geldi," diye yazdılar hatta.

Menderes o konuşmada şunları söylemişti: “Irak’ı misal göstererek adeta bunları öldürecek bir serseri çıkmayacak mı demektedirler. Biz, onların bu meşum maksadını seziyoruz. Bir zamanlar Atatürk’e dahi suikastlar tertip edilmiştir. Ama buna cüret edenlerin idam sehparalarında can verdiklerini hatırlasınlar.”

Artık Türk siyasi literatüründe iki önemli sözcük vardı: ihtilal ve darağacı. Kim ağzını açsa ihtilalden ve darağaçlarından söz ediyordu. Bunlar konuşulduğunda ihtilale bir buçuk, darağaçlarının kurulmasına da üç yıl vardı.

12 Ocak 1959 Ankara

Cumhuriyet Halk Partisi 14. Büyük Kurultayı partinin yaşamında bir dönüm noktası oldu. İlk kez o kurultayda CHP savunmayı bırakıp saldırıya geçti. Birkaç ay önce Hürriyet Partisi’nin CHP’ye katılmasıyla muhalefet safları iyice sıklaştırılmıştı. Taarruz sırası muhalefetindi. İş, hedefi göstermeye kalmıştı.

CHP o kurultayda “İlk Hedefler Beyannamesi” adı verilen metni marşlar söyleyerek gözyaşları içinde kabul etti. 10 maddelik bu beyanname adeta bir anayasa taslağıydı. Parti, tarafsız bir devlet başkanı, yargıç güvencesi, Anayasa Mahkemesi, basın özgürlüğü, demokratik yasalar, özerk üniversite ve ikinci bir “meclis” istiyordu. Orada sıralanan hedeflerin tümü 27 Mayıs sonrası kurulan yönetimin icraatlarını oluşturacaktı.

Metin Toker

CHP ilk hedefler beyannamesiyle nasıl bir rejim, nasıl bir idare kuracağını belli etmiş oluyordu. Fakat yavaş yavaş memlekette bu işin se-

çimle bitirilemeyeceği, buna müsaade edilmeyeceği, yani iktidarın seçimle gitmeyeceği endişesi kendini hissettirmeye başlıyordu.

Neydi alternatif? Elbette bir askerî darbe veya bir halk ihtilali... Herhalde sandık başında olmayan bir değişiklik. O zaman CHP, İlk Hedefler Beyannamesi'yle şöyle ya da böyle idareyi eline alacaklara bir plan vermiş oluyordu.

Muhalefetin güç birliği arayışına Menderes "Vatan Cephesi"yle karşılık verdi. Birden yurdun dört bir yanında mantar gibi cephe ocakları türemeye başladı. DP, partiye yakın gönüllüleri bu ocaklarda topluyor ve Vatan Cephesi adı altında bir blok oluşturunuyordu. Radyolar her gün saatlerce, Vatan Cephesi'ne katılan aziz vatandaşların isimlerini ilan ediyorlardı.

Mahmut Tali Öngören (gazeteci-yazar)

Bu listeler haber bültenleriyle beraber hazır metinler halinde Anadolu Ajansı'ndan gelirdi. Bunları bir bisikletli getirirdi. Bazen yayından 30 saniye önce, hatta yayın sırasında bunlar spikerin eline tutuşturulurdu. Ve bu listeleri daha ziyade Can Okan okurdu. Artık o kadar gına gelmişti ki bir gün yayında benim ve nöbetçi spiker arkadaşım Jülide Gülizar'ın da adını Vatan Cephesi'ne girenler arasında okudu. O sırada ikimiz de dinliyorduk ve birden irkildik. Ve ben merakla bekledim, acaba ne tepki gelecek diye. Hiçbir tepki gelmedi. Çünkü orada sayılan isimlerin hiçbir önemi yoktu. Bu kadar çok insanın Vatan Cephesi'ne gireceğine de herhalde hiç kimse inanmıyordu.

Artık iş, siyasal mücadeleden çıkmış, bir kan davasına dönmüştü. Muhalefet hırçın, iktidar yorgun, sınırlar gergindi.

Cephelere bölünmüş kadrolar darağaçlarından söz ederek ülkeyi boğaz boğaza bir felakete sürüklüyorlardı. Müdahalenin gerekçeleri zemini hazır. Ülke kanlı bir çatışmanın eşiğine gelmiş, Menderes de yolun sonuna yaklaşmıştı. Tam bu aşamada ülkeyi sarsan acı bir haber her şeyi birdenbire değiştirdi:

Başbakanı Londra'ya götüren uçak düşmüştü.

17 Şubat 1959

Londra

Menderes Londra'ya Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Zürih Antlaşması'nı imzalamaya gidiyordu. Uçuş fırtınalı bir havaya rastlamıştı.

Melik Esenbel (Dışişleri genel sekreteri)

Londra'nın asıl büyük hava meydanına inemedik de bizi Gatwich'e sevk ettiler. Tam, "Meydana geliyoruz, kemerleri sıkın," filan dediler. Ben sağa sola baktım, beğenmedim durumu. Çünkü çok beyaz bir tabakanın içine girdik. Safi beyaz, hiçbir şey görünmüyor. Yalnız ben çam ağaçlarının tepelerini gördüm. Sis tabakasının içinden uçları görünüyordu. Yani, biz ağaçlıklı yere iniyoruz. Eh, tutturamamış, bizi ormana indirdi rahmetli başpilot. Pilotaj hatası. Çat pat derken biz ağaçların dallarını kıra kıra indik. Yerde kaydık gittik böyle torpil gibi. Sonra durdu. Büyük infilak olmadı. Çünkü uçak ağaçlara vurunca kanatlar koptu. Kanatlar kopunca da benzin depoları gitti. Yani gövde indi yere. Biz de gövdedeydik. Bu sırada bir çaresini bulduk, çıktık. Rahmetli Menderes de arkadan atladı, kuyruktan. O, arkada vekillerle beraber oturuyordu. Ben daha önlerdeydim. Hemen yanına gittim. "Bir ağaç kenarına oturun," filan dedim. Belki belkemiğine bir şey olmuştur, sabit dursun, diye düşündüm. Fazla bir şeyi yoktu. Yüzünde biraz yara var. Yüzü biraz yırtılmış ama fazla bir kırık dökük olmadığını anladım. Ama ihtiyaten, "Oturun," dedim. Çok müteessir oldu tabii zavallı. "Şu hale bak, ne trajedi," dedi. "Aile..." kelimesini kullandı, "içinde arkadaşlar yanıyorlar," vesaire... Onları söyledi. Sonra işte bir ciple bir İngiliz geldi, aldı Menderes'i.

Başbakan hemen Londra'da The London Clinic'te tedaviye alındı. Kazada, aralarında turizm bakanı, Eskişehir milletvekili,

genel müdürler, gazeteciler ve uçuş ekibinin de olduğu 14 kişi lm, Menderes büyük bir Şans eseri hafif yaralı olarak kurtulmayı başarmıştı.

Haber Türkiye'de bomba gibi patladı. Sıkıntılar, enflasyon, Vatan Cephesi, ihtilal hepsi unutuluverdi. Türkiye, başvekiline muhteşem bir karşılama hazırlıyordu. Başbakanın uçağı İstanbul'a indiğinde Menderes'in yüzünde acı vardı. Ama gördüğü manzara, kısa zamanda ona acısını unutturdu.

Melih Esenbel (Dışışleri genel sekreteri)

Muazzam tezahürat yaptılar Adnan Bey'e. Develer kestiler. Hatırlıyorum Ankara'ya giderken gece şimendiferde İzmit'ten Adapazarı'ndan geçiyoruz. Gece 23.00'te, 24.00'te kadınlar çocuklarını almışlar, şimendifer istasyonlarına gelmişler. Kimsenin teşviki filan değil. Sırf trenin bir geçişini göreyim diye. Halk o kadar sevgi tezahratında bulundu.

Karlı bir cumartesi sabahı Menderes'in treni Ankara yaklaşırken garda olağanüstü bir heyecan yaşanıyordu. Tüm devlet erknıyla birlikte Bayar ve İnönü de karşılamaya gelmişlerdi. Radyo spikeri heyecan içinde, gördüklerini şöyle anlatıyordu.

Tren gözüktü... Halk zabıta kordonunu delerek başvekilini peronda istiyor. İşte tren gara girdi. Başvekilimiz lokomotifi çiçekler ve bayraklarla süslenmiş. Bütün gözler başvekilimizi arıyor.

İşte başvekilimiz Adnan Menderes. El sallayarak kendisini karşılamaya gelenleri selamlıyor. Halk başvekilini bir an evvel kucaklayabilmek heyecanı içinde. şimdi trenden iniyorlar. Vagonun basamaklarında kurbanlar kesiliyor.

Aydın Menderes

Annemle rahmetli babamı Ankara Garı'nda karşıladık. Biz arkamızı İstanbul istikametine vermiş duruyorduk. Karşımızda da İsmet Paşa ile Kasım Gülek duruyordu. Tren o noktada duracakken makinist durduramadı. Biraz ileriye kaydı. Rahmetli babama, "İsmet Paşa burada," diye söylenildiğini zannediyorum. Hep onun bulunduğu tarafa dönmek ister gibi bir eğilimin içindeydi o kalabalıklar kendisini alıp götürürken. Bundan son derece memnun olduğunu, duyulandığını sanıyorum.

Metin Toker

Celal Bayar, İsmet Paşa'yı görmezlikten geldi. Fakat Menderes gördü, geldi. İsmet Paşa da ona gitti. Çok üzgün olduğunu söyledi. Acil şifalar diledi. Menderes çok mütehasıs olmuştu. "Lütfettiniz, zahmet ettiniz, çok teşekkür ederim Paşam."

Onca gerilimden sonra yaşanan bu sıcaklık o karlı kış gününü, güneşli bir bahara çeviriverdi. Menderes yeniden doğmuştu adeta. Hem muhalefette ilişkilerini düzeltmiş hem kitlelerin sevgisini yeniden kazanmıştı. O gün tren garından Çankaya'ya uzanan yolun iki yanı on binlerce insanla doluydu. Ama yol bitip de Bayar ve Menderes yakın arkadaşları Köşk'te görüşmeye çekildiklerinde başbakan, hiç ummadığı bir teklifle karşılaştı. Kendisine sağlığı açısından birkaç ay daha yurtdışında dinlenmesi tavsiye ediliyordu.

Mükerrem Sarol

Akşam Köşk'e çıktım. Odasına gittim. Ayağını gördüm. Bir ekimoz olmuş. Uçağın zemini yırtılmış, ayağı oraya sıkışmış. Uçak ters dönünce ayak yukarıda asılı kalmış. Rifat Kadızade çekmiş ayağı. Ayak delikten kurtulmuş ama sıyrıla sıyrıla geldiği için tahribat yapmış. Kaslarda ekimozlar husule gelmiş. Kırık filan yok. "Ağam, hiçbir şey olmaz. Bir-

kaç gün içinde geçer gider. Yarın gelirim, görüşürüz." "Bazı arkadaşlar üç ay, burada da değil, yurtdışında istirahat etmemi istiyorlar." "Tamen yanlış," dedim. "Bunlar entrika oyunlarıdır. Padişah'tan kurtulmak için ya fetva çıkarırlar ya baskın yaparlar. Tıpkı ona benzer bir harekettir. Katiyen."

Aydın Menderes

Londra uçak kazasından sonra Adnan Menderes'in bir süre yurtdışında kalması, dinlenmesi, istirahat etmesi Ankara'da belli çevrelerde düşünülmüş. Bu çevrelerden bir tanesi de, belki en önemlisi Cumhurbaşkanlığı makamıdır. O düşünce gerçekleşmiş olsaydı, belki en azından geçici bir süre için bir hükümet değişikliği, bir yeni başvekil atanması, sanıyorum o düşüncenin içerisinde kaçınılmaz olarak bir yer tutmuş olacaktı. Ama o gün yaşı itibarıyla, vermiş olduğu, vermekte olduğu hizmetler itibarıyla ve toplumdaki itibarı, kurduğu iletişim, parti mensuplarıyla oluşturduğu bütünlük itibarıyla DP'nin ne grubunda ne teşkilatında Menderes'e bir siyasi alternatif bulmak gibi bir siyasal ihtiyaç söz konusu değildi. Ama yakın bir gelecekte 1960'da, 1961'de bir seçim yapıldığı zaman öyle zannediyorum ki DP'nin gündeminde de Menderes'in gündeminde de bir cumhurbaşkanı alternatifi oluşturmak fikri olması gerekirdi. Olmamış olmasını da bir eksiklik olarak yorumlamak gerekecektir.

DP içinde bir grup Menderes'i yurtdışına göndererek belki de bir başka başbakanla yola devam etme planları yaparlarken Menderes tersine daha uzun vadeli bir strateji hazırlığındaydı. Uçak kazasının yarattığı siyasal yumuşama sürdürülmeliydi. İnönü'nün gardaki jestine bir iade ziyaretiyle karşılık vermek ilişkilerde yeni bir çığır açabilirdi. İnönü ve Menderes el ele verirlerse ülkedeki gerilimi azaltabilir, bir uzlaşma zemini yaratabilirlerdi.

Menderes'e bu telkini yapanlardan biri de Mükerrrem Sarol'du.

Mükerrem Sarol

Tafsilatıyla anlattım, neden gitmesi, iadeiziyarete bulunması gerektiğini. Dedi ki: "Reisicumhur bu düşüncede değil. Reisicumhur bugün DP'nin İsmet Paşa'ya gösterdiği ilgiden dolayı prestij kaybına uğradığı kanaatinde." Biz bunları konuşurken hanımefendi geldi. "Reisicumhur geliyor." Geldi Reisicumhur. "Ne yapıyorsunuz?" Adnan Bey, "Sarol'u dinliyorduk," dedi. "Eğer istifade-i mucip bir şeyse ben de dinlemek isterim," dedi. Menderes, "Anlat doktor bana anlattıklarını." Ben de anlattım. Bayar çok kızdı nur içinde yatsın. "Bu, bir siyasi davranış. Bizi uyuşturmaya, bizi süklüm püklüm hale getirmeye, bizim yiğitliğimizi, erkekliğimizi, medeni cesaretimizi tahribe matuf bir şey sezinledim İsmet Paşa'nın gelişinde. Bunu ayırmamışsın."

Aydın Menderes

Başbakanın o gün kendisini karşılamaya gelen ana muhalefet partisi liderine teşekkür etmesi iyi olurdu. Benim, babam olarak tanıdığım insan da kendisine elini uzatanı, elini sıkıncı kucaklayacak yapıda bir insandı. Böyle bir adım atmaya son derece müsait bir kişilik yapısına sahip olduğunu biliyorum. Onun için bunun engeli kendisi olamaz diye düşünüyorum.

En başında da söylemiştik; bazen küçük bir jest, samimiyetle uzanan bir el, içten bir iki cümle hiç umulmadık sonuçlar yaratabilir. Uçak kazası böyle küçük jestlerle, büyük uzlaşma fırsatlarının yaratılabileceği bulunmaz bir şanstı. Değerlendirilemedi. Menderes, Paşa'yı iadeiziyarete gitmedi. İnönü yeniden sertlik politikasına döndü. Çizmelerini giydi ve büyük bir askerî zafer kazandığı Uşak'ta bu kez siyasal taarruzu başlattı. Ülke, sonu 27 Mayıs'a varacak yolda son bir yıla giriyordu. Menderes ve İnönü Ankara Garı'ndaki o karlı sıcak günden sonra bir daha hiç el sıkışmadılar.

Yedinci bölüm

İSYAN

İnsanoğlu garip bir yaratık. Geriye dönüp nereden nereye geldiğine pek bakmaz. Övüldükçe, alkışlandıkça kendine güveni artar ve her şeyin en iyisini sadece kendisinin bildiğini sanır. Gitme zamanını, değişiklik zamanının geldiğini göremez veya kabul etmez.

Oysa toplumlar, altı dibine kadar açılmış ateşte kaynatılan su gibidirler. Isı arttıkça buhar dışarı çıkmaya çalışır. Delik bulamazsa, kapağını fırlatır.

İşte demokrasilerin en güzel yanı da budur. Demokrasinin kuralları iyi işletildiğinde bir supap görevi yaparlar. Kapağı patlatmadan sıkışmayı yok ederler.

Demokrat Parti'nin talihsizliği daha emekleme dönemindeki bu demokrasinin kurallarını bir türlü işletememesi veya işletmek istememesiydi. Alkış aldıkça kendine güveni artmış, bir defa özgürlüğü tatmış çevreleri –bunlar ne kadar kısıtlı olursa olsun– sertlikle, baskıyla yola getirebileceğini sanmıştı. Sonunda artık işin ucu kaçmış, tren rayından çıkmış, dengeler bir defa bozulmuştu.

Deneyimli demokrasilerde en yapılmayacak, en düşünülmeyecek şeyler, yapılmaya, düşünülmeye başlanmıştı.

Final çizgisi için geri sayım 1959 baharında başladı. Ve bir yıl boyunca ülke soluk soluğa, “geliyorum” diyen bir ihtilale doğru koştu. Bu, adeta demokrasinin intihar koşusuydu.

29 Nisan 1959

Uşak

Eskiden bahar geldi mi siyasette de bahar havası yaşanırdı. Ama 1959 baharı tersine CHP'nin bahar taarruzunu getirdi. Menderes'in uçak kazasından sonra bir diyalog fırsatının tamamen kaybolduğunu gören İsmet Paşa, nisan ayında çizmelerini giydi ve yanına 46 milletvekilini de alarak sefere çıktı. Seçilen güzergâh, Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz'un yapıldığı güzergâhtı. İnönü'nün Yunan Başkumandanı Trikupis'i esir aldığı Uşak ise ilk duraktı.

Metin Toker

İlk olay Uşak'ta cereyan etti. Üstelik Uşak Garp Cephesi Komutanlığı'nın bulunduğu yerde. İsmet Paşa, Büyük Taarruz'da Garp Cephesi'ni oradan idare etmişti. Halk sokaklara döktürülmüştü. Sopalar... taşlar filan. Küçük bir çocuğun attığı taş, İsmet Paşa'nın başına geldi. Kanadı.

Taarruzun ilk kanı akmıştı. Oradan sonra CHP kfilesinin uğradığı her ilde olaylar çıktı. En şiddetli saldırılardan biri İstanbul Topkapı'da gerçekleşti. Bir grup genç, Paşa'nın arabasına saldırdı. Arabanın camları taşla tutuldu.

İnönü'nün o yılki olaylı geziler zincirinin en önemli halkasıysa Kayseri'ydi. Çünkü ilk kez Kayseri'de ordu tavrını ortaya koydu ve olup bitenlerde rol almayı reddetti. Kayseri'de Silahlı Kuvvetler İnönü'ye bir siyasi parti lideri gibi değil, bir komutan gibi davrandı. Ordu, rengini belli ediyordu.

Metin Toker

Orada askerler bir köprüyü tutmuşlar. "İsmet Paşa'yı geçirmeyin," diye emir var. İsmet Paşa şapkası elinde köprü'nün önüne geldi. Ora-

da bir binbaşı vardı. Binbaşıya dedi ki: "Bana ateş mi açtıracaksın." Binbaşı da dedi ki: "Size ateş açtıracığıma kurşunu kendi kafama sıkayım." "Peki öyleyse," dedi ve köprüyü geçti. Bütün asker selam durdu.

Orada İnönü'ye yolu açan binbaşının adı Selahattin Çetiner'di. Binbaşı Çetiner ertesi gün ordudan istifa etti. 20 yıl sonra 12 Eylül kabinesinde içişleri bakanı oldu.

Kayseri'de İnönü adeta yeniden ordunun başına dönmüştü. İstifa eden askerler, emirlere uymayan birlikler, İnönü'ye selam duran komutanlar. Tüm bunlar, iktidar cephesinde endişeleri artırdı. Acaba İnönü orduyla el ele bir ihtilal mi hazırlıyordu?

Alparslan Türkeş (MBK üyesi)

Bu hazırlıklardan, bu kaynaşmalardan mutlaka haberi vardır. Çünkü sonradan Milli Birlik Komitesi'nde de görev alan arkadaşlardan bir kısmının devamlı evine gidip kendisiyle görüştüğünü biliyorum. Dışarıda, yani komite dışında kalmış olan ve ihtilalde de tesirli rol almış olan bir kısım askerî personelin de gerek İsmet Paşa'yla, gerek Paşa'nın etrafındakilerle yakın irtibatta olduğunu biliyorum.

Metin Toker

Herkes kadar o da sezinliyordu ki ve asker olduğundan, subay tabiatını daha iyi tanıdığından, kulağına da birtakım başkalarına gelmeyen haberler de ulaştığından böyle bir tertibin yapılmakta olduğunu biliyordu. Kendisine gelip de, "Biz ihtilal yapacağız, ne dersiniz," diye de sorulmadı. Ama İsmet Paşa da günü geldiğinde eğer kendisi iktidarın yanında, "Bu müdahale bana karşı da yapılmıştır," diye bir vaziyet alırsa son derece büyük karışıklıklar, hatta kanlı olaylar cereyan edecektir diye korkuyordu. Yani İsmet Paşa'nın bu tertiplerin içinde olmadığına yüzde yüz eminim. Bu tertiplerden haberdar mıydı? Haberdardı.

Bu arada Silahlı Kuvvetler içindeki ihtilal örgütü 1959 başına dek dağınık bir yeraltı teşkilatı görünümündeydi. Sürekli toplantılar yapılıyor, planlar hazırlanıyor ama harekete geçilemiyordu. Çünkü örgütün hâlâ bir lideri yoktu.

İhtilal hâlâ kendine bir baş arıyordu. İleride ihtilalin başına geçecek askerse tüm bu hazırlıklardan uzak, İzmir’de pasif bir görevde tayin bekliyordu.

Mükerrem Sarol

Cemal Gürsel, İzmir’de yurtiçi bölge komutanı. Yurtiçi Bölge Komutanlığı da şube reisliği gibi bir yer. Yani çok geri bir hizmet. Sırtında taşıdığı korgenerallik rütbesine yediremiyor, içine sindiremiyor. Akşam Kadifekale’de bir yemek verildi. Benim sağımda oturuyor o. Diyor ki, “Sayın Sarol, asker kökenli olduğun için askerlerin telafisi mümkün olan yaralarını, acılarını sana getirmeyi uygun gördük. Bunların başında benim derdim var. Evvela bana bir çare bul. Ben burada şube reisliği gibi zillet teşkil eden bir görevde bulunuyorum. Ne yapıyorum burada? Tavra oynamaktan, bezik oynamaktan başka faydam yok. Oysa ben sizin iktidarınızın bir vekili kadar ne yaptığını bilen bir adamım,” diyor.

Ve bana bir saat o güne kadarki icraatımızı sıralıyor. Çok heyecanlanıyorum. Geliyorum burada Genelkurmay Başkanı Baransel’e söylüyorum. Ordu komutanına söylüyorum. Ondan sonra Menderes’e anlatıyorum. Bu adamı orduya çıkarıyoruz. Erzurum’a ordu komutanı yapıyoruz. Sonra da Kara Kuvvetleri komutanı yapıyoruz.

Cemal Gürsel’in Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na gelmesi örgüt için nimetti. Gerçi orduda bilinen adıyla “Cemal Aga”, ihtilalci bir asker değildi. Tek amacı emekli olup İzmir’de bahçe içindeki evine çekilmekti. Ama örgüt üyeleri onu daha kolay ikna edebileceklerini düşünüyorlardı.

Alparslan Türkeş

Bizim aramızda general rütbesinde kimse yok. "Aramıza generallerden de almalıyız," diyenler oldu. Ama bir kısmı bu görüşte değildi. "Hiç gerek yok. Bu işi kendimiz de hallederiz," diyorlardı. Bir kısmı da, "Olmaz mutlaka yüksek rütbeli generaller de olsun aramızda," diyordu. Bunun neticesi olarak komutanlara bunu açmak gerekti. Cemal Gürsel Paşa'ya Almanya'da bir NATO manevrasına giderken Kurmay Yarbay Sadi Koçaş tarafından bu konu açılmış. Paşa katılmayı kabul etmemiş fakat hayır da dememiş.

Örgüte şimdilik bu kadarı da yeterdi. İlk aşamada Gürsel'den tek istedikleri bazı ihtilalcileri ordunun kilit noktalarına atmasıydı. Bu, başarıldı. Alparslan Türkeş, Kara Kuvvetleri Genel Sekreterliği şube müdürlüğüne, Suphi Karaman, Erkân Şubesi'ne, Osman Köksal da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Kumandanlığı'na tayin edildi. Örgüt belli başlı köşe başlarını tutmuştu artık.

Mustafa Tayyar

Bir de baktık ki Osman Köksal geldi. Ben sayın cumhurbaşkanına sordum, "Biz başka birini istemiştik," diye. "Bu," dedi, "Ethem Bey'in çok yakınıymış. En çok güvendiği arkadaşımıymış. Bunu getirdi. Biz bırakalım sorumluluk onlara ait olsun." Böylece Osman Bey geldi.

Muhafız Alayı'nın başına gelen Osman Köksal'ın asıl görevi Köşk'ü korumak değil, ihtilal gecesi teslim almaktı. Örgüt, en kritik noktayı da ele geçirmişti artık.

İhtilal için gün sayılıyordu. İktidarın şaşkın bir halde oluşu, hükümetin sert politikası, muhalefetin hırçın tavrıyla koşullar günden güne olgunlaşıyordu. Bu aşamadan sonra artık bir tek şey ihtilali durdurabilirdi: erken seçim kararı...

Demokrasilerin en tılsımlı ilacı, toplumlara nefes aldırان unsur... Ancak bir erken seçimle gidiş değiştirilebilir, gerilim düşürülebilirdi.

Esat Budakoğlu (Adalet bakanı)

Rahmetli Adnan Bey'le sık sık konuşurduk. Bir yenilenme lüzumu olduğu kanısındayız. Yeni bir güven gerekiyor. Çünkü genelde politik olarak bir rahatsızlık vardı. Bir seçime gidelim diye, hatta Seçim Kanunu'nda değişiklik gerekiyorsa yapalım diye muhalefetle de temasa geçtim. Hatta bir toplantımızda Köşk'te ayaküstü konuşuyorduk. Bayar da aramıza geldi, konuyu anlayınca, "Ben şahsen yüzde 60 taraf tar değilim, yüzde 40 baharda seçim yapılmasına tarafım."

Mustafa Tayyar

Erken seçim mevzusu sık sık gündeme geldi. Fakat sayın cumhurbaşkanı, "Seçime gidersek bu havada muhakkak kan dökülür, seçim meydanları, sandıkları perişan olur. Dünyaya rezil oluruz. Kendi içimizde de birtakım hadiselerle yol açarız. Şu meseleleri yatıştıralım, ondan sonra seçime gidelim," görüşündeydi.

Sonunda ne olduysa oldu ve Meclis seçim kararı alamadan tatile sokuldu. Erken seçim projesi askıya alınmıştı. Hazırlıkları yürüten Adalet Bakanı Esat Budakoğlu 2 Nisan'da istifa etti. Emekleme dönemindeki demokrasiyi ayakta tutacak en son şans kaçırılmıştı. Oysa böyle bir seçimle her şey tekrar rayına oturtulabilir, devrilmek üzere olan vagon kurtarılabilirdi. Demokrasinin temel kuralı işletilememişti.

18 Nisan 1960
TBMM

Ok bir kez yaydan çıkmaya görsün, karşılıklı hoşgörü, uzlaşma arama yerine cezalandırmalara girilince artık gidişi dur-

durmak güçleşiyor. Muhalefeti dinlemek ve ona göre önlem almak yerine, susturmak yani subapı kullanıp gerilimi yatıştırmak yerine sertleşmek, aksine tepkiyi artırıyor.

İşte Nisan 1960'ta da bu oldu. Adeta bardağı taşıran son damla Meclis'te bir tahkikat komisyonu kurulmasıydı. CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlандığı, isyan hazırladığı ileri sürölüp, soruşturma yapılacaktı.

Cemal Madanoğlu

Karşıdevrimcilik iyice tırmanmış durumda. Eh partizanlık almış yürümüş. Parti diktatörlüğü öyle. Ekonomik durum, bu şartları tamamlıyor. Bu sırada en çok milleti gayrete getiren, bardağı taşıran damla Demokrat Parti'nin bir tahkikat komisyonu kurması oldu. Çok körlemesine gittiler. Yani ihtilali asıl yapan biz değiliz aslında. Onlar yaptılar.

Kurulan komisyon işe başlarken tüm siyasal faaliyetleri yasakladığı gibi komisyonla ilgili haberlere de yayın yasağı koydu. Ardından getirilen bir yasayla da komisyona olağanüstü yetkiler verildi.

15 DP'li basını ve muhalefeti yargılayacak, hatta cezalandıracak ama alacakları kararlara itiraz edilemeyecekti. Komisyon, hem savcı hem şahit hem de yargıçtı. Bu, adeta CHP'nin idam kararıydı.

İnönü, siyasal yaşamının en önemli ve unutulmaz konuşmalarından birini o gün, bu kanunla ilgili olarak yaptı ve dedi ki: "Arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam."

Metin Toker

Bu, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması için kararın alınacağı Meclis toplantısında İsmet Paşa herkesin anlayacağı şekilde, ülkeyi başka tür-

l  kurtarmak isteyen, ama tekrar demokrasiye dönmeyi de amaç edinmiş kuvvetlere yeşil işık yakmasa bile sarı işığı yakmış oldu.

Paşa'nın sarı işık yaktığı kuvvetler, elbette ki Silahlı Kuvvetler'di. İnönü, "şartlar tamam, artık ihtilal meşrudur," mesajını iletiyordu. Haber, Meclis'i karıştırdı, gazete bürolarında bomba gibi patladı. Akşam, "Ben de sizi kurtaramam," sözü *Ulus* gazetesinin manşetiydi.

Nihat Subaşı

Gazeteyi baskıya verdik. Bir-iki saat geçti. Baskı sırasında, polis Yahya, elinde bir zarfla bana geldi. Polis Yahya aylardır *Ulus*'u kapatma emirlerini getiren memur arkadaşımız olduğu için iyi tanışırdık. Ahbab olmuştuk. Baktım gazeteyi kapatma emri. Halbuki gazete içeride basılıyor. Dağıtamayacağız. Dedim ki polis Yahya'ya, "Senden bir ricam var." "Nedir?" dedi. "Lütfen," dedim, "iki saat kaybol ortadan. İki saat sonra gel ve gazeteleri topla. Zaten daha baskıya yeni başladık." "Peki abi," dedi, hiç sesini çıkarmadan uzaklaştı. Biz gazeteleri basmaya devam ettik ve o arada bütün arkadaşlara, arabası olan bütün CHP'lilere, milletvekillerine haber yolladık, gazetelerin dağıtımı için arabalarıyla gelsinler diye..."

Ferda Güley

Kimi ceketli, kimi ceketsiz, kimi kravatlı, kimi kravatsız, kimi şapkalı, kimi şapkasız itfaiye neferleri gibi geldiler. Sabaha kadar hiçbir polis uğrama-dı. Bütün gazeteleri ıslak ıslak tel sepetin içinden alıp otomobillere yükledim. Yüz  llilik paketler halinde rulo yaptım. Samsun il başkanına gönderdim. Bir de mektup yazdım, "Sen biraz kendine al, kalanını Ordu'ya g nder hemen. Ordu aldı, Giresun'a, Giresun, Trabzon'a, Artvin'e kadar. Onlar da bu gazeteleri teksir ettiler." Bu suretle Türkiye'de yalnız 19 Nisan tarihli *Ulus* gazetesinde bu haber ıktı.

Komisyon ertesi gün işbaşı yaparak soruşturmalarına başladı. Bazı sivrilmiş gazeteciler ve CHP milletvekilleri ifade vermeye çağrıldılar. Basın tam kontrol altındaydı. Siyasal gösteriler tamamen yasaklanmıştı. Kımıldamak bile mümkün değilken İsmet Paşa, şeytanın aklına gelmeyecek bir yöntemle yasağı deldi.

Suphi Baykam

O gün İsmet Paşa'nın yanına oturdum. Grup başladı. On dakika geçmeden İsmet Paşa'nın kulağına eğildim. Dedim ki: "Paşam ben Mevhibe Hanım'la konuştum. Siz bu sabah aceleyle giyinmişsiniz ve çıkarırken para almayı unutmuşsunuz. İş Bankası'na gidelim para alacağız." İsmet Paşa koluma girdi. Zaten bütün caddeler daha ilk adımda tıklım tıklım dolmuş, kalabalık bağırmaya başladı; "İsmet Paşa çok yaşa," diye... Derken Kızılay doldu. Zafer Meydanı'na kadar bulvarda trafik felç oldu. Biz bankaya doğru kalabalığı yarmaya çalışıyoruz. Tabii beklediğimden daha büyük bir gürültü doğdu. Zaten istediğimiz de bundan ibaretti: yani sessizliği delmek.

Bu, Türk siyasi tarihinin ilk ve son bankadan para çekme eylemiydi. Tahkikak Komisyonu'nun baskılarına karşı muhalefet ve basın yeni mücadele teknikleri geliştiriyorlardı. Verdiği her haberle toplatılan *Sakarya* gazetesi, sonunda "Patlıcan Dolması Nasıl Yapılır" diye manşet attı.

Diğer gazeteler de Kore'de halkın diktatöre karşı nasıl ayaklandığına dair fotoğraf ve haberler yayınlıyorlardı. Bu Kore benzetmesi birkaç gün sonra Meclis'te İnönü'nün başına iş açtı.

Altan Öymen

27 Nisan'daki o Meclis oturumu başlı başına çığırından çıkmış bir oturmudur. Yetki kanunu çıkacak. Muhalefet de hem konuşarak hem direnerek kanunun çıkmasını önlemeye çalışıyor. Önleyemeyeceği de belli ama hiç olmazsa son sözlerini söylemek istiyor.

İnönü'nün konuşması sert bir konuşma tabii. İşte, "Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir," sözünü söylediği oturum. On-
dan sonra başkan, İnönü'ye 12 oturum Meclis'ten çıkma cezası verdi.

Polis zoruyla Meclis'ten çıkartılan muhalefet artık sokak-
taydı. Parlamento İnönü'ye kapatılmış, basın tamamen sustu-
rulmuştu.

Yay gerildikçe geriliyor, basınç hiç durmadan artırılıyordu.
Son bir aya girilirken artık muhalefet sokaklardan yükselecek,
haberler fısıltı gazetesinden okunacaktı. Beklenen deprem baş-
lamıştı. Depremi merkez üssüye üniversitelerdi...

28 Nisan 1960

Beyazıt

İhtilalin işaret fişeği bir perşembe sabahı Beyazıt'ta İstan-
bul Üniversitesi önünde ateşlendi. Sabahın ilk saatlerinden iti-
baren öğrenciler Atatürk heykeli önünde toplanmaya başlamış-
lardı. "Kahrolsun diktatörler", "Hürriyet isteriz" diye bağırıyor-
lardı.

Çok geçmeden polis müdahale etti. Öğrenciler kordon altı-
na alındı. Gençler dağılmayınca ateş açıldı. Bir öğrenci öldü, 40
kişi yaralandı. Tutuklanan öğrenciler sürüklenerek götürülüyor-
lardı. O sırada Rektör Sıddık Sami Coşar olaya müdahale etmeye
kalkışınca o da tartaklandı. İş iyice çığırından çıkmıştı. Takviye
için üniversiteye ordu birlikleri getirildi. İşte ne olduysa o anda
oldu. Öğrenciler, "Türk ordusu çok yaşa," diye slogan attılar. As-
kerler önce duraladı. Sonra birer ikişer gençlerle kucaklaşmaya
başladılar. Sloganlar birden "Ordu ile beraberiz"e dönüştü.

Çankaya'da bunları öğrenen Bayar diken üstündeydi. Hemen genelkurmay başkanıyla yaverini İstanbul'a gönderdi. Ne olup bittiğini öğrenmek istiyordu.

Mustafa Tayyar

Üniversite civarı mahşer. Tanklar, cemseler, cipler, subaylar... Atatürk heykelinin etrafında kızlı erkekli öğrenciler kol kola girmişler, orada duruyorlar. Bir oyun havası içinde, bir laubalilik içinde. Subaylarla, erlerle konuşuyorlar. Beraber sigara içiyorlar. Ben hemen Refik Tulga'yı aradım. "Sayın generalim, beni cumhurbaşkanımız gönderdi. Hadiseler hakkında iyi malumat alamadık. Ne oluyor." "Vallahi Tayyar Bey ben başa çıkamadım. Bu çocukları öğretim üyeleri, CHP yanlıları kandırıyorlar, CHP Gençlik Teşkilatı da bunları harekete geçiriyor," dedi.

Askerler o gün cumhurbaşkanının elçisine göstericilerin tutuklandığını söylediler. Gerçekten de üniversite çıkışında yürüyüş yapan yüzlerce genç cemselere doldurularak Davutpaşa Kışlası'na götürülmüştü. Yaver Mustafa Tayyar bir ölçüde rahatlamış olarak Ankara'ya dönmüştü ki telefon çaldı.

Mustafa Tayyar

"İstanbul'dan Vali Yetkiner arıyor," dediler. Çıktım telefona. Dedi ki: "Tayyar Bey, akşam yakalayıp cemselere bindirdiğimiz o öğrencilerin hepsi Davutpaşa Kışlası'na gitmeden yolda serbest bırakılmışlar. Sadece 40-50 kişi gitmiş. Ertesi gün Davutpaşa Kışlası'nın futbol takımıyla maç yapmışlar. 2-2 berabere kalmışlar."

Ordunun tavrı böylece açığa çıkmıştı. Ordu, artık iktidarın kontrolünde değildi. Behçet Kemal Çağlar, olaylarda ölen üç genç için yazdığı ağıtı "Türk Ordusu yetiş gel" diye bitiriyordu.

Menderes bu olayların yaşandığı gece radyo başına geçti, uzun bir konuşma yaptı. Sesi yorgun ve titrekti:

Aziz ve muhterem vatandaşlarım; memlekette estirmek istenen isyan havası etrafındaki bugünün hadiselerini bildirmek suretiyle bu konuşmalarımın asıl maksadını teşkil eden muhterem umumi efkârımızı aydınlatmak üzere vazifeme başlıyorum. Bugün Ankara'da hadise olmamıştır. İstanbul'daysa bugünün hadiseleri gayet basit ve ehemmiyetsiz iki teşebbüsten ibaret kalmıştır. Şu da var ki; İstanbul ve Ankara hariç, esasen yurdun diğer yerlerinde kayda değer hiçbir şey yoktur.

Menderes, kaynamaların sadece birkaç büyük kentte ve üniversitelerde görüldüğüne, ülkenin geri kalan bölümünün sükûnet içinde olduğuna bakıp olaylara önem vermiyordu. Devletin istihbarat örgütlerine soruyor, onlardan da elle tutulur bir bilgi gelmiyordu. Ordunun hükûmete bağlı olduğu, kargaşanın bir avuç insandan kaynaklandığı ileri sürülüyordu.

İşte temel yanlış da buydu.

Mustafa Tayyar

MİT teşkilatı hiçbir haber getirmezdi. İvr zıvır, günlük haberleri getirir. Jandarmadan da öyle haber alırdık. Milli Güvenlik Kurulu'ndan aşağı yukarı aynı şeyler gelirdi. Hiçbir şekilde radikal orduda şöyle bir kaynaşma var, bir ihtilal hazırlığı var haberi gelmezdi.

O nisan gecesi Çankaya'da toplantı yapıldı. Bayar, Profesör Ali Fuat Başgil'e güvenirdi. Ona akıl danıştı. Başgil'in önerdiği çözüm çok basitti. Hükümet derhal istifa etmeli. Ardından da Halk Partisi'nin de katılacağı bir "milli birlik hükümeti" kurulmalıydı. Yani demokrasinin sağduyusu ve bir başka kuralı işletilmeliydi.

Bayar kızdı. "Hayır," dedi. "Tenkit zamanı geçti. Şimdi tenkil zamanıdır."

En yapılmaması gereken şey seçilmişti: sertlik... Zira artık sertlik, daha fazla sertliği getiriyor ve olayların önü alınamıyordu.

3 Mayıs 1960

Kara Kuvvetleri Karargâhı

Sokaklardaki olaylar hemen orduya yansıyor. Onlar için, vatan kargaşaya düşmüş, kardeşkanı akmaya başlamıştı. Demokrasi veya oyunun kuralları değil, önemli olan ülkeyi kurtarmaktı. Bunun da tek yolu bu gidişe dur demekti. O ortam içinde kimse rejimin geleceğini, ilerde karşılaşılabilecek sorunları düşünmüyor veya düşünemiyordu.

Artık iktidarıyla, muhalefetiyle, ordusuyla Türkiye bir yere doğru kayıyordu.

Nihayet 3 Mayıs günü, hükümet bir mektup aldı. Altındaki imza da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'e aitti...

Alparslan Türkeş

Bir gün oturdu, eski harflerle Ethem Menderes'e bir mektup yazdı. Mektupta üniversiteye asker sevkinin doğru olmadığını, yanlış hareketler yapıldığını işaret ettikten sonra bunalımın giderilmesi için Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığından istifa edip, yerine Adnan Menderes'in cumhurbaşkanlığına getirilmesinin iyi olacağını belirtiyor. "Çünkü halen," diyor, "DP'nin hatalarına rağmen büyük halk kitlesi Menderes'e muhabbet beslemektedir. Ona güvenmektedir. Böyle bir değişiklik, memleketi yatıştırır," diyor. Böyle bir mektup. Beni çağırdı. Dedi ki: "Emir subayımı da al, odanıza girin. Kapıyı içerden kilitle. Bu mektubu

ona daktilo ettir. Üç nüsha yazdır. Getirin bana." O üç daktilo mektubu götürdüm. Üçünü de imza etti. Birini bana verdi. "Bunu siz saklayın," dedi. Birini de imzaladı. "Bunu zarfla. Üzerine de Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes yaz," dedi. Kendisi bakana gitti. Mektubu verdi. Sonra döndü geldi. Ben sordum, "Bakanın tepkisi ne?" diye. "Bakan da bizim gibi düşünüyor. O da, iktidarın çok ciddi hatalar yaptığı görüşündedir."

Ethem Menderes, başbakanın çocukluktan arkadaşıydı. Kendisine, soyadını alacak kadar yakındı. Birlikte büyümüşler, siyasal yaşama birlikte atılmışlar, o güne dek hep omuz omuza olmuşlardı. Şimdi çok kritik bir dönemeçte bu köklü dost, elinde bir muhtıra mektubuyla geliyordu. İki kader arkadaşı, o gün son derece önemli bir karara vardılar.

Adnan Çelikoğlu

Adnan Bey'in evinde sözlü istifaya zorlamış ve Adnan Bey'i razı etmiş. İstifanın şekli de şu: İstifa evvela radyoda ilan edilecek. Bayar, ondan sonra duyacak hadiseyi. Peki, demiş Adnan Bey. O sırada Meclis Başkanı Koraltan gelmiş eve. Ethem Bey'in anlatması bana bunu; bakmış, "Çocuklar sizde bir şey var," demiş. Adnan Bey dayanmamış, "Ben istifa ediyorum," demiş. Koraltan ayrıldıktan yarım saat sonra Köşk'ten Ethem Bey'i çağırmışlar. Bana Ethem Bey'in anlattığına göre orada kendisine söylenen şu: "Seninki istifa edecekmiş." Seninki. Tabir aynen böyle. "Söyle istifa etmesin." Ethem Bey de diyor ki: "Adnan Bey'e istifayı telkin eden benim, istifanın lüzumlu olduğuna kanaatim var. Kanaatimi Adnan Bey'e arz ettim. O da kabul etti. Şimdi ben istifa etme diyemem. Ancak cumhurbaşkanı istifanı istemiyor, derim. Kabul eder, etmez, onun bileceği hadise." İniyor aşağıya. Adnan Bey'i görüyor. Diyor ki, Böyle böyle oldu. Ben de bu cevabı verdim, "Yahu," diyor Adnan Bey, "biraz daha bekleyelim bakalım Ethem." Bekleyiş o bekleyiş.

Köşk, bu görüşmelerde Gürsel'in mektubundan haberdar edilmedi. Ethem Menderes o gece Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i çağırarak kendisine üç ay izin verildiğini söyledi. Nasıl olsa temmuzda izni bittiğinde Gürsel emekli olacaktı.

Paşa, İzmir'e gitmek üzere bavul toplarken örgüt telaşlandı. Başsız kalma tehlikesi belirmişti. Ama tam Gürsel'in gideceği gün yeni bir lider, sürpriz bir şekilde ortaya çıkıverdi.

Cemal Madanoğlu

Başkan Gürsel'in masasının üzerine izin kâğıdı zarfı konduğu gün, sekreterim bana geldi. Durumu anlattı. "Gürsel Paşa'ya bir uğurlama yapılmıyor mu?" "Yapılmıyormuş, sakıncalı görülüyor." Ben de bundan yararlanmaya karar verdim. Hem Gürsel'i uğurlamak istiyorum. Hem de kimse uğurlamadığı halde ben çıkıp örgüte buradayım demek istiyorum. Oturdum, bu uğurlama işleri personel başkanlığının işi olduğu halde ben lojistik başkanlığı olarak bütün Kara Kuvvetleri odalarına birer emir gönderdim. Bu akşam saat 09.30'da orduevinde Orgeneral Gürsel için uğurlama töreni yapılacaktır.

Saat 09.30 oldu. Toplantı yerine gittim. Hiç kimse yok. Öyle baskısı var ki partinin. Subaylar da zaten bırakıp gidiyor diye kızıyorlar Gürsel'e. Kimse gelmedi. Çok zor durumdayım. Sekreterim geldi. Dedim: "Git orduesine, ne kadar briç oynayan, kâğıt oynayan, içen sivil asker varsa hepsini buraya topla. Rezil oluyoruz." O gitti. Hepsini topladı geldi. Orası doldu neyse. Benim şansına Gürsel Paşa da tam o sırada çıktı. Çok sevindi.

Gürsel'i İzmir'e, nicedir hayalini kurduğu bahçe içindeki evine taşıyan uçak havalanırken, örgüt Cemal Aga'nın çok geçmeden Ankara'ya geri çağrılacağını biliyordu.

Ama o gün için başlarına yeni bir general lazımdı. Ortada tek bir aday vardı: Tümgeneral Cemal Madanoğlu. Orhan Kabil liderlik teklifi için Madanoğlu'nun kapısını çaldığında karşısında kendisinden de ateşli bir paşa buldu.

Cemal Madanoğlu

"Yahu, Orhan ne durumdayız. Bu komutanlar uyuyorlar mı?" Ben böyle deyince Orhan dökülüverdi. "Komutanım, komutanlar uyuyorlar ama biz uyumuyoruz. Yalnız başımız yok. Başımıza geçeceksin." Baktım kolu titriyor. Ben güldüm, dedim: "Orhan, sen benden korkuyorsun." "Yok hocam, neden korkayım. Senin erkek adam olduğunu biliyoruz. Kimseye söylemezsin," dedi. "Şu koluna baksana," dedim. "Kolun hâlâ titriyor." Orhan koluna baktı. Hiç unutmam, kaptı kolunu, kucağına getirdi.

5 Mayıs 1960 Kızılay

"555K". Günlerdir tüm üniversitelerde herkes kulaktan kulağa bu parolayı fısıldıyordu birbirine. 555K, "beşinci ayın beşinci günü saat 5'te Kızılay'da" demekti. Tam o saatlerde Bayar ve Menderes, havaalanından dönüyor olacaktı. Kızılay'da yaklaşan bir fırtınanın öncesindeki sessizlik vardı. Bu sessizliği ıslıkla mırıldanılan bir marş bozdu.

Altan Öymen

Bu, "Tuna Nehri akmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor," diye bilinen Gazi Osman Paşa türküsünün sözleri değiştirilmişti. "Olur mu böyle olur mu / Kardeş kardeşi vurur mu / Kahrolası diktatörler / Bu dünya size kalır mı". ıslıkla başlatacağız bunu. Önce ıslıkla bu şarkıyı söyleyeceğiz. Sonra eğer kalabalık büyürse o, şarkı haline gelecek. Epey de tereddüt geçirdik. Gecikenler filan oldu. O nümayiş aslında 18.15'te başladı. Sonunda biraz tuhaf bir şekilde ıslık çalarak aşağı doğru yürümeye başladık. ıslık sesleri de yükselmeye başladı. Öyle aşağıya doğru bir süre gittik. Orada bir daha baktığımda iyiden iyiye kalabalıklaşmıştı.

200 kişi filan olduğunu tahmin ediyorum. O zaman da kendiliğinden marş söylenmeye başladı zaten. Byलेce başlamış olduk. Sonra kala-balık tersine döndü. En arkada olanlar en ne geçmiş oldu. Biz geride kaldık. Diğer tarafta bir sesler duyuldu. "Menderes geliyor," dediler.

Mustafa Tayyar

Biz, sayın cumhurbaşkanı nde, Koraltan, Menderes ve ben üçümüz arkada beraber hareket ettik. Kızılay'a geldiğimiz sırada baktım kapalı. Birtakım hareketler var, koşuşmalar var. Arabayı Necatibey Caddesi'ne doğru çevirdiler. Geriden Adnan Bey, "Nereye Tayyar Bey," dedi. "Efendim, orası kapalı galiba." "Yok, yok, girelim içeriye." Biz hengmenin içerisine girdik.

Kızılay bir anda yangın yerine dönmüştü. Eski Kızılay binasının önünde arabasından inen başbakan, kaynayan bir kazanın ortasına balıklama atlamıştı adeta. Korumaların arasında Güven Park yönünde yürürken çevreden bağıranlara da, "Ne istiyorsunuz?" diye soruyordu. Bir genç, "Hürriyet istiyoruz!" diye bağırdı. Menderes kızgındı, "Hürriyet olmasa bir başvekile bunları söyleyebilir misiniz?" diye bağırıyordu.

İtiş kakış arasında üstü başı hırpalanmış, kravatı kaykılmış, gömleğinin ucu pantolonundan çıkmıştı. Yolun kenarında bekleyen bir gazeteciye ait arabaya kendisini zor attı ve hızla Başbakanlık'a doğru uzaklaştı.

Ercüment Yavuzalp

Ben odamda oturuyordum. Namık Gedik de benim odamdaydı. Birden kapı açıldı. Bayar girdi içeriye. Namık Gedik'e dedi ki: "Namık Bey, hemen Kızılay'a gidin, megafonla dağılmalarını ilan edin. Dağılmadıkları takdirde ateş edileceğini söyleyin."

Kızılay'da o akşam ateş açılmadı. Ama Bayar'ın orada verdiği emir yıllarca tartışıldı. Artık ipler iyiden iyiye cumhurbaşkanının eline geçmişti. Bayar duruma el koymuş, Menderes, iktidarın ilk yıllarındaki gibi ikinci plana düşmüştü.

15 Mayıs 1960 İzmir

İşte meşhur İzmir gezisi bu atmosfer içinde yapıldı. Ankara'nın o boğuk havasında, kendisine sürekli olarak yaklaşan felaketten, istifadan, baskı tedbirlerinden söz edenlerin arasında bunalmıştı Menderes.

Bu tür durumlarda hep yaptığı gibi kendini kalabalıklara attı. İktidarının onuncu yıldönümünde, Ege'ye, yettiği topraklarda, kitlelerin sevgisinde şifa aramaya gitti. Aradığını fazlasıyla buldu. İzmir Rıhtımı'nda 200.000 kişi tarafından karşılandı.

Ercüment Yavuzalp

O geziye katılan bir kimsenin bir ay sonra bu iktidarın devrileceğini düşünmesi son derece güçtü. Çünkü büyük coşku vardı. Mesela Tarsus'tan geçerken ben gözümle gördüm: Bir baba oğlunu süslemiş, kucağına almış, elinde bıçak, "Kurban edeceğim," dedi. Zorla aldılar elinden bıçağı.

İzmir'deki bu manzara, Ankara'da kendisine istifa önerenlere de en iyi cevabı veriyordu. Kalabalıkların yanıltıcı büyüğü bir anda Menderes'i sarmalayıverdi. İstifayı düşünüyorduyorsa da orada vazgeçti. Ege'nin sevgisi Menderes'in sonunu hazırladı.

21 Mayıs 1960

Ankara

İhtilalin ayak sesleri Ankara'da bir cumartesi günü çınladı. Bir süredir üniversite olayları nedeniyle zaten huzursuz olan Harbiye ayaklandı. Nehru'nun Ankara'ya geleceği gün Harbiyelilerin inzibat gibi yollara dizilmesi bardağı taşıran damla oldu. Genç öğrencilere randevu noktasını fısıldayan asker, Yüzbaşı Fuat Noras'tı.

Fuat Noras (Emekli asker)

Orduevinde buluştuk 13.30'da. Pek az bir grup oluşmuştu. Tehlikeliydi. Saat 14.00 olduğu halde biz kaldırımdan yürüdük. Harbiyeli yoktu. 14.00'ü geçse, Kızılay'a inen o kavşaklardaki bütün yollardan sanki kovayla su dökülmüş gibi Harbiyeli döküldü ortaya. Birdenbire trafik durdu otomatikman. Polisler kaçışmaya başladı. Üniformalı polisler korkuyordu askerlerden. Yüzbaşı arkadaşımız İhsan Savim, Harita Genel Müdürlüğü'nde idi o zaman. Arazide kullandığı urgan elindeydi. Yürüyüş esnasında o zamanki Örfi İdare Kumandanı Namık Argüç hışımla üstüne yürüdü bunun. "Ne o elindeki urgan, beni mi asacak-sın?" Cevap: "Evet... gerekirse."

İhtilal aslında orada başlamıştı.

Harbiyeliler Zafer Anıtı'na kadar yürüdüler. Orada "İstiklal Marşı" ile "Harbiye Marşı"nı okuyup dağıldılar. Ordu ayaklanmış, iktidara en açık şekilde meydan okuyordu.

Harbiyelilerin ayak sesleri çok kısa zamanda Çankaya Köşkü'nden duyuldu.

Mustafa Tayyar

Sayın cumhurbaşkanına dedim ki: "Efendim, bu bir harekettir. Bizi deniyorlar. Deneniyoruz. Bunun arkası ihtilale doğru gider. Ordu sahnededir. İşte meydana çıktılar. Evvela bunları öne sürüyorlar. Arkadan da diğer büyükler gelecek. Harp Okulu'nu silahtan tecrit edip dışarıya göndermekten başka çare yoktur. Hemen bunları Ankara'dan uzaklaştırmak lazım," dedim. "Peki," dedi, "Hadi Koraltan'ın evine gidelim, orada toplanalım." Kalktık Koraltan'a geldik. Orada da ben durumu anlattım. Oradan Başbakanlık'a geldik. Başbakanlık ana baba günüydü. Başbakanlık'taki zirvede Harp Okulu'nun bir an önce tatile sokularak silahlarıyla birlikte İzmir'e nakli kararlaştırıldı. Karar Harbiye Komutanı Sıtkı Ulay'a bildirildi. Ama Ulay da örgüttendi. Haberi arkadaşlarına uçurdu. Mehmetçik'i karıştırmayacaklarına göre Harbiye ellerindeki tek silahtı. Harbiye giderse ihtilal biterdi. O halde acele edilmeliydi. O akşam İhtilal Komitesi, Madanoğlu başkanlığında toplandı. Onlardan habersiz yapılan Harbiye yürüyüşünden dolayı biraz ürkmüşlerdi. Herkes fısıltıyla konuşuyordu.

Cemal Madanoğlu

Bu, sâri mikrop gibi geçici. Herkes fısır fısır konuşmaya başlıyor. Ya bu ne biçim ihtilalcilik? Ama önüne geçmenin imkânı yok. Bekliyoruz, arkası gelsin diye. Bir ara acı acı kapının zili çaldı. İrkildik. Ben baktım yanımdakine, "Git kapıya bak," dedim. Gitti baktı. Dışarıda itişmemeşi bir şeyler oldu. Ayak sesleri. Kapı açıldı. İçeriye genç irisi güzel bir kız girdi. Bir baktı bize. Hepimizi bir bir süzdü. Koştı benim yanıma. Arkamda çekmece varmış. Çekti. "Oyun kâğıtlarını unutmuşuz," dedi. Onları aldı gitti. Bunun üzerine ev sahibi gitti bir tepsinin içinde bana içki, peynir, domates filan getirdi. Artık ben iyice sinirlenmişim. Tepsiyeye bir vurdum. Tepsinin içindekiler odaya yayıldı.

Döndüm çocuklara, "Oğlum, bu işi hemen yapıyor muyuz, yapmıyor muyuz?" Hepsi birden bağırdılar. "Yapıyoruz," dediler, "yapıyoruz." "Hadi öyleyse, dağlalım."

23 Mayıs 1960 Pazartesi Çankaya

Örgüt harekete geçerken iktidar Çankaya'da çare arıyordu. Bayar başkanlığında yapılan toplantıda DP'nin beyin takımı Menderes'e bir teklifle gelmişti: Krizi aşabilmek için hükümetten bazı bakanlar değiştirilmeliydi.

Rıfki Salim Burçak

Bu teklifi Bayar da Menderes de beğenmediler. Onlar bunun bir zaaf ifadesi olacağını, muhalefetin yaptığı baskıya karşı bir taviz sayılacağını ve bunun arkasının geleceğini, işlerin daha da azacağını, bu itibarla düzeltir diye umut bağlanan bu tedbirin belki daha fena sonuçlar doğuracağını söylediler.

24 Mayıs 1960 Salı Başbakanlık

DP Genel İdare Kurulu toplantısına ertesi gün Başbakanlık'ta devam edildi. Gündem gene aynıydı ama bu kez başbakan daha sinirliydi.

Rıfki Salim Burçak

"Anlatın," dedi. Ben anlattım. Bu gergin havayı değiştirmek için bir siyaset değişikliği gerektiğini, çarpıcı tarzda bir şeyler yapmamız lazım geldiğini söyledim ve bazı örnekler verdim. Kayseri olayları gibi. Tabii bunları dinlerken başbakanın sinirlendiğini görüyordum. "Siz bunu daha evvel de söylediniz. Ama buradan nasıl çıkılır? Buradan sizin

dediğiniz yollarla çıkılmaz. Ben çıkaracağım sizi bu zorluğun içerisinde, ben çıkaracağım." "Eh, çıkarmıyorsunuz," dedik. Sonra gerginlik hasıl oldu. Başbakan kalktı. "Benim işim var daha fazla kalamam burada. Sizi dinleyemem." Toplantıyı bıraktı. Çıktı, gitti.

Başbakan artık eleştiri duymak istemiyordu. Oysa her ağzını açan, ona hatalarını sıralıyordu. Sırada Bakanlar Kurulu vardı. Halbuki o, kendisini Eskişehir'e, kalabalıkların içine atmak için sabırsızlanıyordu.

Hayrettin Erkmen

Bütün Bakanlar Kurulu, "Şu seyahati tehir edin beyefendi. Tehir edin de şu işi bitirelim," dedik. "Canım iki günden ne olacak. İki gün sonra geleceğim ben," dedi. Ama iki gün sonra kıyamet koptu.

Başbakanlık'ta bu soğuk rüzgârlar eserken Ankara'nın değişik karargâhlarında İhtilal Komitesi son hazırlıkları gözden geçiriyordu. İktidar artık sadece birkaç günlük mesafedeydi.

Ordunun alt kademeleri müdahaleye hazırды. Üst kademeyse aynı gün talihsiz bir girişimle başbakana endişe edilecek bir şey olmadığını söylemeye gidiyorlardı.

Aydın Menderes

Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşünden sonra önemli ölçüde yüksek rütbeli generalin Adnan Menderes'le olan görüşmeleri var. Ve bu görüşme içerisinde rejime bağlılıklarını, Harp Okulu yürüyüşüne falan bakılmaması gerektiğini, muhalefetle bir olup iktidarı devre dışı bırakmak gibi bir düşüncenin asla kendilerinde yer edemeyeceğini, özellikle başbakan olarak kendisine güvenlerinin ve müspet duygularının hiç eksilmediğini ifade ettikleri bir durum var.

İşte Menderes'i en çok yanıltan bu ziyaret oldu. Aralarında genelkurmay başkanının da bulunduğu 20'ye yakın general sizden yanayız diyorlardı. O halde rahat uyku uyuyabilirdi.

O gece Köşk'ün terasında greyfurt suyunu yudumlarken, kulakları yaklaşan tankların sesine kapalıydı. Askerî müdahaleden endişelenen Mükerrerem Sarol'u dinlemek bile istemiyordu.

Mükerrerem Sarol

Arkada nöbetçi dolaşıyordu. Başını çevirdi nöbetçi, gidiyor. Bir yere kadar sert adımlarla gidiyor, oradan dönüyor, yine sert adımlarla hareket ettiği yere geliyor. "Doktor, bu Mehmet mi bize silah çekecek? Bu Mehmet mi bize ateş edecek?"

25 Mayıs 1960 Çarşamba TBMM

En zor gün, Meclis'te başladı. DP Grubu yine isyan halindeydi. 90 milletvekili son gelişmeleri tartışmak üzere bir önerge vermişlerdi. Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılmasını, erken seçime gidilmesini, ordudaki kaynamanın tartışılmasını istiyorlardı. Ama Menderes, orduyu gruba yargılatmaya niyetli değildi.

Rıfkı Salim Burçak

Başbakan çıktı en son. Yorgun ve asabiydi. Çünkü gruba: "Burada bugün konuşmayalım, sakıncalıdır," dediği halde grup ısrar ediyor konuşmakta. Bu bakımdan hem kızgın hem yorgun hem asabi. Bu hale-tiruhiye içinde çıktı, "Parti lideriniz olarak teessüf ederim," dedi.

Bu, başbakanın grubu son görüşü olacaktı. Parti yönetimi ve Bakanlar Kurulu'ndan sonra başbakan, grubuyla da dargın ayrılıyordu. Eskişehir'e hareket etmeden önce Menderes, Çankaya'ya çıktı. Asıl sürpriz, kendisini Çankaya'da bekliyordu.

Bayar'ın yanında Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun vardı.

Cumhurbaşkanı, Menderes'e rejimi kurtarmak için bulduğu yeni formülü açıklıyordu: Meclis kararıyla sıkıyönetimin yetkileri artırılacaktı. Önerilen şey, bir yarı askerî rejimdi.

Aydın Menderes

Sayın Bayar'ın Genelkurmay Başkanı rahmetli Rüştü Erdelhun'la ayrı olarak görüştüğü ve bir kabine toplantısına kendisinin başkanlık edeceği Rüştü Erdelhun'la olan bu görüşmesinde başbakanın da bulunduğu, en azından orduya ülke yönetiminde daha geniş yetkiler tanıyacak bir yasal düzenleme yapılmasını ihtiva eden böyle bir üçlü görüşme olduğu, ertesi günü bunun kabine toplantısında görüşüleceği, kendisinin hükümet toplantısına başkanlık etmek üzere başvekâlete gittiği, fakat o toplantıya Başvekil Menderes'in katılmadığı şeklinde belirli yazılar yazıldı ve çıktı.

Köşk'teki bu görüşme başkentte türlü söylentilere yol açtı. Bayar'ın Erdelhun'a başbakanlık teklif ettiği bile söylendi. En azından belli yetkilerin Genelkurmay'a devri söz konusuydu.

Rıfkı Salim Burçak

Eskişehir'e gideceği öğrenilince Erdelhun Paşa başbakanı görüp demiş ki: "Sizin yokluğunuzda 21 Mayıs'ta Harbiye yürüyüşünde olduğu gibi bir olay zuhur ederse bununla kim meşgul olacaktır? Kim emir verecektir? Eğer Ethem Menderes'i bırakırsanız yanlış olur, hatalı olur," demiş. Başbakan da, "Siz meşgul olun. Siz bakın," demiş. Sonra

ayrıldıktan sonra Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Kuru başbakanına, "Bu iş siyasi bir iştir. Kabinayı ilgilendirir. Yani böyle bir yetkiyi veremezsiniz Erdelhun Paşa'ya." Uyarılmış başbakanı. Fakat Rüştü Erdelhun Paşa bana anlattığı zaman dedi ki: "Yetkiyi verdikten sonra başbakan bana hiçbir şey söylemedi."

Menderes'in uçağı Eskişehir için havalandırırken başbakan Ankara'nın o kendisini kemiren kasvetinden kaçıyor, sadakatin-den hiç kuşku duymadığı halkın kollarına koşuyordu. Oysa Eskişehir onun için son duraktı.

25 Mayıs 1960 Çarşamba Eskişehir

Menderes'in uçağı Eskişehir Askerî Havaalanı'na indiğinde çark dönmeye başlamıştı. O güne dek hiçbir zaman bir askerî darbeye ihtimal vermeyen Menderes ilk kez orada, havaalanı çıkışında uçurumun kenarında olduğunu fark etti.

Muhsin Batur (Emekli orgeneral)

Biz üssün önünde otururken Menderes kafilesi otomobillerle geldi. Bir güzergâhı takip ederken 40-50 kişilik bir subay topluluğu öne çıktı. O da kendisini selamlayacaklarını zannetti. Ama subaylar bir komutla geriye döndüler ve elleriyle bir harekette bulundular. Bir protesto hareketinde bulundular.

Başbakan, bu isyan karşısında şoke olmuş, sarsılmıştı. Miting meydanında kürsüye çıktığında hâlâ kendine gelememişti.

Ercüment Yavuzalp

O sarsılmasını tamamen bertaraf etmediği, orda yaptığı konuşmadan da anlaşıldı. Çünkü hazırlanmış bir konuşması vardı. Genellikle konuşmasını hazırlardı. Fakat onu önüne koyar, daha çok irticalen konuşurdu. Bu sefer o konuşmayı dahi çıkarmadan tamamen irticalen konuştu. Ve yumuşak bir konuşma yaptı. Çoğunu da duyamadık. Birisi, orada vilayetin önünde hazırlanan hoparlörlerin kablosunu kesmişti. Bağırarak konuşuyordu.

Menderes'in bağırarak duyurmaya çalıştığı şey aslında Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığı ve yakında seçimlere gidileceği haberi idi. Ne bunu duyurabilecek kadar sesi ne de gerçekleştirebilecek kadar ömrü kalmıştı.

26 Mayıs 1960 Perşembe Genelkurmay Başkanlığı

Menderes Eskişehir'de temel atarken, yetkilerini devrettiği Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Ankara'da Genelkurmay'ın sinema salonunda yüksek rütbeli komutanlarla bir değerlendirme toplantısı yapıyordu. Erdelhun, komutanlara o gün için bütün yetkinin kendisinde olduğunu açıklıyor ve Silahlı Kuvvetler'in hükümete karşı bir hareketin içinde olmadığını anlatıyordu. Oysa orada onu dinleyen komutanlardan bazıları birkaç saat sonra hükümeti devireceklerdi.

Erdelhun, toplantıdan sonra ordunun iktidara bağlılık mesajını Köşk'e götürürken, aynı saatlerde İhtilal Komitesi'nin çekirdek kadrosu, gece yarısı operasyonunun son rötuşlarını yapıyordu.

Suphi Karaman (MBK üyesi)

Genelkurmay başkanı iktidara ordunun ne kadar bağlı olduğunu, ne kadar sadık olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Tamamıyla boş bir gayret. Ben o gün oraya gideceğime sıkıyönetim karargâhına gittim. Evvela öğleden evvel saat 11.00'de, sonra öğleden sonra saat 14.00'de Sami Küçük'ün odasında ayaküstü toplanarak kesin kararımızı verdik ve saat 14.00'ten itibaren ihtilal makinesi işlemeye başladı. İhtilalin çekirdek kadrosu saat 21.00'de Harp Okulu'nda toplanmak üzere ayrıldık. Herkes kendi kanallarını işletmeye başladı.

İhtilal sabırsızlanıyordu. Karargâh, Harp Okulu'ndaydı. İstanbul'da operasyonu Binbaşı Ahmet Yıldız, Sıkıyönetim İdare Merkezi'nden yönetecekti. Cumhurbaşkanlığı Köşkünde Osman Köksal, Bayar'ı tutuklamak için işaret bekliyordu. Hava karardığında Harbiye'de bütün eller tetikteydi.

26 Mayıs Perşembe, Saat 21.00 Eskişehir

Menderes o gece Eskişehir Şeker Fabrikası'nda başbakan olarak yiyeceği son akşam yemeğine oturdu. Başta her şey yolunda görünüyordu.

Ercüment Yavuzalp

Başbakan neşelendi orada. Bir subay geldi ona bir gül ikram etti. Neşelendi. "Hadi 'Dağ başını duman almış' marşını söyleyelim," dedi. Orkestraya işaret etti. Herkes marşı söylemeye başladı. Derken telefona çağırdılar. Telefona gitti.

Arayan Refik Koraltan'dı. İstanbul'da üniversite profesörlerinin sessiz bir yürüyüş başlattıklarını haber veriyordu. Başbakan döndüğünde keyfi kaçmıştı!

Altemur Kılıç (Basın yayın genel müdürü)

Görüyorduk ki Adnan Bey gittikçe kızarıyor, gittikçe heyecanlanıyordu. Tansiyon artıyordu. Ve nitekim çıktı. Meşhur, "Kara cübbeliler," diye başlayan konuşmayı yaptı. Ben derhal gittim. "Beyefendi biraz sert oldu," dedim. "Öyle oldu ne yapalım." "Vallahi gazeteciler telefona gidiyorlar," dedim.

Menderes, üniversite hocalarına "kara cübbeliler" diye hitap ettiği o konuşmasına yayın yasağı koydurttu. Oysa zaten bu haberin hiç yayın şansı yoktu. Çünkü ertesi günkü gazeteler ihtilal haberleriyle çıkacaklardı.

26 Mayıs Perşembe, Saat 23.00 Harp Okulu

Ankara'da harekât başlamak üzereydi. Çekirdek kadro Harbiye'de toplandı. Dışarıyla telefon bağlantıları kesildi. Şehir planları yerlere serildi. Artık geri dönülmez bir noktaya gelinmişti.

Cemal Madanoğlu

Dedim: "Arkadaşlar, bunlar dokununca devrilirler. Göreceksiniz devrilecekler. Artık işe başlamış bulunuyoruz. Biz başlayınca kadardır bunun zorluğu. Bundan sonra bir şey yok. Siz," dedim, "şimdi bana

söz verin. Ne Bern Elçiliği ne İçişleri Bakanlığı. Hiçbirimiz görevimizin dışında hiçbir vazife kabul etmiyoruz. Bu işi bu devlet için, bu ülke için, bu millet için yapıyoruz." Yemin ettirdim. Bu yeminin çok da tesiri oldu. Pek canlandılar hepsi.

26 Mayıs gecesi Harp Okulu'nda ihtilal için böyle yemin edildi. İhtilalin gecesi başlıyordu. Menderes Eskişehir'de, Bayar Ankara'da uykuya çekilirken, tanklar ağır ağır meydanlara yürüyordu.

On yıl önce bir mayıs gecesi sandıkla iktidarı alan Demokrat Parti, on yıl sonra yine bir mayıs gecesi silahla devrilecekti. 26 Mayıs gecesi sadece bir iktidarın değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderinin değiştiği bir gece oldu.

Sekizinci bölüm

DARBE

“Şartlar tamam olunca milletler için ihtilal meşru bir haktır.”

İsmet Paşa 27 Mayıs’tan 40 gün önce bu sözleri söylediğinde yer yerinden oynamıştı. İktidara göre, ülkede bir ihtilali meşru kılabilcek hiçbir şey yoktu. Seçimlere henüz bir yıl vardı. Başbakan gittiği her yerde coşkuyla karşılanıyordu. Birkaç ildeki öğrenci olayları dışında ülke huzur içindeydi.

Ama muhalif açıdan bakıldığında işler hiç de öyle görünmüyordu. Basın, üniversiteler, sendikalar, siyasal partiler baskı altındaydı. Ekonomik çıkmaz büyüdükçe iktidar çareyi baskıyı artırmakta görmüş, toplum bir patlamanın eşiğine getirilmişti. DP, sonunda ana muhalefet partisini de kapatarak bir diktatörlüğe doğru gidiyordu.

Tamamen birbirine zıt olan bu iki bakış açısı hâlâ tartışılıyor Türkiye’de... Ülkede hangi şartların mevcut olduğu, mevcut şartların bir ihtilali meşru kılıp kılamayacağı ve nihayet bir seçim kararının son anda o şartları değiştirip değiştiremeyeceği hep tartışma konusu oldu.

Ama 1960 Türkiye’sinde 26 Mayıs’ı 27 Mayıs’a bağlayan gece yarısı, ihtilal fişğini ateşleyen subaylar için şartlar hazırды. Artık ihtilal meşru bir haktı.

O gece ihtilalin gecesi oldu.

26 Mayıs 1960, Saat 23.00

Harp Okulu

İktidar derin bir uykudayken ihtilalin beyin kadrosu, Harp Okulu'nda son hazırlıkları tamamlıyordu, altı yıldır hazırlanılan ihtilale artık birkaç saat kalmıştı. Altı yıllık hazırlığa rağmen aslında elde hiçbir ciddi plan yoktu. Plansız, programsız tam bir gece baskını düzenlenecekti.

Ordunun yönetim kademesi iktidar yanlısıydı. Bu nedenle müdahalenin emir komuta zinciri içinde gerçekleşmesi olanaklıydı. Bu, tabandan gelen bir subaylar harekâtı olacaktı. Harekâtın ordusunu ise genç Harbiyeliler oluşturunuyordu. Harbiye dışında elde hiçbir kuvvet yoktu. Hatta Muhafız Alayı, Merkez Komutanlığı gibi birimlerin direnişe geçmesi bile mümkündü. 27 Mayıs günü işte böyle bilinmezler ve risklerle başlıyordu. Son sözü İhtilal Karargâhı'nın kumandanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu söyleyecekti.

Alparslan Türkeş

Ben içeri girdiğim zaman Cemal Madanoğlu Paşa sohbet etmiyor, böyle dizlerinin üzerine iki dirseğini koymuş, başparmağı ile şahadet parmağının arasında başını tutuyor, yere bakıyor. Öylece oturuyor. Ben kapının eşiğinde belirdim. Bütün odada bulunanları selamladım. "Akşamlarınız hayırlı olsun," dedim. Öyle deyince Madanoğlu başını kaldırdı. Beni gördü, dedi ki: "Plan yok. Hazırlık yok. Hiçbir şey yok. Bırakalım bu işi. Gidelim Celal Bayar'dan randevu alalım. Menderes'i görevden alsın. Bu iş böyle daha iyi hallolur."

Suphi Karaman

Hiçbir planımız, yani kâğıda dökülmüş planımız yoktu. Her şey kafalardaydı. Kafadan yapıyorduk planlamaları. Ama kâğıda dökmek ya-

saktı. Yoktu. İlk defa o gece saat 23.15'te herkesi yatırıp sükûnete kavuşturduktan sonra yerlere, masaların üzerine Ankara planları açıldı ve onların üzerinde başladık birlikleri ayarlamaya ve görevleri bölüştürmeye...

Az sonra yere serili planlarda kilit hedefler seçilmeye başlandı. İlk elde ele geçirilecek noktalar ve ilk ağızda tutuklanacak isimler belirlendi. Harbiye artık sabırsızlanıyordu. Artık herkes "harekât" emrini bekliyordu.

Cemal Madanoğlu

Saat 01.00'e doğru emirler bitti. Herkes çekildi. Beş-altı kişi biz bize kaldık. Harp Okulu'nun kaçta hareket edeceğini sordular bana. "Üç çeyrek kala," dedim.

Alpaslan Türkeş

Bu arada Sıtkı Paşa planlamanın sonunda, "Peki," dedi, "radyodan anons yapmak lazım. Bir şey hazırlamadık." Dedim ki: "Onu ben hazırlarım. Siz onun için endişe etmeyin." Kalktım oradan. Yan tarafta eğitim ve harekât subayının odası var. Oraya geçtim. Oturdum, ilk yayınlanan 1 Numaralı Bildiri'yi orada kaleme aldım.

Cemal Madanoğlu

Bu arada yazarlar da arada bir bana yazdıklarını okuyorlar. Mesela ikisi aklımda: Birinde dediler ki: "Türk ordusu iktidarı ele almıştır." "İdareyi ele almıştır, deyin," dedim. "Tamam," dediler, düzelttiler. En sonunda altına imza atılacak. "Komutanım ne imza atalım," diye sordular. "Tüm-general Cemal Madanoğlu çok küçük gelir, Türk ordusunun karşısında. Orgeneral Cemal Gürsel desek, Gürsel ortada yok. Herkes biliyor İzmir'e gittiğini. Türk Silahlı Kuvvetleri deyin," dedim. "Tamam," dediler.

27 Mayıs 1960, Saat 03.00

Harp Okulu

Böylece harekât Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mal edildi. Parola: "İnkılap"tı.

Önce İstanbul'daki zırhlı birlikler harekete geçti. Ardından da saat tam 03.00'te Harp Okulu'ndan dört ekip çıktı. İlk görev, merkez komutanını teslim almaktı. Merkez Komutanlığı ihtilale katılırsa büyük bir askerî güç elde edilecek, aksi halde direniş tehlikesi doğacaktı. Komutan uyandırıldı. Durum anlaşıldı ve merkez komutanı hemen telefona sarılarak birliklerine ihtilale katılma emri verdi. En büyük güçlük aşılmıştı. Haber Harbiye'deki karargâhta derin bir ferahlama yarattı.

Ancak az sonra duyulan silah sesleriyle bu hava dağıldı. Orduevindeki komutanları teslim almaya giden ekip ateş açmak zorunda kalmıştı. İşte Ankara'yı derin uykusundan uyandıran da bu silah sesleri oldu. Herkes yatağından fırlayıp telefona koştu. Lambaları ânında yanan yerlerin başında Cumhurbaşkanlığı Köşkü geliyordu.

Mustafa Tayyar

Koşarak sayın cumhurbaşkanının yanına yukarıya çıktım. Giyiniyorlardı. "Efendim, böyle böyle. Silah sesleri geliyor. Ciddi bir şey olsa gerek. Tank sesleri de duyuyoruz. Tanklarla beraber gürültü oluyor. Saat üçü on geçe ya da çeyrek geçe civarında." Ki her yer zifirî karanlık vaziyetteydi, "Geliyorum," dedi.

27 Mayıs 1960, Saat 03.30

Harp Okulu

Bayar endişe içinde giyinirken Ankara'da belli başlı askerî hedefler ve komutanlar ele geçirilmiş, Silahlı Kuvvetler'in desteği sağlanmıştı.

Şimdi sıra sivil hedeflerde, özellikle de radyodaydı. Radyo ele geçmeden Türkiye'yi ayaklandırmak olanaksızdı.

Saat 03.30'da Harbiye talebeleri iki tabur halinde şehre doğru yürüyüşe geçtiler. İlk hedef Radyoevi'ydi. Radyoyu ele geçirmekle görevli subaysa Kurmay Albay Alparslan Türkeş'ti.

Alparslan Türkeş

Radyoevi'ne geldim. Baktım hiç kimse yok. Kapıyı vurarak içeride bulunan bir hademeyi getirmeye muvaffak oldum. Kapıyı açtı. Kendisine, "Görevliler nerede?" diye sordum. "Kimse yok," dedi. "Evlerini biliyor musunuz?" "İşte, bazısını biliyorum." "Onları bulalım," dedim. Bir-iki kişi buldurduk.

Dedim ki: "Hemen radyoyu çalıştıralım. Anons yapacağız." İşte orada, girdik yayın odasına. Bildiri daha tamamlanmamıştı. Bir kısmını da orada tamamladım ve oradan canlı yayına başladık.

O sabah Türkeş'in sesi şöyle duyuldu:

Burası Türkiye Radyoları Yayın Postası; Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk vatandaşlarını radyolarının başına davet eder:

Sevgili vatandaşlar,

Dün gece yarısından itibaren bütün Türkiye'de deniz, kara, hava Türk Silahlı Kuvvetleri'miz el ele vererek memleketin idaresini ele almıştır. Bu hareket Silahlı Kuvvetler'imizin müşterek işbirliği sayesinde kansız

başarılmıştır. Sevgili vatandaşlarımızın sükûn içinde bulunmalarını ve resmî sıfatı ve vazifeleri ne olursa olsun hiç kimsenin sokağa çıkmasını rica ederiz.

Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in tok sesiyle tane tane okuduğu bu bildiri radyoda tekrar tekrar okunurken dışarıda silah sesleri yoğunlaşıyordu. Yenişehir ve Ulus bölgelerinde çatışmalar başlamıştı. Harp Okulu öğrencisi Teğmen Ali İhsan Kalmaz bu arada vuruldu ve öldü. İhtilal bir anda kana bulanmış, Ankara birbirine girmişti. "İhtilal başladı" haberi başkenti kör karanlıkta yanardağ gibi kaynatmaya başlatmıştı.

27 Mayıs 1960, Saat 04.00 Eskişehir

Ankara'da silahlar konuşurken Başbakan Menderes Eskişehir'de uykudaydı. Yapılan planlamaya göre sabah erken kalkılıp Konya'ya gidilecekti. Ama kimse, bu kadar erken kalkılacağını tahmin etmiyordu.

Ercüment Yavuzalp

Yattıktan birkaç saat sonra saat 04.00'e doğru bir telefon geldi. Bizim Başbakanlık'ta özel kalemin nöbetçi memurları devamlı kalırlar orada. Nöbetçi memur çok heyecanla telefonda bana, "Beyefendi, burada silahlar patlıyor. Başbakanlık'a girdiler. Ben şimdi Medeni Berk Bey'in odasındayım. Buradan da kaçacağım. Siz de kaçın." Bunun üzerine ben Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı uyandırdım. Onunla başbakanın yanına gittik. Anlattım, böyle böyle diye. Başbakan uyuyordu tabii. Giyinmeye başladı. Ama son derece serinkanlıydı. Hiçbir panik alameti göstermedi. Bana, genelkurmay başkanına sıkıyönetim komutanına, Ankara vali-

sine, işleri bakanına filan telefon etmemi söyledi. O zaman otomatik telefon yok. Bize genellikle telefon için gittiğimiz yere özel bir numara verirlerdi. O özel numaraya telefon ederdik. Ânında bağlardı. Telefon ettim, söyledim. Fakat bir türlü Ankara'dan cevap gelmiyor.

27 Mayıs 1960, Saat 04.00 Ankara Sıkıyönetim Karargâhı

Ankara o anda telefonlara cevap veremeyecek haldeydi. Şehrin tüm kilit noktalarına Harbiyeliler yerleşmişlerdi. Bu arada İhtilal Karargâhı da Harp Okulu'ndan, yeni ele geçirilen sıkıyönetim binasına taşınıyordu.

Cemal Madanoğlu

Çıktık yukarıya. Sıkıyönetim komutanı Namık Argüç'ün kapısını kırdık. O sırada içeride bir telefon çalışıyor. Açtım. "Ben dedi, PTT memuru bilmem kim. Ne oluyor?" "Burada askerler ortalığı altüst ediyor;" filan. "Bayım, burası sıkıyönetim binası. Ama şu anda İhtilal Karargâhı." "Hay ağzını öpeyim senin." Telefonu kapattı.

Başkentteki birlikler artık ihtilalin emrindeydi. Şimdi sıra Anadolu'daki ordu kumandanlarındaydı. İhtilali Anadolu'ya onlar taşıyacaktı.

Cemal Madanoğlu

Dedim ki: "Ordu komutanlarını bulun bana." 2. Ordu çıktı. 2. Ordu'da kumandan yok. 2. Ordu kumandanı Kara Kuvvetleri'ne vekâlet ediyor. Oradaki generalle görüştüm. Durumu anlattım. Hiç kimse karşı

çıkıyor. Yalnız biraz temkinli cevap veriyorlar. "3. Ordu komutanı hazır," dediler. Onunla konuştum. "Çankaya'yı kaç tümenle sardınız," diyor. "Paşam elimizde sıkıyönetim birlikleri var. Kaç tümen olacak. Çankaya'ya bir tabur zor çıkardık." "Peki, peki." Bu sırada aklıma geldi. Ben tümgeneralim. Bunlar orgeneral. "Paşam bizim başımızda Orgeneral Cemal Gürsel var. Onu getirttireceğiz." Öyle deyince Gümüşpala'nın sesi daha canlı çıkmaya başladı.

Saat tam 04.00'te sıkıyönetim karargâhından Kurmay Yarbay Sezai Okan Köşk'ün numarasını çevirdi ve karşısına çıkan yavere sert bir ses tonuyla bir ültimatom okudu. Bayar'ın 45 dakika içinde teslim olması isteniyordu.

Mustafa Tayyar

Telefonda bir ses. "Efendim, burası İhtilal Karargâhı. Biz, ihtilalcileriz. Sayın cumhurbaşkanı hemen teslim olsun, yoksa Köşk'ü berhava ederiz." "Kimsiniz, nesiniz, başınızda kim var?" dedim. "Biz İhtilal Karargâhı'yız. Bu kadar," dedi ve telefonu kapattı.

27 Mayıs 1960, Saat 04.00

Çankaya

Bu telefon görüşmesi yapıldığı sırada artık Ankara'daki tüm mevziler düşmüş, geriye bir tek Cumhurbaşkanlığı Köşkü kalmıştı. İhtilalcileri, en çok endişelendiren hedef de burasıydı. Bayar'ın Muhafız Alayı'yla bir direnişe kalkışmasından ve Çankaya'da kan dökülmesinden korkuyorlardı. Bu, tüm rejimin kaderini değiştirebilirdi.

Tanklar Çankaya'yı sarmış, namlularını da Köşk'e çevirmişlerdi. Bayar önce Köşk'ün penceresinden, çamlar arasından gö-

rünen tanklara doğru baktı. Sonra Muhafız Alayı Komutanı Osman Köksal'ı yanına çağırarak, "Kumandan Bey," dedi, "bu tanklar acaba niçin gelmişler? Kudretleri nedir? Bizde bu tanklardan var mı?"

Köksal, İhtilal Örgütü'nün Köşk'teki adamıydı. Bayar'ı korumakla değil teslim almakla görevliydi. Dışarıdaki tankların ateş gücünün çok yüksek olduğunu belirterek, "Bizde bunlardan yok," dedi. Oysa dışarıdaki dört tanka karşı Köşk'ün tank bölümünde tam 21 tank vardı.

Az sonra Bayar, Köksal'la birlikte Köşk'ün balkonuna çıktı. Direnme olanakları arıyordu. Tankların niyetini anlamak için Köşk kapısına bir üsteğmen gönderildi. Üsteğmen az sonra geldi ve şunları söyledi: "Tankların başındaki yüzbaşı, Osman Köksal'ın emrine girdiklerini söylüyor."

Bayar balkonda yanı başında duran adamın ihtilalcilerden biri olduğunu o anda anladı.

Hızla içeri girdi ve yukarı, odasına çıktı. Zihninde direniş kararı almıştı. Yazı masasının çekmecesinden aldığı üzeri nikelajlı tabancası sol cebindeydi. Gerekirse dört kurşunu karşısındakilere, son kurşunu da kendi beynine sıkacaktı.

O sırada telaşla Köşk'e gelmiş olan başbakanın eşi ve oğluyla karşılaştı.

Aydın Menderes

Düşünceli ve belki telaşlı diye de ifade edebileceğim ama soğukkanlı ve emin bir hava içinde önümüzden geçerken başıyla bizleri selamladı. O sırada annemin ayağa kalkarak kendisine, "Beyefendi, Adnan'la görüşebildiniz mi? Bir temasınız oldu mu?" sorusunu yönelttiğini hatırlıyorum. Aynen bu kelimelerle... Kendisinin de biraz duraklayıp anneme doğru yönünü çevirerek, "Artık çok geç hanımefendi," dediğini hatırlıyorum.

27 Mayıs 1960, Saat 04.40

Eskişehir

Gerçekten de artık çok geçti. Aylardır tüm uyarılara rağmen önlem almamakta direnen Menderes şimdi Eskişehir'de başkentten haber almaya çalışıyordu. O sırada ikram edilen bir kahve, durumun ne kadar ciddi olduğunu gösterdi.

Ercüment Yavuzalp

Yurtiçi Savunma Komutanlığı'nda komutan kahve ikram etti ve gelen kahveyi başbakana vermeden evvela kendi içti. Orada anlaşıldı ki artık bir ihtilal atmosferi var. Kimin kime ne yapacağı belli değil.

27 Mayıs 1960, Saat 04.45

Ankara

Eskişehir'de, bir suikast endişesiyle Menderes'e gelen kahveler kontrol edilirken Bahçelievler'deki Ayten Sokak anormal bir hareketlilik yaşıyordu. Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile İsmet Paşa'nın evleri Harbiyelilerce kuşatılmıştı. O gece yatar-ken, "İhtilal kapımızda," diyen İsmet Paşa sabah ihtilali gerçekten de kapısında bulmuştu.

Metin Toker

Biraz sonra kayıinvalidem telefon etti. Dedi ki: "Turhan Feyzioğlu telefon etti. O duyurabilmiş sesini. Kayıinvalidem de Paşa'yı uyandıralım mı?" diye sormuş. Feyzioğlu da demiş ki: "Hanımefendi, bugün uyandırmayacağız da ne zaman uyandıracacağız?" Onun üzerine, "Siz gelin de öyle uyandıralım," dedi. Ben geçtim karşıya. Paşa'yı uyandırdık. Dedim ki: "Paşam, ihtilal olmuş." "Aaa, demek oldu," dedi.

Tabii herkes olayı böyle doğal karşılamadı. Bir süre yoğun bir telefon trafiğiyle birbirlerinden haber almaya çalışan DP'liler sabahın ilk ışıklarıyla birlikte kapılarının önünde Harbiyelileri buldular. Tutuklamalar başlıyordu.

Hayrettin Erkmen

Bir kum arabası gelmişti kum çekmek için. Arkası açık bir kamyonet. Oraya aldılar bizi. Rahmetli Namık Gedik'i şoför yanına oturtular. Beni arkaya, açık olan yere. Arkam şoför mahalline dayalı olarak giderken önümde üç tane Harbiye talebesi var. Beni üçgen şeklinde muhasara altına almışlar. Üçünde de ordu tipi Walter tabanca var. Tabancaların hepsinin horozu kalkmış durumda. Bazı subaylar geliyor ikide bir, ağzıma dayıyor, tabancayı, "Ah namussuz," diyor, "emir alsam da şu iki kaşının arasına şunu sığsam," diyor. Horoz kalkık ha, sarsıntıdan o an düşebilir.

Mükerrem Sarol

Beni eski Harbiye Mektebi denilen, yedek subaylığımı yaptığım yere getirdiler. Ve arka kapıdan, büyük selamlık girişinden soktular. Genç subaylar girişin iki tarafını doldurmuşlar, adım duyulunca, "İşte bu baş hayvan da geldi... Alçaklar... namussuzlar... hırsızlar... deyyuslar... vatan hainleri..." Beyinleri öyle yıkanmış ki hayatta bir kere karşı karşıya gelip elini sıkmadığım insanların korkunç bir husumetine hedef oldum. Kalbim çarpıyor. Ne zaman bu insanlar; bu kadar bizim aleyhimize kötü hislerle dolduruldu.

Aslında harekât planlamasında ilk yapılan listeye göre sadece kabine üyeleri, Tahkikat Komisyonu üyeleri ve birkaç sivri milletvekiliyle asker tutuklanacaktı. Ancak zamanla 73 kişilik bu liste kabardıkça kabardı. Şehirde adeta bir Demokrat Partili avı başladı. Harbiye'ye getirilenlerin sayısı 200'e yaklaşırken iş, giderek kontrolden çıkıyordu.

Cemal Madanoğlu

Silah sesini duyan sokağa fırlıyor. Atlıyor bir taksiye geliyor. Herkes toplanmış. Ve herkes de bir iş yapmak istiyor. "Şurada da bir Demokrat mebus var," diyor o mebusu alıyor. "Burada da var, şurada da var," derken başladı önüne yeni tutuklama emirleri gelmeye. Bu emirleri kim veriyor, nasıl veriyor anlamadım. Ben imza etmek için emirleri okuyorum, bakıyorum. Eh, "Milli emniyet başkanı," diyor. "Peki," diyorum, "tutuklansın." Arada birtakım generaller var. Generalleri siliyorum. Böyle karmakarışık bir durum. Harp Okulu'na gittim. Bir odada 20-25 general. Ben bunlar gezmeye, duruma bakmaya filan gelmişler sandım. "Yahu ne arıyorsunuz şimdi siz bu telaşın arasında?" dedim. "Biz tutukluyoruz," dediler. "Nasıl tutukluyoruz?" Meğer artık tutuklanacak kimse kalmayınca bizim Harbiyeliler generalleri de tutuklamaya başlamışlar.

27 Mayıs 1960, Saat 05.30

Çankaya

Gün doğarken Harbiye, Demokrat Partililerle doldurulmuş fakat henüz Çankaya düşmemişti. Korkulan başa gelmiş, Bayar direnişe geçmişti. Şimdi ihtilalin birlikleri Çankaya'ya, bu son direniş noktasını kırmaya gidiyorlardı.

Bölgeye beş tankla takviyeli bir bölük daha gönderildi. İki uçaksavar topu çevrede mevzilendirildi ve Köşk binlerce askerle çepeçevre sarıldı. İhtilalciler 45 dakikalık mühletin bitmesini beklemeye koyuldular.

Mustafa Tayyar

Tabii bütün bu hadiseler içinde benim korkum şuydu: Sayın cumhurbaşkanı onurlu ve karakteri bütün bir kimseydi. Cebinde de her zaman taşıdığı tabancası vardı. Bu olayın vehameti karşısında çeker; in-

tihar eder diye ödüm patlıyordu. Lütfü'ye, "Aman sen göz kulak ol." "Ben ne yapabilirim ki?"

Sonunda dışarıda sabırlar tükendi. Artık Muhafız Alayı birlikleri de ihtilalcilere katılmışlardı. Tümgeneral Burhanettin Uluç başta olmak üzere bir grup ihtilalci subay Bayar'ı teslim almak üzere Köşk'e doğru yürümeye başladılar.

Mustafa Tayyar

O sırada kapıdan nöbetçi polis memuru telefon etti. "Efendim, burada cip içinde üç-beş tane subay geldi. Başlarında da bir general var. O tarafa doğru geliyorlar." "Kimmiş bunlar oğlum? Yasak!" "Yasak dedik efendim ama girdiler ve elimizdeki tabancalarımızı da teslim aldılar." Ben Pembe Köşk'ün merdivenlerini çıktım, baktım sekiz-on kişi geliyorlar. Başlarında da bir general. "Paşam ne oluyor? Burası padişahlık sarayı değil, basılacak. İçeride seçimle gelmiş bir kimse var." "Silahlı Kuvvetler idareye el koydu. Dinlemedin mi radyodan?" deyip beni iterek içeri girdiler.

Subaylar Köşk'e girdiklerinde Bayar bilardo masasının yanında ayakta duruyordu. Sol eli ceketinin cebinde revolverini tutuyordu. Silahın namlusu karşıya dönüktü. İşte Milli Mücadele'nin Galip Hoca'sı 40 yıl sonra bir kez daha silahına sarılmıştı.

General Burhanettin Uluç odaya girince Bayar'a, "Millet ve ordu sizi istemiyor. Buna bizi siz mecbur ettiniz," dedi. İşte o an, Bayar için karar ânıydı.

Mustafa Tayyar

Onlara, gayet sert, "Ben," dedi, "milli iradeyle geldim. Seçilerek geldim. Hiçbir şekilde gidemem. Beni bir yere götüremezsiniz." "Efendim Harbiye'de seni misafir edeceğiz," dediler. "Hayır, siz bu işi yap-

mazsınız." O sırada çekti tabancasını. Şakağına dayadığı sırada üzeri-
ne atladılar, tabanca ateş almadan ve yürüyerek aşağıya indirdiler.

Bayar, son anda karşısındakilere kurşun sıkmaktan vazgeç-
miş, silahı kendi beynine yöneltmişti. Toplu tabancasının kur-
şunu namluda oynamış fakat patlamadan elinden alınmıştı.

27 Mayıs 1960, Saat 06.00 Eskişehir

Bayar'ın kırmızı steysin bir arabayla Harbiye'ye götürül-
mesiyle artık Ankara tamamen düşmüş oluyordu. Şimdi geride
bir tek canlı hedef kalmıştı: Adnan Menderes...

İhtilali haber alan başbakan, Eskişehir'den ayrılmaya karar
vermişti. Bir an evvel oradan uzaklaşmak ve sığınabileceği daha
emin bir yere gitmek istiyordu.

Ercüment Yavuzalp

Biraz sonra dışarıda bir pikap ve cip hazırlandı. Cipe süngülü bir man-
ga asker, pikaba da bir-iki subay bindiler. Önde de başbakanın araba-
sı. Başbakan, "Ben pikaba bineyim," dedi. Kimse pek yanına binmek
istemedi. Oysa genellikle yanına binmek için itişenler olurdu. O hali
görünce ben gittim yanına binmek için. Bana, "Siz kalın burada Ercü-
ment Bey Albay gelsin benimle," dedi. Kurmay başkanı albay da ister
istememez bindi. Biz de başbakanın arabasına bindik. Ve Kütahya'ya
doğru hareket ettik. O zaman arabasının radyosundan Ankara'daki
anonsların başladığını duydum.

Türkeş'in sesi Eskişehir'e ulaştığında Jet Üssü Garnizonu'nda herkes ayaklandı. Albay Muhsin Batur saatlerdir sabırsızlıkla bu sesi bekliyordu. Geleceğin bu ünlü generali o günlerde Eskişehir Ana Jet Üssü'nde görevliydi. 26 Mayıs akşamı bir yarbay gelip kendisine ihtilal hazırlığını bildirmiş ve Eskişehir'de gerekli tedbirleri almasını istemişti. Gerekli tedbir denilen şey; Başbakan Menderes'in teslim alınmasıydı. Batur, radyoda "Dikkat" anonsunu duyar duymaz fırladı.

Muhsin Batur

Yola çıkmışlar. Ama ne tarafa çıktıklarını bilmiyoruz tabii. Onun üzerine muhtelif istikametlere, yani Kütahya, İstanbul, Ankara istikametlerine uçaklar kaldırdık. Uçaklar biraz sonra Kütahya'ya giderken konvoyu gördüler. Haber verdiler. Kütahya'da bizim Hava Er Eğitim Tugayı'mız vardı. Onun kumandanına telefon edildi. Menderes'in Kütahya'da alınması istendi.

Ercüment Yavuzalp

Bir müddet gittikten sonra jetler belirdi tepede ve jetler dalış yapmaya başladılar. Tabii eğer atış emri almış olsalardı, başbakan arabasında değildi, pikaptaydı, ilk roket bizim üzerimize gelecekti. Bir müddet dolaştılar sonra döndüler. Jetler döndükten sonra biz Kütahya'ya girdik. Kütahya girişinde vali vekili, jandarma komutanı ve zannediyorum oradaki eğitim alayının komutanı, bir-iki subay karşıladılar.

Gayet saygılı bir şekilde... Vilayete gidildi. Vilayette anlaşıldı ki tevkif edilmesi için emir gelmiş. Albayın cebinde emir var. Öyle anlaşıyor. Bir de yanında üsteğmen var. O üsteğmen de, "Hadi bir an önce yap şu işi," diyor herhalde. Gidip gelip konuşuyorlar. Yalnız albayın durumu son derece güçlü tabii, anlaşılabilir bir şekilde. Ankara'da bir şey olmuş. Bir emir gelmiş ama ne olmuş, ne kadar olmuş, başarılacak mı, başarılamayacak mı? Karşısında on senelik bir başbakan var. O başbakanı hapsetse, başarılmazsa fena olur, yani hayatını kaybedebilir. Buna mukabil elinden kaçırsa yine aynı durum.

Aslında o albayın görevi sadece başbakanı oyalamaktı. Menderes'i asıl tutuklayacak asker o sırada bir C47 uçağıyla Kütahya'ya doğru gelen Kurmay Albay Muhsin Batur'du. Dışarıda başbakanın makam arabası silahlı iki asker tarafından muhafazaya alınırken Menderes, Kütahya'dan birkaç yere telefon ederek haber almaya çalıştı. Ama nafile. Ankara ve İstanbul duvar gibi sessizdi.

Ercüment Yavuzalp

Albay, durumu sağlama almak için herhalde yine gayet saygılı bir şekilde, "Sayın başbakanım," dedi, "bizim oraya gidelim. Orada da telefonlar var. Orada devam edelim," dedi. Başbakan da anladı ve tekrar arabalara binildi. Eğitim alayına doğru yola çıkıldı. Eğitim alayının nizamıye kapısından girerken sabahın aşağı yukarı altı buçuk, yedisine doğruydı. Bulunduğumuz yerden baktık, binanın etrafı süngülü askerlerle kuşatıldı ki artık kaçma durumu olmasın diye. Herhalde başbakan da gördü bunu. Biraz sonra bir uçak indi. Muhsin Batur çıktı uçaktan.

Muhsin Batur

Garnizon komutanı beni karşıladı. "Nerede başbakan," dedim. "Benim odamda," dedi. Yukarı çıktım. Yanımda da öbür subaylar vardı. Kendisine selam verdim. "Silahlı Kuvvetler, Türkiye'nin yönetimine el koydu. Benim görevim sizi Eskişehir'e götürmektir." "Yani beni tutuklamak mı istiyorsunuz?" "Hayır, emniyet altında Eskişehir'e götüreceğim." "Peki suçum ne?" O zamanki tabirle Arapça biraz, "Ben size suç izafe edecek durumda değilim. Benim görevim bu kadar." Menderes yorgun ve sararmış vaziyetteydi. Korku emareleri gösteriyordu. Mütemadiyen telefonla bir yerleri aramak istiyordu. Ona mâni olduk tabii. Bizden izin istediler. Yani çıkın da biz aramızda konuşalım gibi. Tabii odayı terk etmedik. Etmeyince de vazgeçtiler. "Uçağa bineceğiniz için üzerinizde silah araması yapmak lazım," dedim. O yapıldı. "Buyurun gidelim."

Ercüment Yavuzalp

Uçağa bindik. Uçağa binerken de makineli tabancalı genç teğmenler vardı. Hatta bir tanesi başbakan gelirken makineli tabancayı doğrulttu. Muhsin Batur münasip şekilde, "İndir tabancanı," dedi. Ve uçağa girildi. Paraşütçülerin kullandığı bir uçaktı. Muhsin Batur, "Ancak bu uçağı bulabildik. Konforsuz bir uçak özür dileriz," dedi ve hareket ettik.

Muhsin Batur

Ankara'ya giderken çok üzgün, yorgun ve bitik haldeydi Menderes. Devamlı sigara içiyordu. Sigarası bitti, sonra biz kendisine devamlı sigara ikram ettik. Hasan Polatkan çok berbat bir haldeydi. Yani şoktan daha ileri bir durumdaydı. Menderes o kadar değildi.

Ercüment Yavuzalp

Menderes uçak yolculuğu sırasında herhangi bir panik emaresi göstermedi. Yine her zamanki gibi yanındaki herkese çok nazik davranıyordu. Bir korku alameti, bir hiddet alameti göstermedi. Ama bu işin artık geri dönülmez noktada olduğu kanaatine vardığını zannediyorum. Çünkü bir nevi teslimiyet içindeydi.

Muhsin Batur

Uçakta zannederim ya Tahsin Yazıcı ya General Zihni Uzel bana dedi ki: "Albayım başınızda kim var sizin." Ben, "Bilmiyorum," dedim. Ama tam Ankara'ya inerken iki uçak telsizle konuştular. İzmir'den Cemal Gürsel Paşa'nın da bir C47 ile Ankara'ya gelmek üzere olduğu bildirildi. O zaman anladık ki işin başına Cemal Gürsel Paşa getirilmiş.

Talihin garip cilvesi, devrilen bir rejimin lideriyle, devirenlerin liderini aynı anda havada karşılaştırmıştı. Cemal Gürsel, üç hafta önce emekliliğini bekleyen bir orgeneral olarak gittiği

İzmir'den şimdi bir "ihtilal lideri" olarak dönüyordu. Menderes içinse durum tam tersiydi. Eskişehir'e giderken bir başbakandı. Şimdi Ankara Güvercinlik Havalimanı'na bir tutuklu olarak ini-yordu.

Az sonra "Orgeneral Cemal Gürsel" imzalı bir tebliğ radyo-da okundu ve Başbakan Adnan Menderes ile Maliye Bakanı Ha-san Polatkan'ın Kütahya'da yakalandıkları duyuruldu.

Artık iktidar tam kadro, Harp Okulu'ndaydı. Celal Bayar yıllar sonra yazdığı anılarında o gün Harp Okulu'nda başbaka-nıyla son konuşmasını şöyle anlatacaktı:

Lavaboya gidiyordum. Yanımda muhafızlar vardı. Adnan Bey benden önce gelmiş, ellerini yıkıyordu. Ansızın karşılaştık. Yüzü birkaç gün içinde incelmış, gözleri kederle gölgelenmişti.

"Olan olmuştur Adnan Bey," dedim, "metin olunuz." Yüzünde mah-zun bir gülümseme belirdi. Ellerini iki yana açarak, "Zaten başka çare var mı?" dedi. Daha fazla konuşamadık. Askerler sözümüzü kestiler.

Devrilen bir iktidarın zirvesindeki iki ismin baş başa son görüşmeleri bu oldu. İşte yolun sonuna gelinmiş, on yıllık bir iktidar dört saat içinde devrilmişti.

Sabahın ilk şaşkınlığı geçince büyük kentlerde binlerce in-san, sokağa çıkma yasağına rağmen yollara dökülüp büyük bir coşkuyla hareketi kutlamaya giriştiler. Gazeteler o gün "Siyasi Hayatta Çok Önemli Değişikliklere Gidiyoruz" manşetiyle çıktı.

Bir darbe yaşanmıştı. Türk siyasi tarihinde ilk kez asker, si-yasal iktidara el koymuş ve bir kadroyu tasfiye etmişti. Ama şimdi yeni bir sorun baş gösteriyordu: Devrilenin yerine ne ko-nacaktı? İşte 26 Mayıs gününe kadar hiç cevabını düşünmedik-leri bu soru, 27 Mayıs günü öğleyin generallerin karşısındaydı.

"Darbe"yi, "ihtilal"e dönüştürecek adımlar şimdi atılacak, Türkiye'nin tarihine yeni bir şekil verilecekti...

Refik Koraltan, Celal Bayar ve Adnan Menderes, DP'nin 1954 seçiminde kazandığı zaferin hemen ardından bir törende.

Başbakan Adnan Menderes İzmir'de halka hitap ederken.

Adnan Menderes, Namık Gedik ve Fatin Rüştü Zorlu Harp Okulu'nda bir diploma töreninde.

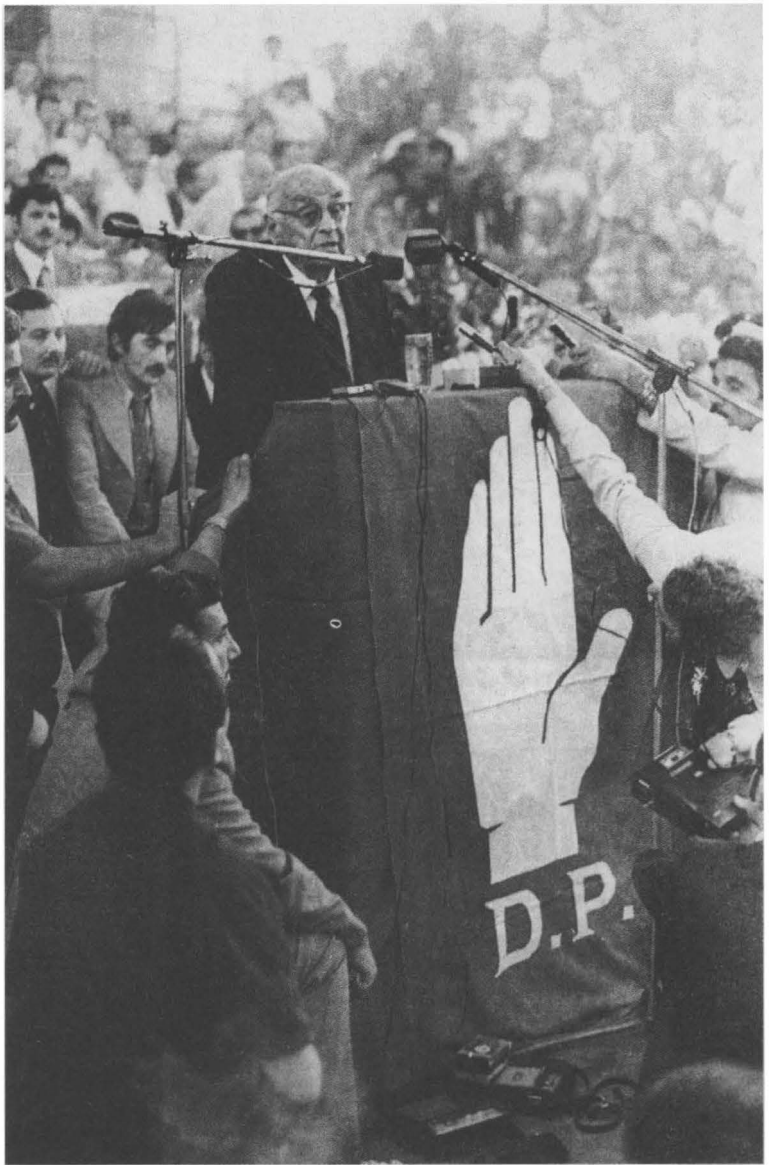
Adnan Menderes, Akhisar'ın bir köyünde. Resmin sol tarafında Başbakan için kurban edilen bir dana görülüyor.

Adnan Menderes sandıkta oyunu kullanırken.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Londra'da geçirdiği uçak kazasından kurtulan Başbakan Adnan Menderes'i karşılar.

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin Spor Sergi Sarayı'nda düzenlenen bir gecesinde konuşurken.

Başbakan Adnan Menderes, Kore'de askerî yeniliklerden bilgi alırken.

6-7 Eylül Olayları'nda yağmalanan bir dükkân.

8 Eylül 1955, Celal Bayar İstiklal Caddesi'nde yetkililerden bilgi alıyor.

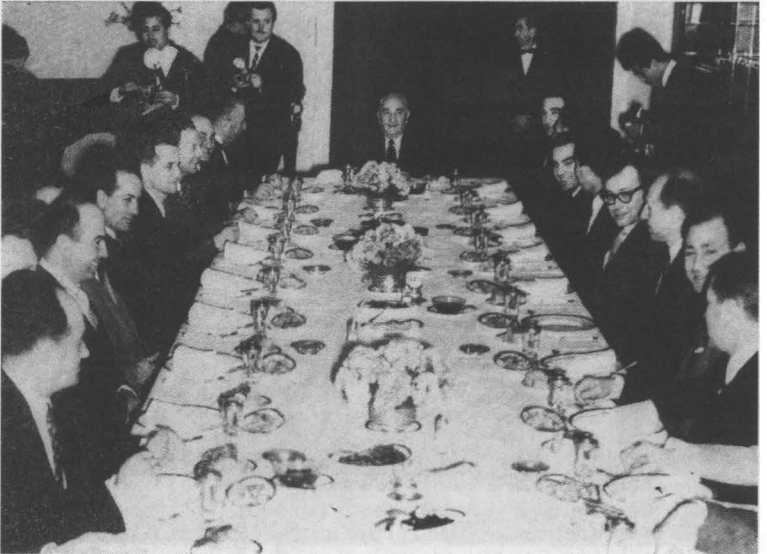
6-7 Eylül Olayları'nda İzmir Fuarı'ndaki Yunan pavyonunun yağmalanmış hali.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, 1960 yılında gerçekleştiren ve 10 yıllık iktidarına son veren 27 Mayıs İhtilali'nin lideri olacak olan Orgeneral Cemal Gürsel'le.

4 Haziran 1960, Orgeneral Cemal Gürsel, hükümet mesupları ve yüksek rütbeli subaylar ile birlikte Atatürk'ün manevî huzurunda.

Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, Millî Birlik Komitesi üyeleriyle birlikte yemekte.

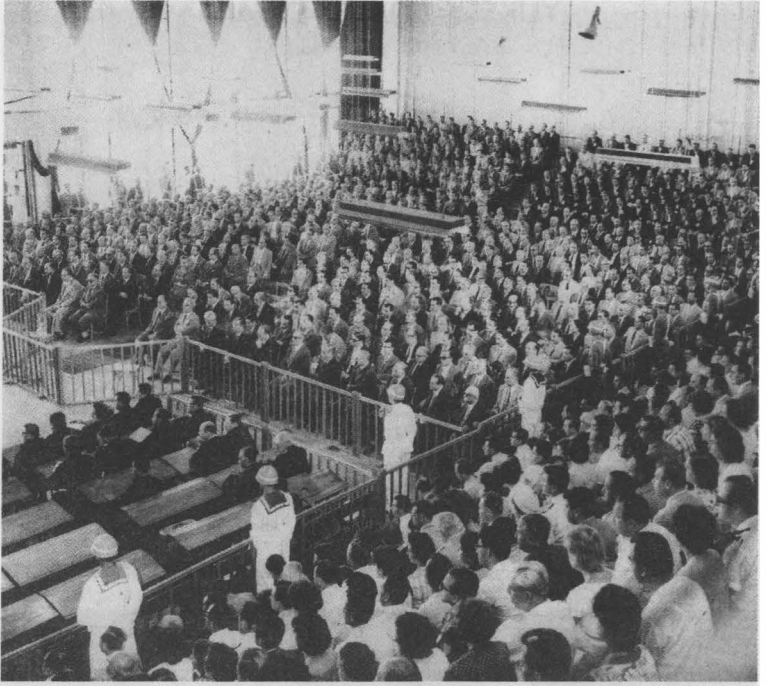
YÜKSEK ADALET DİVANI BAŞKAN VE ÜYELERİ

Yassıada Duruşmaları'nı yöneten Yüksek Adalet Divanı.

Yüksek Adelet Divanı Başkanı Salim Başol Başbakanlık'tan çıkarken.

Yassıada sanıkları toplu halde Yüksek Adalet Divanı önünde.

Celal Bayar, Adnan Menderes ve diğer sanıklar duruşmada.

Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan.

Yüksek Adalet Divanı Başsavcısı Ömer Altay Egesel basın mesuplarına açıklamada bulunurken.

Yassıada Kamutani Yarbay Tarık Güryay, Adnan Menderes'le.

Celal Bayar Yassıada'daki hücresinde.

Adnan Menderes İmralı Adası İskelesi'nde, İmralı Açık Cezaevi'nin gardiyanlarına teslim ediliyor.

Adnan Menderes idama giderken.

Adnan Menderes, 17 Eylül 1961 Pazar günü öğle saatlerinde İmralı Adası'nda idam edildi.

Dokuzuncu bölüm

ADA

Ünlü bir sözdür:

“Süngüyle iktidara gelinir, ancak üstüne oturulmaz.”

27 Mayıs'ı gerçekleştiren örgüt, süngüyle iktidara gelmişti. Üstelik bu genç subaylar, o gece geleneksel emir komuta zincirini parçalayarak iktidara el koymuşlardı. Sabah olduğunda on yıllık bir DP dönemi kapanmış, ilk elde halkın desteği de kazanılmış ve yepyeni bir aşamaya gelinmişti. Şimdi, Türkiye'nin geleceğine damgasını vuracak günler başlıyordu. Şimdi, o günlerin deyimiy-le “ikinci cumhuriyet dönemi” başlıyordu.

27 Mayıs 1960

Ankara

İhtilal, Türkiye'de bazı evlere hüznün ve gözyaşı getirirken çoğunda tam bir devrim coşkusu yarattı. Sabahın erken saatle-rinden itibaren balkonlardan sarkıtılan bayraklar bu bayram se-vincinin ilk işaretleriydi. Sokağa çıkmak yasaktı. Ancak kimse dinlemedi. Önce tanklar selamlandı. Ardından da üzerlerine tırmanılıp kutlamalara başlandı. Hele yasağın bitmesinden son-ra ortalık tam bayram yerine döndü. Askerler omuzlarda taşını-

yor, tanklar çiçeklerle süsleniyor, on binlerce insan caddelerde birbiriyle kucaklaşıyordu. Otobüsler ve taksiler ordu mensuplarını üç gün bedava taşıyacaklarını bildirdiler. Coşku o kadar büyüktü ki ertesi gün radyodan tezahürat artık durmalı diye açıklama yapılmak zorunda kalındı. Toplumun bir bölümü rahatlamış, adeta bir kâbustan kurtulmuştu.

Doğrusu bu kadarını ihtilalciler bile beklemiyorlardı. Aynı zafer sarhoşluğu o sabah ihtilal karargâhında da yaşandı. Ama saatler geçtikçe çok önemli bir soru karargâhı yöneten generallerin beynini kemirmeye başladı: Darbe başarılmıştı, peki şimdi ne olacaktı?

Cemal Madanoğlu

"Ne yapacağız yahu," diyorum. Beş-on subayla koca devleti nasıl hale yola sokacağız. Bütün düşünce kafamda. Bu düşünceyle geziniyorum. Adeta neşem kaçtı.

Madanoğlu önce Bayar'ı istifaya zorlayarak eski rejime bir nokta koymayı planladı ve yanına yeni ordu komutanlarını alarak Harbiye'ye Bayar'ın yanına gitti.

Cemal Madanoğlu

Ben getirdim generalleri, dizdim. "Efendim, işte Kara Ordusu'nun, işte Hava Ordusu'nun, işte Deniz Ordusu'nun general ve amiralleri. Şu anda duruma hâkimiz. Sizden istifa etmenizi istemeye geldik." Celal Bayar şöyle oturduğu koltuktan bir kaykıldı. Elini, parmağını uzatarak alnına getirdi. "Ben, irade-i milliyeye bu devletin cumhurbaşkanı oldum. Alnıma tabanca dayasanız dahi istifa etmem."

Bayar'ın bu net tavrı üzerine istifa planından vazgeçildi. O sırada Madanoğlu daha önceden aklında olan bir formülü hatırladı. Üniversiteyi devreye sokacaktı.

Cemal Madanoğlu

İçimde bir ışık çaktı sanki. "Tamam," dedim. "Ben şimdi profesörleri çağırırım. Onlara o ihtilal heyecanıyla bir kurucu meclis kurdururum." 1. Ordu komutanıyla konuşurken birden birisi, "Bir emrin var mı komutanım," diye çıkageldi. Baktım benim Laz Mehmet. Hemen hatırladım. Laz Mehmet'e dedim ki: "Bahçelievler'e git. Hikmet Bey'in evine. Arkadaşıyla onu al getir buraya."

O âna kadar askerî müdahale basit bir darbeden ileri gitmemişti. İçinde sosyal bir boyut, siyasi bir düşünce derinliği yoktu. Madanoğlu, verdiği bu emirle belki de farkında olmadan 27 Mayıs müdahalesini, 27 Mayıs Devrimi'ne dönüştürme akımını da başlatıyordu. Az sonra güvenilir aile dostu Hikmet Keriman apar topar getirildi. Kendisinden bildiği profesör adlarını alt alta yazması istendi. Oluşan liste bir görevliye verildi ve sabah serinliğinde bir askerî uçak, listedeki profesörleri getirmek üzere havalandı. Ünlü Anayasa Komisyonu böylece kurulmuş oluyordu.

Prof. Tarık Zafer Tunaya (Anayasa Komisyonu üyesi)

Sabah evimin kapısı çalındı. O zaman buradan biraz daha ötede oturuyorduk. İçeri evvela İsmet Giritli, ondan sonra da binbaşı mı, albay mı hatırlamıyorum, Şefik Bey girdiler. Ve bizi Ankara'ya götürmek istediklerini, hazırlanmamızı söylediler. Gariptir, ben adeta hazırdım. Bir C48'e yani Türkiye'de mevcut en yavaş uçağa bindik ve iki saatte Ankara'ya gittik.

Cemal Madanoğlu

Geldim. Profesörleri Genelkurmay'da bir salona oturtmuşlar. Böyle si-nema seyredecek gibi yan yana dizilmişler. Karşılarında bir masa var. Ben masaya geldim. Oturmadım. Ayaktayım. Bütün konuşacaklarım,

kafamda düşündüklerim hepsi gitti başımdan. Dedim: "Sayın hocalar, profesörler. Biz bir iştir yaptık." Ağzımdan böyle çıktı. Bunlar hemen bağıldılar. "Siz, vatan kurtaran aslansınız, şöyle yaptınız, böyle ettiniz." Dedim: "Şimdi edebiyatın sırası değil. O, sonra. Şimdi beni dinleyin, ben şöyle düşünüyorum: Siz, profesörler heyeti, Yargıtay, Danıştay, Askerî Şûra, hepinizi Millet Meclisi'ne toplayalım. Kurucu Meclis'siniz diyelim. İçeriye sokalım. Müddet yarın 12.00'ye kadar. Saat 12.00'ye kadar hükümetinizi ilan edin Kurucu Meclis olarak. Ben askeri çekeyim."

İşte yeni dönemin ilk saatlerindeki tablo buydu. Ordu, iktidarı tasfiye etmiş ülkeyi güvendiği ellere teslim edip kışlasına çekilmeye hazırlanıyordu. Ancak söz sırası profesörlere gelince durum farklılaşmıştı.

Cemal Madanoğlu

Sıddık Sami Onar ayağa kalktı. Dedi ki: "Efendim. Biz kendi aramızda görüştük. Düşündük, taşındık. Bu iş sizin dediğiniz gibi değil. Şöyle olması lazım." "Nasıl?" dedim. "Siz, teşri salahiyetlerle mücehhes bir ihtilal komitesi kuracaksınız." "Yani?" "Yasama yetkisiyle donatılmış bir ihtilal komitesi kuracaksınız. Devlet reisi de sizden, hükümet reisi de sizden."

Her şey o anda değişti. Sıddık Sami Onar başkanlığındaki profesörler heyeti yeni bir rejim formülüyle çıkagelmişlerdi. Hocalar, gitmek isteyen askere kalın diyorlardı. Peki ama bu ihtilal komitesi nasıl kurulacaktı? Komite denilen şey dünyada eşi görülmedik bir topluluktur. Generaller, albayların emrine girmişti. Ortada 50'ye yakın subay vardı ama değişik örgütlerden geldikleri için kimse kimseyi tanımıyordu. Başlarına lider olarak getirttikleri Orgeneral Cemal Gürsel'se hiçbirinin adını dahi bilmiyordu.

Kamuoyunda lider olarak Gürsel tanınıyordu ancak, o, sadece bir simgeydi. Harekâtı baştan sona bir avuç genç subay örgütlemiş ve başarmıştı. Oysa şimdi bu genç subayların en kısa sürede kıtalarına geri gönderilmesi eğilimi vardı. Tabii çoğu, buna razı değildi. Beyin kadro içindeki ilk bölünmelerin temeli böylece atılmıştı.

Sıra komiteyi seçmeye gelince işler iyice karıştı. Herkes "ihtilali ben yaptım" havasına girmişti.

Alparslan Türkeş

Sonunda üye sayısı 45'i geçti. Bunu arkadaşlarla konuştuk. Böyle olmayacak. Arkadaşlar dediler ki: "Bir kurul teşkil edelim. Bu işin ta bi-naetinden, meselelerin içyüzünü bilen bir kurul. Bu kurul, Milli Birlik Komitesi'nde kalacakları, gidecekleri tespit etsin. Gidecekler ayrılınsın, gitsin. Kalacaklar kalsın."

Uzun tartışmalardan sonra en kıdemli örgütçülerden sekiz subay bir odaya kapandılar ve ortaya, harekâta katılmış olanlardan 38 kişilik bir liste çıkardılar. İşte "Milli Birlik Komitesi" hazırdı. En başta, ayağının tozuyla doğruca Genelkurmay'a gelen Orgeneral Cemal Gürsel'in adı yazılıydı.

Prof. Tarık Zafer Tunaya

Gürsel Paşa geçti başkanlık mevkisine oturdu ve bize dedi ki: "Üniversiteye inanıyoruz. Hatta sadece inanmıyoruz, iman ediyoruz. Sizden istediğimiz yeni bir anayasadır. Hiçbir bakımdan size baskı yapmak istemiyoruz. Yalnız iki şeyin konmasında ısrarlıyız: Birisi laikliği koruyucu maddeler bulunsun, Öteki de bir ikinci meclis bulunsun," dedi.

Profesörler heyeti yeni anayasayı hazırlamak için çekildiler. Bu arada yasama ve yürütme görevi Milli Birlik Komitesi'nin üzerine kalmıştı. Hocalar topu askerlere attığına göre hükümeti Gürsel kuracaktı. Peki ama kiminle? İhtilali yapan subaylar daha sekiz-on saat önce Hiçbir görev kabul etmeyeceklerine dair yemin etmişlerdi.

Cemal Madanoğlu

Genelkurmay'a çıktım. Genelkurmay Şûra Salonu'nda uzun bir masa. Masanın başına Gürsel oturmuş. Yanında bir koltuk var. Boş. O koltuğa ben oturdum. Bütün masanın etrafı dolu. Hani sandalyenin ucuyla şöyle zor dokunabiliyorlar masaya. İkişer kişi, ikişer kişi bütün masanın etrafını sarmışlar. Gürsel Paşa konuşuyor: "Başka hangi bakanlıklar kaldı," diyor. Hemen anladım. Gürsel Paşa orada hükümeti kuruyor. "Paşam biz dün akşam Harp Okulu'nda yemin ettik." Gürsel Paşa bana baktı. Gözleri boşaldı. Bu sefer döndü, "Yahu, Madanoğlu bir yeminden söz ediyor. Nedir bu yemin." Bakıyorum şimdi ben arkadaşlara. Kimsenin sesi çıkmıyor. Masanın tam Gürsel'e karşı gelen kısmında Sami Küçük var. Sami'nin yanağında adaleler kalkıyor, iniyor. Ben o sırada nasıl oldu bilmiyorum, masaya bir yumruk attım. Güm diye koca masa öttü. Gürsel Paşa'ya karşı atmış görünmemek için de döndüm arkadaşlara, "Bre köftehorlar... Sizin hanginiz maliyeden, hanginiz ticaretten, hanginiz iktisattan anlarsınız. Menderes de böyle yaptığı için bu duruma geldi." Masanın etrafında örgütçü subaylar da var, sonradan gelen, durumun üstüne konan, görev almaya çalışanlar da var. Şimdi ben bunlara böyle çıkışınca Gürsel Paşa benim bu yumruğum üzerine dedi ki: "Eee Madanoğlu, ne olacak?"

Gürsel, tam çaresiz kalmıştı. Hocalar, hükümeti kurmaya yanaşmamış, askerlerse kendilerini yeminle bağlamışlardı. O halde ne olacaktı?

Cemal Madanoğlu

Dedim: "Paşam, ne olacağı yok. Bunlar genç, sizle ben yorgunuz. Gider yatarız. Bunlar genç oldukları için sabaha kadar saat gibi –bu tabiri kullandım– dolaşırlar. Her bakanlık için size dört-beş isim getirirler ve bu sivil hükümeti kurarsınız yarın sabah." "Anlaşıldı. Tamam arkadaşlar, hükümet yarın sabah kurulacak."

Hemen telefonlar başına geçildi ve geçmişleri temiz sivillerden bir teknisyenler hükümeti kuruldu. Böylece kargaşa bir kat daha artmış oluyordu. Şimdi elde bir profesörler heyeti, bir Milli Birlik Komitesi, bir de Bakanlar Kurulu vardı. Hepsinin başındaysa aslında hepsiyle yeni tanışmış olan Cemal Gürsel bulunuyordu.

Gürsel bu kargaşa içinde o gün mikrofon başına geçti ve merakla yeni yöneticilerden haber bekleyen halka hitaben şu konuşmayı yaptı:

Aziz Türk milleti

Bir aydan beri memlekette cereyan eden ve milleti süratle korkunç buhranlara sürükleyen hadiseleri biliyorsunuz. Bu gidişin memleketi kanlı bir kardeş kavgasına da götürmekte olduğunu her akli başında vatandaşın takdir ettiğine kaniyim.

Bu hal nereye kadar gidecek ve bu feci akıbete hissiz ve alakasız seyirci mi kalmak lazım? İşte vatandaşlarım bu ahvali ıstırap içinde aylardan beri düşündüm ve bu zevata çıkar yolları gösterdim. Fakat: onlar kapıldıkları politika ihtiraslarının şuurlarına verdiği bozukluklar dolayısıyla dinlemediler ve işi zorla yürütmek sevdasına düştüler. Çıkarılan kanunlar, takip edilen hareketler Türk milletini zincire vurmak kastında olduklarını gösteriyor. İşte bu düşünceler ve mülahazalarla bu feci gidişe son vermeye karar verdim ve devletin idaresine el koydum. Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla bir diktatörlük hevesinde değilim. Bütün emelim süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak ve devletin idaresine terk etmektir. Bana inanınız ve güveniniz.

Gerçekten de bu sözler Türk ordusunun hiçbir zaman terk edemeyeceği bir ilkenin altını çiziyordu: Yönetime diktatörlük hevesiyle gelinmemiştir. Hedef, bir kargaşayı durdurmak, kardeş kavgasını önlemek ve demokrasiyi tekrar rayına oturtmaktır. Kendi düşüncelerine göre doğruyu yapmışlardır. Amaçları temizdi. Ancak asıl sorun bunun nasıl gerçekleşeceğiydi. Deneyimsizlerdi. Her yönden baskılar geliyor, herkes askeri bir başka yöne çekmeye çalışıyordu. Tehlike, ülkeye en yararlı olanı yapalım derken ardı ardına hataların yapılmasıydı. Nitekim de sonuçta bu oldu.

27 Mayıs 1960
Ankara, Ayten Sokak

Gürsel'in radyo konuşması CHP'lilere moral verdi. Herkes bir anda İnönü'nün evine koşuverdi. Öyle ki İsmet Paşa Tandoğan'daki evinin balkonuna çıktığında gözlerine inanamadı. Evinin önü miting alanı gibiydi. Bir yanda tezahürat yapan halk, bir yanda kendisini korumakla görevli askerler ve hemen Paşa'nın yanında ziyaretine gelmiş ihtilalci subaylar... Dışarıda, sanki ortak bir eylemin zaferi kutlanıyor gibiydi. Oysa içeride İsmet Paşa tamamen farklı bir havadaydı. Korktuğu başına geliyordu.

Suphi Baykam

Öğlen oldu. İsmet Paşa'nın yüzünden çok ciddi bir endişe ifadesi hiç eksik olmadı. Bir aralık hatta, "Yazık, uyaramadım, şimdi daha mı iyi oldu. Şimdi asker geldi ama ne zaman, nasıl gideceği belli olmaz," dedi.

Metin Toker

Biraz ileride karşımızda Ferit Melen oturuyor. Melen, CHP milletvekili fakat Maliye Bakanlığı'ndan gelme. Eski gelirler umum müdürü. Baktım evinden çıkmış, gidiyor. Paşa'ya dedim ki: "Ferit Bey çıktı." "Çağır," dedi. Ferit Bey geldi. Paşa: "Nereye gidiyorsun," diye sordu. Dedi ki: "Paşam, üç gün sonra maaşlar verilecek. Bunlar nasıl verileceğini filan bilmezler. Birtakım prosedürü var bunun. Ben maliyeye gidip bunları halledeceğim." Paşa dedi ki: "Sen git evine otur. Bu bizim ihtilalimiz değil. Bu, askerin yaptığı bir hareket. CHP'nin karışmasına lüzum yok. Herhalde zaten onlar da karışmamızı istemezler."

Gerçekten de askerler, ihtilalin CHP'yle birlikte yapıldığı izlenimi doğmasını istemiyorlardı. Ama İnönü her ne kadar, "Bu bizim ihtilalimiz değil," dese de kimi CHP'liler çoktan ayaklanmış, hatta bir kısmı askerlerle birlikte DP'lileri tutuklama kampanyasına katılmışlardı bile...

Bunun üzerine İnönü'nün evine bir haberci geldi. Komite, Paşa'nın CHP örgütünü uyarmasını istiyordu. Hemen bir bildiri kaleme alındı ve Bu nazik dönemde intikam hislerinden uzak durulması istendi. CHP, ihtilalin ne içinde ne dışındaydı.

28 Mayıs 1960
Ankara

Müdahalenin ertesi günü en önemli gelişme artık başbakan olan Cemal Gürsel'in İnönü'yü aramasıydı. Sabah telefon çaldığında Paşa'nın kulakları ağır işittiği için bu görüşmeye Metin Toker aracılık etti. Toker'in o gün tuttuğu notlara göre Gürsel söze aynen şöyle başladı:

Metin Toker

"Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, sayın Paşam."

İsmet Paşa

"Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl başarınız için ben sizin emriniz-deyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa emrinize amadeyim," dedi, telefon konuşması bitti.

Gürsel, İsmet Paşa'nın manevi desteğini almış, rahatlamıştı. Hemen o gün bir basın toplantısı düzenleyerek 27 Mayıs hareketinin İsmet Paşa'yla en ufak bir ilgisi olmadığını açıkladı. Gürsel aynı basın toplantısında DP'lileri yargılatmayacağını ve üç ay içinde seçimlere gidileceğini müjdeliyordu.

İsmet Paşa ertesi gün Gürsel'i ziyaret etti. Seçim sözü verilmişti ancak İnönü kuşkuluydu. Müdahale, demokrasiyi rayına oturtmak için yapıldığına göre seçim kaçınılmazdı. Paşa görüşmeden çıktığında damadı Metin Toker merakla kendisini bekliyordu.

Metin Toker

İsmet Paşa o kadar memnun ayrılmadı. "Gürsel, söylediklerimi pek anlamadı gibi," dedi. İsmet Paşa ona üç tavsiyede bulunmuş. Birincisi: Ordunun birliğini muhafaza ediniz. İkincisi: demiş ki, "Siz MBK olarak kendi içinizde birliğinizi muhafaza ediniz. İsmet Paşa'nın üçüncü tavsiyesi de şu olmuş: Demiş ki: "Derhal seçime gidiniz. Bir an evvel seçime gidiniz." Ve meşhur lafını söylemiş: "Bir an evvel seçime gitmekte sayılamayacak kadar çok milli menfaat vardır."

Gürsel, bu üç öneriyi de garipsemişti. Zira hem ordunun hem de Milli Birlik Komitesi'nin tam birlik içinde olduğunu düşünüyordu. Üç ay içinde seçim yapılacağını da açıkladıklarına göre kaygı duymaya gerek yoktu. Gürsel, bu konuşmayı Paşa'nın seçim için sabırsızlanmasına verdi. Hatta arkadaşlarına görüşmeyi aktarırken, "İsmet Paşa gerdeğe girecek bir delikanlı kadar aceleci ve heyecanlıydı," dedi.

Oysa İsmet Paşa'nın kaygısı bazı önsezilerinden kaynaklanıyordu. Daha ilk günden hava değişmeye başlamıştı. Komite içinde seçim konusunda acele edilmemesi gerektiğine inananlar vardı. Alparslan Türkeş bunlardan biriydi.

Alparslan Türkeş

Erken seçime karşı çıkıyorduk. Diyorduk ki: "Erken seçim bir emriva-ki halinde iktidarı, olduğu gibi Cumhuriyet Halk Partisi'ne, İsmet Paşa'ya vermek demek olacak. Bu da bizim düşündüğümüz ordunun partiler üstü, tarafsız hareket etmesi görünümünü yıkacaktır." Zaten bu müdahale orduya belirli bir laf getirmiştir, yani, DP'nin üzerine yürüdü, Demokrat iktidarı yıktı, dolayısıyla halkın bir bölümünün şikâyetini davet etmiştir. Böyle bir seçim de bu şekilde bir netice verince, "Tamam işte, aldılar, o tarafa verdiler," denecek.

MBK içinde seçime karşı çıkan bir başka grupsa daha değişik bir gerekçe öne sürüyorlardı: Onlara göre devrilen iktidarın sorumluları yargılanmadan Demokrat Parti seçime sokulmamalıydı. İşte en önemli gelişme buydu. Hele Anayasa Komisyonu'nu oluşturanlar bir rapor yazıp bu görüşü destekleyince hava daha da değişti. Hocalar bu raporda 27 Mayıs hareketinin bir darbe olmayıp meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı yapılmış bir eylem hatta devrim olduğunu belirtiyorlardı. Böylece hocalar yeni rejimin meşruluğuna dair fetva veriyorlardı. Komite ve ordu içinde bir an önce seçim yapıp tekrar kışlaya dönmek

isteyen askerlerin de elleri kolları bağlanıyordu.

Tabii bu durumda da eski rejim mensuplarının ne olacağı sorunu gündeme geldi. Harbiye tutuklularla dolup taşınca Madanoğlu 27 Mayıs akşamı çoğunu salıvermişti. DP'liler de bunun üzerine gerçekten seçime gidileceğine inanmışlardı. Ta ki profesörler gelip işe el koyuncaya kadar...

Cemal Madanoğlu

Gelen profesörler Sıddık Sami Onar, Velidedeoğlu, dört-beş kişiler. Sıddık Sami Onar dedi ki: "Efendim, bu Demokrat mebusların hepsi idam kaçağı. Eh bunları Gürsel Paşa salıvermiş. Nasıl olur?" Ben hemen anladım. Onları Gürsel Paşa'nın değil, benim salıverdiğimi herkes biliyor. Üzerinden bir gün geçmiş çünkü. Ama komitecilerle profesörler konuştular. Profesörler komitecileri azdırdılar filan, benden şimdi bu işten vazgeçmem isteniyor. Bunu hissettim ben. "Bu iş kolay. Bir yanlış yapıldıysa bunu Cemal Gürsel yapmadı, ben tahliye ettim. Çünkü böyle konuşmuştuk. Tutuklamalar sınırlı olacaktı. Bunları salıverdik. Gerekirse bu konuyu komiteye getiririm. Karar verir, tekrar içeri alırsınız," dedim.

Ve öyle oldu. Komite toplandı. Karar verildi ve tüm salıverilen DP'liler teker teker yeniden toplandılar. İki gün içinde çarklar geri dönmeye başlamıştı. Bu arada DP'nin İçişleri Bakanı Namık Gedik, Harbiye'de tutuklu olduğu odanın penceresinden anlaşılmayan bir nedenle atladı ve öldü. Basında da devrik rejim hakkında geniş bir kampanya başlatılmıştı. DP'nin Harbiye'yi havaya uçurma planlarından, Konya yolundaki toplu mezarlardan, gençlerin cesetlerinden hayvan yemi yaptırıldığından, Kars ve Artvin'in Ruslara bırakıldığından söz ediliyordu. Bayar'ın bankada 103 milyon lira parasının çıktığı da günün önemli söylentileri arasındaydı. Hiçbiri doğrulanamayan bu iddialar kamuoyunu sert cezalara hazırlarken Ankara'da

DP'lilerin saklanıp kaçmamaları için arabalar bagaj kapakları açık seyrediyorlardı.

Alparslan Türkeş

Biz DP yöneticilerinin İsviçre'ye gönderilmesinin ve bir süre yurtdışında ikamet etmelerinin yeterli olacağı görüşündeydik. Hatta bu maksatla Dışişleri Bakanlığı'na da bir ön hazırlık yapmaları söylenmişti. Bir kısım profesörler de, "Efendim, sizin ihtilalinizin meşru olabilmesi için bunların suçluluklarının ortaya konması ve suçlu olarak ceza görmeleri icap etmektedir. Siz bunları cezalandırmazsanız, gayrimeşru duruma düşeceksiniz ve suçlanacaksınız. Yarın, meşru bir iktidara karşı kanundışı bir ihtilal yapmış olarak cezanız da idamdır. O halde haklı olduğunuzun ortaya konulması lazımdır. Bu da ancak bunların suçluluğunun bir mahkeme kararıyla tescil ettirilmesi ve haklarında ceza uygulanmasıyla mümkün olur," diye telkinde bulunuyorlardı.

Metin Toker

Bu telkin anayasayı yapmakla görevlendirilmiş ve aslında hareketi legalize ettirmek maksadıyla kurulmuş bir ilimadamları heyeti tarafından düşünüldüğü, telkin edilmiştir.

Prof. Tarık Zafer Tunaya

Yargılanmaları aslına bakılırsa yargılanmamalarından daha iyidir. Çünkü yargılanmamada hukuk yoktur. Ama bir insan muayyen kurallara göre yargılandığı zaman kanunlara göre yargılanır. O bakımdan bu, çok daha iyi olmuştur.

Bu görüş askerleri etkiledi. İlk gün yargılama olmayacağını söyleyen Gürsel fikrini değiştirdi, "Onların suçlu olduğuna ka-

niyiz,” dedi. Artık Demokrat Parti’ye mahkeme kapısı görünmüştü.

Baha Akşit

Bir akşamüstü, yağmurlu, çisentili bir havada Ankara’dan ayrılıyoruz. İnsana hüznün veren bir hava. Fakat bizi şehrin dışından götürüyorlar. İçeriden geçirmiyorlar. Nereye gittiğimizi bilmiyoruz ama Etimesgut Havaalanı’na gittiğimizi anladık.

Esat Budakoğlu

Etimesgut Havaalanı’na götürüldük. Bir uçağa bindirildik. Havalandıktan sonra, bizimle beraber vazifeli olan subaylar vardı. Baktık onlar kalın gocuklar giydiler. Birkaç tane cam açılar. Dışarıdan hava giriyor. Zayıf arkadaşlar var, üşüyorlar. Bu dekor içerisinde Yeşilyurt’a indik.

Mükerrem Sarol

Yeşilyurt’a geldik. Işıldaklar parladı. Cemsenin kapağı açıldı. “25 baş hayvan, 25 davar yolluyorum size,” dedi. Biraz sonra ayağım zemine deydi. Fırladım. “Ne taraftan gideceğiz efendim,” dedim. “Bu taraftan ulan!” dediler. Baktım o taraf koridor. Koridorun sonunda bir tekne. Allahını seven beni tutmasın. 100 metre bir depar.

Binilen gemi, devrik iktidarın tüm kadrosunu Marmara’da küçük bir adaya, Yassıada’ya götürdü. O güne dek sadece bir askerî tesisi ağırlayan Yassıada, o günden itibaren Türk siyasi tarihinde “bir devrin yargılandığı yer” olarak anılacaktı.

27 Mayıs’ı izleyen bu iki gün içinde her şey tersine dönmüştü. Üç ay içinde seçim projesi rafa kaldırılmış, onun yerine eski dosyalar raftan indirilmişti. O günden itibaren tüm ülke büyük yolsuzlukların ortaya çıkarılacağı zannıyla radyoların

başında, bitmek tükenmek bilmez talihsiz bir davayı dinledi. Yıllar yılı üzüntüyle hatırlanacak bir macera başladı. Devrilmiş bir iktidarın, finali acıyla bitecek son perdesi böylece açıldı.

Haziran 1960 Yassıada

Menderes bir haziran gecesi Yassıada'ya çıktığında, hayret hissi yüzünden okunuyordu. İskelenin iki yanına silahlı askerler dizilmişti. Nereye ve neden getirildiğini bilmiyordu. Ürkek adımlarla adanın merdivenlerini tırmanırken süngülerin arasından geçti. Şaşırdı.

Ardından Bayar geldi. Mağrur tavrından hiçbir şey kaybetmemişti. Sol elini ihtilal sabahı silahını tuttuğu ceket cebine sokup umursamazca yürüdü.

Yassıada, bir döneme damgasını vuran bu iki liderin farklı yapılarını daha da ortaya çıkaran bir laboratuvar olacaktı adeta...

Bir hafta içinde Yassıada'nın merdivenlerini 400 Demokrat Partili tırmandı. Cumhurbaşkanı, başbakanı, meclis başkanı, bakanları, komutanları, milletvekilleriyle tüm bir iktidar, o zamanki deyişle "Düşükler" için bir buçuk yıl sürecek acı bir dönem başlıyordu.

Ada çok sıkı güvenlik çemberine alınmıştı. Çevrede emniyet muhripleri dolaşüyor, kıyıda uçaksavarlar bekliyordu. Adanın kumandasıysa elinden eksik etmediği değneğiyle ilk günden ün salan Yarbay Tarık Güryay'dı.

Güryay müdahalenin hemen ertesi günü ada komutanlığına atanmış ve gelir gelmez ilk iş olarak tutukluların kalacağı odalara dinleme cihazları yerleştirmişti. Koğuşlar gizlice dinlenecek, tüm konuşmalar kaydedilecekti. İkinci dereceden tutuklular daha önce erlerin kaldığı koğuşlara ikişer üçer yerleştirilir-

ken Bayar ve Menderes tek kişilik odalarda tecrit edilmişlerdi. Kimseyle görüştürülmüyorlardı. Mahkemeler başlayınca dek, ara sıra nöbetçileri ve ada komutanıyla yaptıkları kısa söyleşiler dışında dışarıyla temas ettirilmediler.

Bu yalnızlık en çok Menderes'i etkiledi. Daha birkaç hafta öncesine kadar yüz binleri coşturan bir başbakan şimdi kimseyi göremiyordu. Tek tesellisi eşi Berin Hanım'dan aldığı 50 kelimelik mektuplardı:

Adnancığım,

Yassıada'dan ilk sıhhat haberini gece aldık. Ne kadar sevindik bilemezsin.

Kavaklıdere Göreme Sokak'ta bir kat varmış. Görmeden tuttum.

Gazetelerden geceyi gömlekle geçirdiğini öğrenince çok üzüldüm. Neyse, ihtiyacın olan valizin arkadan gelmiş. Çamaşır, para gönderceğim ama nasıl bilemiyorum. İstedliğini bana hemen yaz. Aydın ile Metin bana büyük destek oluyorlar. Her an sana dua ediyoruz. Burada ikimiz pek yalnız kaldık.

Aydın Menderes

Ara sıra mektupta rahmetli babam, "Bu evden çıksanıza," diyordu. Biz de bir anlam veremiyorduk. Acaba onun bildiği, bizim bilmediğimiz ne olabilirdi? Annem, "Rahatız, merak etme Adnan. Evden de memnunuz. Bir şikâyetimiz yok," dedi. O vakit rahmetli babamın, "Onun için değil. Sokağın ismini beğenmedim," dediğini hatırlıyorum. Göreme'yi, "Göreme, e mi," şeklinde de anlamak mümkün. Bir anda irkil-dik. Bu, hiç aklımıza gelmemişti.

Elbette Yassıada'da bir daha yakınlarını görememe endişesi içinde olan sadece Menderes değildi. Diğer tutuklular için de adada yaşam kolay sayılmazdı. Gelen ve giden mektuplar askerî

bir heyet tarafından sıkı sıkıya denetleniyordu. Gazete ve radyo yasak olduğundan dış dünyadan tamamen kopuk yaşıyorlardı.

Haziran 1960

Ankara

Oysa dışarıda son derece önemli değişiklikler oluyordu. Ordunun artık işleri yoluna koymadan kışlasına çekilmeyeceği kesinleşmişti.

Haziran ayında ihtilalin yasaları işlemeye başladı. Milli Birlik Komitesi çıkardığı ilk yasayla darbenin hukuki zeminini hazırladı. Ordu İç Hizmet Kanunu'ndaki bir madde dayanak gösterildi. Buna göre "Türk ordusu, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamakla" görevliydi ve ihtilal de bu yasadan aldığı yetkiyle yapılmıştı.

Bir numaralı yasayla Milli Birlik Komitesi 1924 Anayasası'nı askıya aldı. Yasama yetkisini tümüyle üstlendi. Artık meclis gibi çalışacak, söylediği kanun olacaktı.

Aynı yasayla Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, devlet başkanı oldu. Aynı zamanda Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı da uhdesindeydi. Daha bir ay önce emekliliğini bekleyen bir askerken şimdi Bayar'ın koltuğuna oturuyor ve ihtilal yemini ediyordu:

Bir karşılık beklemeden, ahlak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna ve milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik cumhuriyeti yeni anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclis'e devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine ant içerim.

Milli Birlik Komitesi'nin tüm üyeleri, bayraklarla süslenmiş Meclis salonunda birer birer demokrasi yemini ederlerken, Anayasa Komisyonu da cumhuriyetin gördüğü en liberal, en demokratik anayasa üzerinde çalışmaya başlıyordu. Yeni ve genç cumhuriyet bu yeni anayasanın üzerine kurulacaktı.

Haziran 1960 Yassıda

Milli Birlik Komitesi'nin 1 Numaralı Kanunu'nun Yassıda tutanaklarını en çok ilgilendiren maddesi bir Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasını öngörüyordu. Divan'ın görevi eski iktidarı yargılamaktı. Adeta bir "ihtilal mahkemesi"ydi. Mahkemenin kararlarına itiraz edilemeyecek, sadece idam kararlarının infazı Milli Birlik Komitesi'nin onayıyla mümkün olacaktı. Kimlerin yargılanacağına ise Yüksek Soruşturma Kurulu karar verecekti. Kurul hemen Yassıda'da işbaşı yaptı.

Sorgulamalardaki ayrıntılı inceleme DP'lilere yaklaşmakta olan davanın boyutları hakkında bir fikir veriyordu. Uzun uzun ifadeler almıyor ve dosyalar şiştikçe şişiyordu.

Bu sorgulamalarda genellikle Ada Komutanı Güryay da bulunuyordu. Bir gün bu yüzden olay çıktı. Adanın birkaç kadın tutuklusundan olan DP milletvekili Perihan Arıburun bir sorgu sonrasında ada kumandanının odasına çağrılınca patladı.

Perihan Arıburun (DP milletvekili)

Ben ayakta duruyorum. Kendisi oturuyor. Ben de, "Siz Halk Partili misiniz?" dedim ona. Aman bu birdenbire bir hiddetlendi. Ayağa kalktı. "Çık dışarıya!" diye bağırdı. Ben de kendimi attım dışarıya. Bir de baktım arkamdan geliyor ve bana yaklaşıyor. Elini uzattı. Omzuma

dokundu, "Yarbay. Çek vur beni!" dedim. O zaman korktu. Gözlerinin içinde böyle bir korku işareti oldu. Döndüm benimle beraber gelen tüfeği omzunda Mehmetçik'e, "Mehmetçik oğlum, sen vur," dedim. Mehmetçik de bana, "Yürü anne gidelim," dedi.

Metin Toker

Hazin bir hava vardı. Yani Demokrat Parti iktidarından çok çekmiş olanlar bile o adamların bir kısmının hallerini, orada düşürüldükleri durumu gördüğü zaman bir rahatsızlık duymuşlardır. Ben başta.

Adada asıl üzüntü veren durum 14 Eylül'de yaşandı. Gece yarısı bütün tutuklular aniden kaldırıldılar. Hemen giyinmeleri ve hazır olmaları istendi. Çoğu, "İşte vakit geldi," diye düşündü. Oysa tüm bu hazırlık sadece bir film çekimi içindi.

O günlerde halk arasında Yassıada'dakilerin durumunun çok kötü olduğuna dair söylentiler çıkmıştı. Bunun üzerine askerî yönetim hemen sinemalarda gösterilmek üzere bir film hazırlanmasını emretmişti. Tüm tutuklular yeni geliyorlarmış gibi gece yarısı iskeleye götürülüp merdivenlerden yürütüldüler. İş bununla da bitmedi. Adada yaşamın ne kadar iyi olduğunu göstermek için berberde, hastanede, koğuşlarda çekimler yapıldı. Odasında kitap okuma taklidi yapan Fatin Rüştü Zorlu'nun tedirginliği yüzünden okunuyordu. Refik Koraltan kantinden alışveriş yaparken rahatsızdı. Perihan Arıburun filmde hafif aksayarak yürüyebiliyordu.

Perihan Arıburun

Yürüyemiyordum. Bu sağ ayak tutulmuş. İndik aşağıya. Baktık yollar böyle temizce. Şimdi biz oradan alışveriş edecekmişiz efendim. Film makineleri geldi. Biz kol kola güya gezintideyiz. Halbuki bir daha o dar yolu hiç görmedim.

Düşükler Yassıada'da filmi hemen piyasaya sürüldü ve sinemalarda gösterilmeye başlandı. Tabii hiç alışılmadık bir seslendirmeyeyle...

Vatan Cephesi'nin Başkumandanı Kemal Aygün, barların haraççıbaşı Faruk Oktay ve üniversite gençliğinin amansız cellatı Bumin Yamanoglu... İşte İstanbul'un kumar, eroin ve cinayet kolektif şirketi...

Daha yargılamalar başlamadan hükümler giydirilmiş gibiydi. Hele aylardır kamuoyunda görünmeyen Menderes'in kamera karşısında zorla yemek yemeye çalıştığı sahne, izleyenleri şaşırtmıştı:

"Menderes... Poz vermeden edemez..."

"Sofrasında kilosu 1.000 liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber Bayar, iştahından bir şey kaybetmiş görünmektedir."

Suphi Karaman

Ben bu filmi seyrederek seyretmez hemen koştum Cemal Gürsel'e... "Bu, halka gösterilemez." "Niye yahu?" "Ben bile şartlandım. Bütün acıma duygularım ayağa kalktı. Olmaz böyle şey. Acıdım yani. İfadesi alınırken ayaklarını böyle ezmesini, büzmesini alttan gösteriyor filan. Ben acıma ya başladım. Yani siz kamuoyu aleyhimize mi dönsün istiyorsunuz. Bu küçük düşürme anlamı taşıyor. Tam aksi tesir yapacak," dedim.

Nazlı Ilıcak (Gazeteci-yazar, DP'li Muammer Çavuşoğlu'nun kızı)

Bu filmler bizim okulumuzda da oynatılıyordu. Fransız müdire çok hoş bir insandı. Bana çok büyük yakınlık duyuyordu. "Nazlı," diyordu, "girme bu filmlere. Çünkü sen üzülürsün." "Yok," diyordum. "Ben gireceğim." Ve giriyordum filmlere. Filmde mesela Menderes çıkıyor. Orada arka planda bir ses Menderes'in aleyhinde konuşuyor. Ben, büyük bir alkışla, "Bravo Menderes... Yaşa Menderes," diye bağırıyordum. O salonda tek başına. Bendim. Hiç kimse tepki vermiyordu.

Filme tepki hiç beklenmedik bir anda, hiç beklenmedik bir yerden, Celal Bayar'dan geldi.

Bayar 25 Eylül Pazar sabahı ailesine hitaben şu satırları yazdı:

Aileme...

Bayar isminden utanmayınız. Onunla iftihar edeceğiniz günler yakındır.

Sonra elinde çantası ve çamaşırlarıyla adanın banyosuna girdi. Bel kemerini çıkardı. Boynuna doladı ve olanca gücüyle sıkmaya başladı. O sırada içeri giren nöbetçi 77 yaşındaki devrik cumhurbaşkanını yüzü mosmor, kulağından kan sızarken buldu. Bayar acilen tedaviye alındı. Son anda kurtarıldı. Ayıldığında, "Bize," dedi, "Yeşilçam oyuncularını gibi film çevirttiler. Revayiyi hak mıydı bu?"

29 Eylül 1960 Ankara

Bayar'ın başarısız intihar teşebbüsünden iki gün sonra Ankara'da bir asliye hukuk mahkemesi Demokrat Parti'yi kapatıverdi. Karar, bir avukatın başvurusu üzerine ve partinin beş yıldır kongresini yapmadığı gerekçesiyle alınmıştı. Yargılama beş dakika bile sürmedi. Gazeteler haberden bile saymadılar. On yıl bütün ülkeye hükmetmiş, 15 yaşında bir parti beş dakika içinde tarihe karıştı. Yaralı Demirkırat'ı öldürmekten başka çare kalmamıştı. Süvarilerinin kaderiyse Yassıada'da başlayacak yüz yılın davasında belli olacaktı.

Onuncu bölüm

İNFAZ

Yolun sonuna geldik. Dokuz bölüm boyunca bir demokrasinin kuruluş öyküsünü anlattık sizlere... Tek partili bir rejimin yıkılışına tanık olduk. Milli Şefliğin yok oluşuna tanıklık ettik. İlk serbest genel seçimlerin yapılmasını, demokrasinin sancılar içinde yeşertilmesini birlikte yaşadık. Ve nihayet yeni bir iktidarın doğuşunu, yükselişini ve çöküşünü anlattık sizlere.

Sonunda vardığımız yer, bir askerî müdahale oldu.

Gerekçeleri ne olursa olsun ihtilal fırtınası bir kez esmişti. Şimdi 27 Mayıs sabahı iktidara el koyan subaylara düşen, o fırtınayı dizginlemektir. Ama olmadı. Fırtına bir süre sonra ihtilalcileri de önüne katıp sürüklemeye başladı. Tarihî senaryo tekrarlandı. İhtilal, çocuklarının bir bölümünü yedi. İhtilal artık kendi dilinden konuşuyordu.

14 Ekim 1960 Cuma Yassıda

Cumhuriyet tarihinin en büyük siyasî davası beş ay süren bir hazırlık soruşturmasından sonra ekim ayında başladı. Dolmabahçe'de kurulan irtibat bürosu önünde mahkemeyi izle-

mek isteyenler uzun bir kuyruk oluşturmıştı. Sanık yakınları, gazeteciler, Milli Birlik Komitesi üyeleri, herkes Dolmabahçe vapurunda bir aradaydı. On yıllık bir dönem, topyekûn bir iktidar, koca bir parti yargılanacaktı.

Yargılanma için Yassıada'daki kapalı spor salonu seçilmişti. Civarda olağanüstü güvenlik önlemleri alınmış, Yassıada alarına geçirilmişti. Dünyada benzeri görülmemiş bir davaydı. 592 sanık tam 19 ayrı davadan yargılanacaktı.

İhtilalin havası, daha sanıklar getirilmeden mahkeme salonuna yayılmıştı adeta. Herkes nefesini tutmuş, aylardır ilk kez kamuoyu önüne çıkacak DP kadrosunu bekliyordu.

Az sonra spor salonunun kapısında Celal Bayar gözüktü. Hemen arkasında Menderes vardı. Ardından da tekli kollar halinde tüm bakanlar ve milletvekilleri salona alındılar. Cumhurbaşkanı, genelkurmay başkanına kadar topyekûn bir iktidar şimdi sanık sandalyesindeydi.

Altan Öymen

İlk duruşmayı hatırlıyorum. Çok dramatik bir olaydı. Kısa bir süre önce Meclis'te seyrettiğimiz, Meclis'in çok büyük bir kısmını teşkil eden milletvekilleri ordaydı. Yani muhalefet bir kenara bırakılırsa neredeyse meclis oradaydı. Salona onar onar getirtiliyor ve yerlerine oturtuluyorlardı. Dinleyiciler arasında tanıdık bakıyorlardı. Akrabaların bir kısmına da müsaade edilmişti. Bir hüzmün duyduğumu hatırlıyorum. Yadırgadığımı ve, "Keşke olmasa böyle şeyler," diye düşündüğümü hatırlıyorum.

Yassıada'da bir numaralı sanık, Celal Bayar'dı. En ön sırada en başta oturuyordu. Elinde kasketi vardı. Son derece şık ve sakindi.

Hemen yanında başbakanı Adnan Menderes vardı. Yan yana oturdukları halde hiç konuşmuyorlar, adeta bakışlarını birbirlerinden kaçılıyorlardı. Yassıada, 15 yıllık bir birlikteliğin son durağıydı.

Birazdan salona Yüksek Adalet Divanı üyeleri girince herkes ayağa kalktı. Divan 15 yargıç ve 9 savcıdan kuruluydu. Başkan Salim Başol'du.

O güne dek kimsenin tanımadığı bir Yargıtay üyesi olan Başol, o günden sonra Yassıada duruşmalarının unutulmaz ismi haline gelecekti. Daha sonra hafızalara kazınacak sesi o sabah ilk kez duyuldu: Türk milleti adına yargı hakkını kullanmaya yetkili Yüksek Adalet Divanı'nın çalışmalarını açıyorum.

Bu sözlerle tam 11 ay sürecek bir dava başladı. Bütün basın oradaydı. Duruşmadaki her şey radyodaki Yassıada Saati programından ânında bütün Türkiye'ye ulaşıyordu. Bir olay, bir aksilik her şeyi değiştirebilir, bozabilirdi.

Yoklama yapılırken herkes kadar Başol da heyecanlıydı. Yıllar sonra yakınlarına o günü anlatırken, "En büyük korkum. Menderes'in kalkıp, 'Siz, bizi yargılayamazsınız. Sizi tanımıyoruz,' demesiydi."

Başol tam bu beklentinin gerginliği içindeyken bir avukat kürsüye geldi ve korktuğu şeyi söyledi:

"Müvekkilimiz Adnan Menderes Beyefendi hastalanmışlar efendim."

"Çıkarmak mı istiyorsunuz?"

"Hayır, söz istiyorlar efendim."

İşte beklenen an gelmişti. Menderes aylardır ilk kez konuşacaktı. Elini kaldırdı. Önünü ilikledi ve kürsüye geldi. Herkes merakla ağzından çıkacak kelimeyi bekliyordu. Şöyle dedi:

Kumandan beyefendinin büyük lütufları olmasa, zaman zaman biraz görüşmek ve çıkarmak imkânlarını vermemiş olsalar şimdi huzurunuzda bulunmak imkânına bile muktedir olamayacaktım.

Arzum şu ki; bana imkân verecek, moralimi ve asabımı, rahatsızlığımı düzeltecek bir rejimin tatbiki...

Bendeniz huzurunuzda kumandan beyefendiye şükranlarımı arz ederim. Huzurunuzda bütün genç subay beylerin nazik muamelelerine teşekkür ederim.

Menderes, titrek ve saygılı bir sesle beş aydır tecrit hayatı yaşadığını, konuşma gücünün ve akli yeteneklerinin zayıfladığını söylüyor, bu koşulların düzeltilmesini istiyordu.

Her şey o anda değişiverdi. Devrik başbakanın konuşmasındaki aşırı nazik üslup ihtilal mahkemesini ve izleyiciler arasındaki ihtilalci subayları rahatlatıverdi. Menderes'in diremeyeceği belli olmuş, en önemli kuşku geride kalmıştı. Mahkeme için bundan sonrası kolaydı.

Burhan Apaydın (Menderes'in avukatı)

Orhan dedi ki bana: "Burhan, hepsini çok manen yıkık duruma sokmuşlar. Burada, bunu yırtıcı bir konuşma yapmak zorunlu. Mutlak bir konuşma yap." Biz sorgular başlayacak sanılırken bir nevi sanıklar teşhir edildi. Onun üzerine ben kalktım, "Söz istiyorum," dedim. Ve müsaade etmesini beklemeden mikrofona yürüdüm. Mikrofonun başına geçtim. Dünyada ilk defa olarak yasama organının yargı organı karşısında yargılanmak durumuna sokulmasının kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı düştüğünü ifade ettim. Böylece Divan'ın görevsiz olduğunu belirtmek istedim.

15 Ekim 1960 Cumartesi Yassıada

Duruşma salonunda açık olarak duruşmaya başlandı. Sanıklar getirildiler. Bağlı olmayarak yerlerine alındılar. Müdafiler hazır. Şimdi sanıkların isim ve soyadları okunarak yoklama yapılacaktır.

Duruşmalar Başol'un her gün tekrarlanan bu unutulmaz takdimiyle başladı. İlk davanın konusu bir köpekti.

Kamuoyunda “Köpek Davası” olarak adlandırılacak bu davaya konu olan köpek, aslında bir Afgan tazısıydı. Bayar’a Afgan kralı tarafından hediye edilmişti. İddianameye göre Bayar en fazla 1.500 lira edecek tazının 20.000 liradan alınması için Atatürk Orman Çiftliği’ne emir vermiş ve bu parayla da bir köye çeşme yaptırmıştı. Bu suçtan Bayar’ın beş yıl hapsi isteniyordu.

Doğrusu böylesine görkemli bir mahkemenin, ilk elde böylele sudan bir suçlamayla açılması yadırganmıştı. “Dağ fare doğurdu,” diyenler oldu.

Hatta Bayar, biraz rahatlamış göründü. Suçlamalar hep böyleyse korkacak bir şey yok demekti. Tazıyla ilgili görüşü sorulunca kürsüye geldi ve şöyle dedi:

“Evvel emirde bu kadar küçük bir meseleden dolayı yüksek bir mahkemenin huzuruna çıktığım için en büyük cezayı maneviyat sahasında çekmiş bulunuyorum.”

Bayar Köpek Davası’ndan dört yıl iki ay hapse mahkûm oldu. Menderes’in şansınaysa Bebek Davası düşmüştü. Dava konusu başbakanın gayrimeşru çocuğunun doğum sırasında öldürüldüğü iddiasıydı. Cemal Gürsel, davanın başlayacağı sabah mahkemeye bir telgraf çekerek duruşmaların gizli celselerde yapılmasını istedi. Ama isteği gerçekleşmedi. Skandallarla dolu bu duruşma, beklenenin aksine Menderes’e ve gizli aşkına puan kazandıracak ve eski başbakanın aklandığı tek dava olacaktı.

Mahkeme ilk duruşmalardan seçilen suçlama konularıyla itibar kaybediyor, ihtilal her geçen gün biraz daha yara alıyordu.

Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (Anayasa Komisyonu üyesi)

Bu iş civıtlılmıştır. Yani Yassıada’da duruşmalar böyle büyük mizansenlerle ve de bir grup suçlamalarla başladı. Bebek Davası, Köpek Davası... Bunlar yargıyı civıttı. Anayasa’yı ihlal falan arkadan geldi maalesef. Baştan bunu ele almaları lazımdı. Kim bunu ihlale teşvik eden? Bayar mı, Menderes mi, başkaları mı, bunları bulacaklardı. Ama hayır. Bebekle, köpekle uğraştılar. Mahkemeler de uzadıkça uzadı.

Nahit Saçlıoğlu (Yüksek Adalet Divanı üyesi)

Köpek Davası, Bebek Davası diye halkın dilinde dolaşır durur. "Niçin Yüksek Adalet Divanı işe bunlardan başladı?" derler. Bunlarla başlamanın sebebi şu: Yüksek Soruşturma Kurulu bize tam, her yönüyle tamamlanmış bir anayasayı ihlal dosyası gönderemedi. Gönderemeyince o anayasaya aykırılıkların maddi vakalarına ait dosyaların gelmesini beklemek mecburiyetinde kaldık. Onların hepsi gelecekti ki tümüyle бүtүнleştirme yapılsın. Bunu yapamadığımız için mecbur kaldık parça parça küçük davaların dosyasına bakmaya ve bu, tabiatıyla zaman aldı. Kayıptır aslında. Bir zaman kaybıdır ama burada Divan'ın kusuru yoktu.

13 Kasım 1960

Ankara

O sıralarda İhtilal Komitesi'ndeki subaylar da birbirlerine düşmüşlerdi. Tesadüfen bir araya gelen kadrolar arasında anlaşmazlıklar hemen su yüzüne çıkmıştı. Komite içinde Cemal Madanoğlu'nun önderlik ettiği bir grup, derhal seçimlere gidip kışlalara çekilmekte ısrar ederken Başbakanlık müsteşarlığına getirilen Alparslan Türkeş'in grubu bunun, iktidarı İnönü'ye teslim etmek anlamına geleceğini savunuyorlardı. Kışlalara dönmek yerine bir süre daha iktidarda kalınmalı, partileşmeli ve seçimlere girilmeliydi.

Cemal Madanoğlu

Türkeş Başbakanlık müsteşarı. Kendi kendine birtakım işler yapıyor. Gece gündüz çalışıyor. Bizi oldubittiler karşısında bırakıyor. Gitgide de taraftar kazanıyor. Onun tarafından olanlar el kaldırıyorlar, 20-22 kişi oluyorlar. Biz azınlıkta kalıyoruz.

Alparslan Türkeş

Gerginlik gittikçe arttı. Arttı ama biz çoğunlukta'yız. Milli Birlik Komitesi'nde herhangi bir karar almak icap ettiği zaman bizim kararlarımız aşağı yukarı 10 veya 12'ye karşı, 25-26, hatta 27 oyla karar haline geliyordu. Veya karşı tarafın kabul ettirmek istediği herhangi bir karar, herhangi bir teklif oy çoğunluğu bizim tarafta olduğu için kabul edilmiyordu. Aramızda böyle bir gerginlik sürüyordu.

Bu gerginlik çok kısa bir sürede her alana yayıldı. Önce ağustos ayında 235 general ve 5.000 subay emekliye sevk edildi. Eminsular olayı diye bilinen bu geniş tasfiye, ordudaki rahatsızlığın açık bir işaretiydi.

Ardından sıra üniversiteye geldi. Ekimde tam 147 öğretim üyesi üniversiteden atıldı. Basına kısıtlamalar konmaya başlandı. Milli Birlik Komitesi adeta on yıl önce DP'nin yaptığı hatayı tekrarlıyor, iktidarının dayanaklarını birer birer karşısına alıyordu.

Bu arada Anayasa Komisyonu da kendi içinde bölünmüş, çalışmalar yavaşlamış, klikler oluşmuştu.

Cemal Madanoğlu

Bir gün İstanbul'dan Anayasa Komisyonu üyesi Sıddık Sami Onar aradı. "Çok mühim bir meseleyi görüşmek için Ankara'ya geleceğim," dedi. "Komiteyle hemen bir toplantı yapmak istiyorum." "Gelsin," dedik. Geldi ve dedi ki: "Bu komisyonda Tunaya ve Giritli bulundukça bu iş yürümez. Binaenaleyh bu ikisini komisyondan çıkarın." Bizim komite de profesör diye pek saygın görüyor Sıddık Sami Onar'ı... Hemen kabul etti.

Prof. Tarık Zafer Tunaya

O arkadaşların tesiriyle bir Cumhuriyet Bayramı günü aldığımız bir mektupta teşekkür edildi bize ve ayrılmamıza karar verildiği bildirildi.

Askerlerin belirli bir eğitimi vardır. Devlet yönetmek, hele son derece karışık dengeler içinde yeni bir devlet çatısı kurmak çok daha güç bir iş. Subayların ise bu konuda hiçbir deneyimi yoktu. Nitekim kısa sürede işler giderek bozulur oldu. Kısa yoldan hemen seçimlere gitmek ve demokrasiyi tekrar işletmek yerine gruplaşmalar, tasfiyeler, rencide edici davalarla işi uzattıkça uzatıyor, ihtilalci subaylar hem zaman hem prim kaybediyorlardı. İşler gittikçe kontrolden çıkmaya başlamıştı. Artık Cemal Gürsel de duruma hâkim değildi.

Cemal Madanoğlu

Gürsel'e anlattık. Dedik: "Bu ne kepezelik? Ne durum? Biz bu işi şu niyetlerle yaptık. Şimdi birçok oldubittilerle karşılaşıyoruz." Gürsel Paşa da bizden taraf oldu, dedi ki: "Çocuklar, her gün burada bana sorulmadan emir subaylarım değiştiriliyor. Ben bazı kişilerle görüşmek istiyorum. Onu bulun getirin diyorum. Görüşmek istediğim adamla beni görüştürmüyorlar. Sizle şimdi konuşurken, şu masanın altında bir dinleme aleti var mı, yok mu onu da emin olun bilmiyorum," dedi.

Alparslan Türkeş

Milli Birlik Komitesi içerisindeki ayrılıklar meydana getirmek ve beni zayıflatmak için gerek Gürsel Paşa'ya, gerek MBK üyelerine böyle bir tema işleniyordu: Yani Türkeş de Türkiye'nin Nasır'ı olacak. Gürsel Paşa da Muhammed Necib durumuna düşecek. Yani yarın öbür gün Türkeş Cemal Paşa'yı Muhammed Necib durumuna sokup onu uzaklaştıracak, bir yere hapsedecek. Kendisi de devlet başkanlığını ele alacak. O günlerde bu propaganda çok yapıldı ve tesiri de oldu.

Türkeş bir süre sonra Başbakanlık müsteşarlığından istifa etmek zorunda kaldı. Ancak komitedeki ağırlığı sürüyordu. Müdahalenin ikinci günü İnönü'nün Gürsel'e yaptığı uyarı

doğru çıkmış ve komite bölünmüştü. İnönü tetikteydi. Seçimi geciktirebilecek her türlü harekete karşıydı. Bu aşamada devreye girdi.

Metin Toker

İsmet Paşa'nın Ondörtler tasfiyesine gidilirken Milli Birlik Komitesi üyeleriyle teke tek bazı evlerde oturup konuşmalar yaptığı ve, "Ben seçimle gelmiş iktidarın bir an önce kurulması taraftarıyım. Buna karşı çıkanların da karşısında olurum," mesajını onlara vermiş olduğu muhakkaktır.

Artık İsmet Paşa'nın da desteği sağlanmıştı. Komite içindeki Madanoğlu grubu için şimdi tek yapılacak iş kanserli sayılan hücreyi yok etmektir. Bu işi de Gürsel ve Madanoğlu kimse duymasın diye makam arabasında konuşarak hallettiler.

Cemal Madanoğlu

Gürsel düğmeye bastı. Şoförle aramızdaki cam kalktı. Döndü bana, "Madanoğlu ne dersin, bunların yedi tanesini, Kars Kalesi'ne kapatsak nasıl olur?" Şimdi ben başka bir hazırlık içindeyim ama bu çok kısa yoldan hedefe gidiyor. "Kararlı mısınız?" dedim. "Kararlıyım," dedi. "Öyleyse yedi mi olur, on dört mü olur onu bana bırakın." "Peki," dedi. Döndüm geldim. Arkadaşlardan çok güvendiklerimle, beş-altı kişi birleştik, karar verdik, oyladık. On dört kişide durduk. Yani rastlantı oldu. "Yeter," dedik. "Kendimizden fazlasını sürgüne göndermiş olmayalım."

Alparslan Türkeş

Bir sabah kalktık ki evimizin etrafı kuşatılmış. Bize bir emir tebliğ ettiler: Milli Birlik Komitesi lağvedilmiş. Yeniden kurulmuştur. Biz On-

dörtler yokuz. Diğer üyelerin ismi var ve bize deniyor ki: "Evinizden dışarı çıkmayın. Ordudan emekliye sevk edildiniz."

Türkeş on gün gözaltında kaldıktan sonra Hindistan'a, Yeni Delhi Büyükelçiliği'nde pasif bir göreve yollandı. Diğer 13 arkadaş da benzer görevlerle yurtdışına sürüldüler. Ondörtler dosyası böyle kapandı. İhtilal evlatlarını yemeye başlamıştı.

Kasım 1960 Yassıada

Dışarıdaki yumuşamanın Yassıada'ya ilk etkisi ailelere görüşme olanağı sağlanması oldu. Altı aydır birbirinden ayrı olan aileler ilk kez bir araya geleceklerdi. Herkes heyecan içindeydi.

Aydın Menderes

Bizi aldılar bir yere götürdüler. Sonra oranın Yassıada komutanının odası olduğunu öğrendik. Önce komutan bizi karşıladı. Annem ve ben vardık. Bir süre sonra rahmetli babam geldi. Kucaklaştık. Kaldığımız 45-50 dakikalık sürede biz yalnız kalamadık. Devamlı ada komutanı oradaydı. Onun için hep söylemek istediğimiz şeyleri değil de söylememiz gerekenleri söylüyorduk. Ve tabii ikide bir fotoğraflar çekiliyordu. Ara sıra komutanın, "Adnan Bey, sen benim yanımda dur," filan şeklinde sözleri oluyordu. O fotoğraflar beni çok rahatsız etmişti.

Çünkü o fotoğraflar bir yerde bir teşhir aracı olacaktı. Belki de o fotoğrafları çektiren insan bir gün, "İşte ben iyi muamele ettim. Beraberdik," diyecekti ama o fotoğraflarda herkesin yüzündeki ifade aslında tabi olunan şartları yansıtıyordu.

Mutaharra Polatkan (Hasan Polatkan'ın eşi)

Hasan geldiği zaman –tabii yedi aydan beri görmemiştim– rengi sapsarıydı. Çok zayıflamıştı. “Ne oldu Hasan? Bizi gördüğüne memnun olmadın mı?” dedim. Sonradan öğreniyorum ki hiç haber vermeden, “Gel Polatkan,” demişler, barakaya almışlar. Orda bizimle yüz yüze gelince heyecandan nefes alamamış.

Ama bu sevinci yaşayamayanlar da oldu. Bazıları Dolma-bahçe'deki irtibat bürosu önünden döndüler.

Nazlı Ilıcak

Gittim. Orada bir subay var. İsim sordu bana. “Nazlı Çavuşoğlu,” dedim. “Sen Muammer Çavuşoğlu'nun nesi oluyorsun?” deyince, “Kızı oluyorum,” dedim. “Peki sen bu bileti nereden buldun? Parayla mı satın aldın?” dedi. “Yok niye parayla alayım?” dedim. Bana dedi ki: “Senin baban hapiste. Babanı görmek için elbette parayla satın alırsın.” Ben de dedim ki: “Sizin için bu kadar önemliyse niçin siz beni göndermiyorsunuz? Niçin beni bırakmıyorsunuz Yassıada'ya gideyim?” Fakat izin vermedi. Ben de gayet meysus, mahzun eve döndüm.

6 Ocak 1961

Ankara

Ondörtler'in gidişiyle birlikte hava birden değişiverdi. Artık hedef bir an önce seçim, bir an önce demokrasiye dönüştü. Nitekim askerler, hemen bazı yetkileri sivillere devretmeye başladı. Kurucu Meclis bunun ilk adımı oldu.

Kurucu Meclis, hem Anayasa Komisyonu'nun aylarca üstünde çalışıp bir türlü anlaşılamadığı anayasayı tamamlayacak hem de bir seçim yasası çıkararak ülkeyi seçime götürecekti.

Yepyeni Meclis binasının siftohını yapmak Kurucu Meclis'e nasip oldu. Milli Birlik Komitesi üyeleri bir günde parlamenter oldular. Çeşitli baskı gruplarının temsilcilerinden de bir Temsilciler Meclisi kuruldu. Ve İnönü yeniden Meclis'e döndü.

Metin Toker

Kurucu Meclis'in eksiğı tabii Demokrat Parti oldu. Demokrat Parti kapatılmıştı. Aslına bakarsanız Kurucu Meclis, ihtilalden üç ay sonra seçim yapılabileseydi teşkil olunacak meclis tarafından yapılacak görevleri yüklendi. Ama o arada DP kapatıldığı için Kurucu Meclis sadece Halk Partisi ile Millet Partisi'nin veya Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin ve daha tarafsız diye bilinen kimselerden kurulu çok kaliteli bir meclis oldu. Bunlara 1960 öncesindeki son CHP kurultayında kabul edilmiş ilk hedefler beyannamesinin esasları öncülük etti.

Bu ilk sivilleşme adımını hemen diğerleri izledi. Siyasi partilere faaliyet izni verildi. Şubat ayında üç gün içinde yedi parti birden kuruldu. Adalet Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi o günlerde doğdular. Demokrat Parti Yassıada'da yargılanırken mirası Ankara'da paylaşılyordu.

Ve nihayet 1961 Anayasası 27 Mayıs'ın birinci yıldönümünde Kurucu Meclis'te kabul edildi. Yeni anayasa yepyeni haklar ve özgürlükler vaat ediyor, acıarla dolu bir dönemden çıkış umudu veriyordu. Nihayet 9 Temmuz 1961 günü yapılan referandumda yüzde 60 "evet" oyuyla anayasa kesinleşti. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu artık...

1961 yazı Yassıda

Ülke yeni bir dönemin heyecanındayken Yassıda'da davalar olanca ağırlığıyla sürüp gidiyordu.

Baştaki Köpek Davası, Bebek Davası türü davaların yerine çok daha ciddi suçlamalarla dolu yenileri almıştı. Anayasayı ihlal, örtülü ödenek, Topkapı ve 6-7 Eylül Olayları türünden olaylar DP'lilere zorlu anlar yaşatıyordu. Başol'la Bayar ve Menderes arasında şöyle konuşmalar geçiyordu:

Bayar: "6-7 Eylül Olayları'nın İzmir'de, İstanbul'da, Ankara'da mürettip bir şekilde başlaması hakkında en ufak bir bilgiye sahip değilim."

Başol: "Bu kadar geniş bir tahrip hareketini kim yapmış olabilir? Kendiliğinden olamaz. Elbette ki bunun bir mürettibi olmak gerektir. Siz o zaman reisicumhur olduğunuza göre sizce bunu kim tertip etmiş olabilir?"

Bayar: "Arz ettim. O zaman efkârıumumiye şu haldeydi ki en küçük köyde dahi nümayiş ve miting yapmak arzu ediliyordu. Binaenaleyh bunları yakinen takip etmek benim için mümkün değildi."

Başol: "Başbakanlık'ta bulunan bir yazı bu."

Menderes: "Reis beyefendi hazretleri. Bu tamamen aklın, mantığın haricinde bir şey. Hiç malumatım yok. Müsaade buyurursanız arz edeyim. Bir defa başsavcı beyefendinin ifadeleri tertibin vukusunun muhakkak olduğu esasına istinat ederek, tevcih edilmiş bir sualdir. Halbuki biz, böyle bir tertibin mevcut olmadığını ifade etmekteyiz ve fiilen mevcut değildir."

Bayar ve Menderes arasındaki üslup farkı herkesin dikkatini çekiyordu. Bayar ne kadar mahkemeye yukardan bakar bir havadaysa, Menderes o kadar alttan alır görünümdeydi. Yargıçların oturduğu kürsüden bakıldığında bu fark daha açıkça göze çarpıyordu.

Nahit Saçlıoğlu

Adnan Menderes daha müeddep yani edepli, terbiyeli bir tavır içinde oturur ve öyle konuşurdu. Celal Bayar'la sürekli yan yana otururdu. Tam cephesini vermezdi. Arkası yan olarak daima Celal Bayar'a dönüktü. Adnan Menderes bulunduğum hiçbir duruşmada Celal Bayar adını ağzına almamıştır. Adeta başına gelenlerin Celal Bayar'dan geldiğinin farkındaydı ve onun hiddet ve hıncı içindeydi. Cela! Bayar adını söylemesi gerektiği zaman hep "sabık cumhurbaşkanı" diye geçiştirirdi.

Bayar'la Menderes arasındaki bu ilişki ve üslup farkı elbette onlara yönelik tavırları da etkiliyordu:

Mükerrem Sarol

Yassıada'ya giderken bütün hücumlar Bayar'aydı. İki ay sonra soruşturmalar başladıktan sonra hücumları, hakaretleri, hedefi Menderes'e icra ettiler. Menderes'in üzerinde topladılar. Her olayın altında, Vatan Cephesi'nden tutun da Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalanması hikayesine, *Ekspres* gazetesinin bu olayı vermesinden, 6 Eylül Olayları'na, Gediz Barajı'na, İzmir, Turgutlu, Yeşilhisar, 28 Nisan, 555K olaylarına varıncaya kadar her davada Menderes kafilenin başında gitti mahkemeye.

Hüsamettin Cindoruk (Yassıada'da avukat)

Siyasal hedef Bayar değil Menderes'ti davada. Siyasal gücün halk sevgisinin Menderes'te olduğunu hesaplıyordu ihtilalciler ve CHP'liler. Menderes'i yıpratmak için orada çeşitli davalar açtılar. Maddi, manevi güç gösterisi ve fiziki etkiler yaptılar. Menderes'i halkın gözünden düşürmeye uğraştılar.

Oysa daha birkaç ay önce şimdi devlet başkanı olan Gürsel, Menderes'e bir mektup yazıp, "Millet sizi seviyor. Bayar istifa etsin, siz cumhurbaşkanı olun," dememiş miydi?

Gürsel 27 Mayıs'tan sonra bu mektubu kamuoyuna açıklamış ancak çok hayati olan bu iki satırı çıkarmıştı.

Menderes'in avukatı Burhan Apaydın mektubun aslı açıklanırsa bunun savunmaya çok yardım edeceğini düşünerek konuyu mahkemeye getirmeye karar verdi. Menderes'ten habersiz bir dilekçe yazarak mahkemeye verdi. Bu istek kabul edilirse Menderes büyük bir baskıdan kurtulacaktı.

Burhan Apaydın

O arada, "Bir diyeceğiniz var mı?" diye Salim Başol'un sesini duydum. Duyunca başımı kaldırdım. Adnan Menderes mikrofondaydı. "Bir maruzatım var," dedi. Birden şaşırdım. Çünkü Adnan Menderes, mahkeme başkanı söz vermeden, "Gel," demeden imkânı yok iskemlesinden kalkmaz. Ve çoğu defa da söz verilmezdi.

Şimdi mahkeme başkanından söz istemeden Adnan Menderes'in kalıp mikrofonun başına gelişi dikkati çeken bir olay. Derhal anladım her şeyi. Menderes söze, "Memleketin ve devletin yüksek menfaatlerini korumanın herkes için bir görev olduğunu" belirterek başladı. O arada, "Devlet başkanlığının isminin bu mukaddes çatı altında geçmesini memleket menfaatlerine uygun bulmuyorum," dedi. Ve başını hafif çevirip bana bakarak, "Sayın avukatımdan talebini geri almasını rica ediyorum," dedi.

Herkes dondu kaldı. Menderes bu şekilde elindeki en önemli savunma kozunu harcamıştı. Birkaç gün sonra avukatı Apaydın da tutuklandı ve Gürsel'in mektubu sorunu kapatıldı.

Başkent kaynıyordu. Ondörtler'in sürülmesine rağmen komitedeki bölünme giderilememişti. 23 kişi kalan komitede iktidar uzatmak isteyenlerle, seçimleri çabuklaştırmak isteyenler arasındaki kavga sürüyordu. Üstelik şimdi bir de komite dışında

Silahlı Kuvvetler içinde Talat Aydemir'in örgütlediği cuntalar oluşmaya ve kararlara müdahale etmeye başlamıştı. Ordu, siyasetin tam içine saplanmış, kalmıştı. Eski rejim bir günde tasfiye edildiği halde yenisi bir yılda hâlâ kurulamamıştı. Ülkenin kaderi demokrasiyle, askerî bir diktatörlük arasında gidip geliyordu. Seçimler tehlikeye girdiği gibi Yassıada kararlarına müdahale olasılığı da doğmuştu.

Suphi Karaman

6 Haziran'da bize bazı dilekleri için zor kullanan o insanlar ileride başka şeyler için de zor kullanacaklardı. Ve bunların başında da Yassıada'da verilecek kararların infazı ya da infaz edilmemesi olacaktı. Belliydi bu. İkincisi, daha da vahimi seçimlerin yapılmaması, Meclis'in toplanamaması olacaktı. Muhtemeldi bunlar.

Cemal Madanoğlu

Bir Silahlı Kuvvetler birliği oluştu. Bu oluşuktan sonra ben artık durumun kontrolünü elimden kaçırdığımı anladım. Üstelik daha da azdırmamak için bir dilekçe verdim Başkan Gürsel'e bilgi olarak da komiteye istifa ettim. Ayrıldım.

Ağustos 1961 Yassıada

Ankara'da Milli Birlik Komitesi'nde sertlik yanlıları öne çıkarken Yassıada'da artık karar aşamasına yaklaşıyordu.

Sonucu hemen herkes tahmin ediyordu. Öyle ki ağustos ayı sonunda sanık aileleri ikinci kez Yassıada'ya geldiklerinde hemen herkes bunun bir veda ziyareti olduğunu biliyordu sanki. Artık kimse söylemeye cesaret edemiyordu.

Aydın Menderes

Görüşmenin çok hazin bir tablo oluşturduğunu söyleyeyim. Hep gözleri yaşlıydı. Hatta rahmetli babam ağlıyordu. Annem öyle, hepimiz öyleydik. Bir taraftan bir helalleşmek, bir vedalaşmak imkânı da yoktu. Bir-iki dakika bile baş başa kalamadık. Bu hazin tablo içerisinde rahmetli babamın anneme dönerek bir ara Devlet Başkanı Cemal Gürsel'le bir görüşme imkânı aramanın iyi olabileceği istikametinde bazı şeyler söylediğini hatırlıyorum.

Ağustos 1961

Ankara

Menderes gelecek kararı artık tahmin ediyor ve dışarıda neler olup bittiğini bilmese de bir içgüdüyle Gürsel'in yardımcı olabileceğini düşünüyordu. Yassıada'dan çıkacak idam kararlarını onaylama yetkisi komitedeydi. Komitenin başkanı da Gürsel'di ve idamlara karşıydı. Kâğıt üstünde son sözü Gürsel'in söyleyeceği sanılıyordu. Oysa iş hiç de öyle değildi. İpler çoktan Gürsel'in elinden çıkmıştı.

"Cemal Aga" komiteyi kontrol edemeyeceğini anlayınca mahkemeyi uyarmayı düşündü. 2 Ağustos günü yanına komiteden altı üyeyi de alarak Mahkeme Başkanı Başol'u görüşmeye çağırdı. Florya'daki bu toplantıya katılanlar arasında Suphi Karaman da vardı.

Suphi Karaman

Cemal Gürsel orada Türkiye'nin o anda içinde bulunduğu durumu hemen iki ay sonra kurulacak demokrasiyi, yapılacak seçimleri ve demokrasinin 1961 Anayasası'yla birlikte yaşamasının şartlarını anlatan güzel bir konuşma yaptı hâkimlere. Ve bu iki hâkime şunları söyledi: "Biz bugüne kadar size en ufak bir etki yapmadık. Çok önemli bir yeni

karara varacaksanız, bu kararları hukuksal düşüncelerinizle, vicdani kanaatlerinize dayanarak vereceksiniz. Biz dışarıdan bir etki yapmıyoruz ama bizim adımıza bir etkinin yapılmasına da tahammülümüz yok. Bildiğiniz gibi yapın. Ama ülkenin geleceğini de bir ölçüde düşünün. Hukuktan ayrılmayacaksınız ama bir ölçüde siyasi durumu da düşünün, düşünmelisiniz."

Gürsel, satır arasında, "İdam cezası verip işi zora sokmayın," demek mi istiyordu? Yoksa komite adına mahkemeyi etkilemeye çalışanları devre dışı bırakmaya mı çalışıyordu? Hangisi olursa olsun, kesin olan bir şey vardı: Ankara gibi Yassıada da Cemal Aga'nın denetiminden çıkmış durumdaydı.

Cemal Madanoğlu

Orhan Erkanlı, İstanbul grubunun başkanı ve komite genel sekreterlerinden biri olmak hasebiyle Yassıada'yı kendi tertibine göre işletiyordu. Yargıçları dışarıyla temas ettirmiyor, orada yalnızca dosyalar üzerinde bırakıyor.

Ağustos 1961 İmralı

İstanbul ekibi olaya el koymuş, Yassıada'yı kontrolü altına almıştı. Dahası, infazların yapılacağı yeri seçmiş hatta gerekli hazırlıkları bile başlatmıştı. Yassıada'da duruşmalar sürerken, İmralı'da mezarlar kazılıyordu.

Ahmet Acarol (İmralı Cezaevi müdürü)

İnfazlardan bir ay kadar evvel cezaevi savcısı İstanbul Adliyesi'ne çağırılmıştı. Sonuçta kendileriyle yaptığımız görüşmede infazların İmralı

Cezaevi'nde yapılacağını söylediler. Dolayısıyla da infaz hazırlıklarına başlanması gerekiyordu. "Askeriyeye cephane yapılıyor," söylentisiyle tabut yapılmaya başlandı. Ve infaz sehpaları hazırlandı. Zeytin ağacı dikeceğiz diye dikkat çekmesin diye 80 küsur mezar kazıldı. Beş tane sehpa hazırlandı.

Eylül 1961 Ankara

Eylül ayına girildiğinde geri sayım başlamıştı. Kararların açıklanması gün meselesiydi. İdamlar kapıdaydı. Komite tam bir kargaşa içinde görünüyordu. Bazı üyeler, "Hepsini asalım," görüşünü dile getirir olmuşlardı. Eylül başında 22 komite üyesinden 13'ü idam kararlarının hayat boyu hapse çevrilmesinden yanaydı. "Asalım," diyenlerse dokuz kişiydi. Ancak ordu öylesine kaynıyordu ki bu dengeler her an bozulabilirdi.

İş kontrolden çıkınca dört komite üyesi son bir girişim yapmaya karar verdiler. İnönü'ye gidecekler ve eski siyasi rakiplerini kurtarması için İsmet Paşa'dan ordu üzerindeki ağırlığını kullanmasını isteyeceklerdi.

Suphi Karaman

Kamufle etmek için eşlerimizi de yanımıza alarak Ahmet Yıldız ve ben İnönü'nün Ayten Sokak'taki evine gittik. Hanımlarımız aşağıda kaldı. Biz yukarıdaki çalışma odasına çıkarak durumu açıkladık. Evvela şunu söyledi: "Ben aradan 16 ay geçtikten sonra MBK üyeleri içinde hâlâ idam düşünenler olduğunu sanmıyorum. Aklım almıyor. Siz, hepiniz akıllı insanlarsınız, biliyorum. 16 ay sonra idam olur mu? Yani demek böyle düşünenler var. Hayretler içinde kaldım," diye başladı. İdamların son derece yanlış bir karar olacağını söyledi.

Cemal Madanoğlu

İsmet Paşa bana: "Aman dikkat Madanoğlu," dedi. Mustafa Kemal bana demişti ki: "İsmet, bu kadar adam astık. Bu astıklarımızın yemedikleri nane, çıkarmadıkları kepezelik yoktu. Ama şimdi bunların bütün rezaletleri, kepezelikleri unutuldu ama asıldıkları unutulmadı."

İnönü'ye önce kamuoyuna bir açıklama yapması önerildi ama bu, devam eden bir davayı etkilemek olurdu. İsmet Paşa, bizzat Gürsel'e hitaben bir mektup yazmaya karar verdi.

13 Eylül 1961 tarihini taşıyan mektup sert bir dille kaleme alınmıştı. İnönü ülkenin ihtilalden bir buçuk yıl sonra seçimlere gittiğini hatırlatıyor, ordunun böyle bir idama onay vermesinin halkla ordu arasında deva bulmaz bir kırgınlık yaratacağını söylüyor ve bu görüşlerinin Milli Birlik Komitesi'ne de iletilmesini istiyordu.

Ancak bu mektup komitede okunmadı. Masanın üzerine kondu ve isteyen okusun, dendi. Çoğunluk okumadı. Daha önce gelen ve 14 bakanın yazdığı uyarı mektubu da dikkate alınmamıştı. Türkiye'nin özellikle Batı Avrupalı müttefiki olan ülkelerden birçok devlet adamı da idamların affını isteyen mesajlar yolluyorlar ancak bunlara da kulak tıkanıyordu. Komite her gün son derece sert tartışmalar yapmakla meşguldü.

Kararların açıklanmasına iki gün kala komiteyle ordu komutanları ortak bir toplantı yaptılar. Onlar da sertlik yanlıydılar.

İdam etmek, adeta askerin gücünü gösterecekti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, "Ölüm cezası çıkmazsa orduda hoşnutsuzluk olabilir," dedi. Karar günü yaklaşırken rüzgârlar tersine esmeye başlamıştı.

15 Eylöl 1961 Cuma, Saat 04.00

Yassıada

Nihayet karar günü geldi. O gün Yassıada'da son sözü Salim Başol söyleyecekti. Ancak Menderes sözü ona bırakmadı. Çocukluğundan beri hep ölümden korkmuş, hep ölümlle savaşmış, hep ölümden dönmüştü. Ama şimdi Marmara'daki bu uzak adada ölümün artık kapısını çaldığını duyuyordu. Ölüm bu kadar yaklaşıncaya, bu kez kendini onun kollarına atmak istedi.

Sabah saat 04.00'te kapısındaki nöbetçiler yatağından düşüğünü duydular. Hemen içeri girdiklerinde Menderes komadaydı. Kendisine verilen uyku ilaçlarını dilinin altında biriktirmiş, saklamış ve o sabah hepsini birden yutmuştu. Doktorlar yetiştğinde o, son ayların en derin uykusunu uyuyordu.

Yassıada'yı panik sardı. Alarm verildi. Hemen midesi yıkandı ve son anda kurtarıldı. Ölümden dönmüştü ama iki gün sonra yine ölüme dönecekti.

Menderes bakımdayken Yassıada sanıkları mahkeme salonu önünde toplandılar. 9 ay 20 gün süren 287 oturumluk maratonun sonuna gelinmişti. Öğleye doğru sanıklar gruplar halinde salona alınmaya başlandılar. Sinirleri gerilmişti. Sinek uça duyulacaktı. Ve Başol son sözünü söyledi:

"15 sanığın idamına..."

Hüsamettin Cindoruk

Sanıklar gayet vakur dinlediler. İdam kararlarını dahi fevkalade vakur dinlediler. Ve mahkemeyi biraz da kızdırıcı bir tutum içinde vurdum-duymaz bir şekilde dinleyip gittiler. Bilhassa Bayar'ı hatırlıyorum. Gayet soğukkanlı. Kulaklıkla dinliyordu. Kulaklığı attı gitti. Hiçbir şey demedi.

Baha Akşit

Hüküm tebliğ ediyorlar. Tebliğ edilir edilmez bir resmimizi çekiyorlar. Tahmin ediyorum, o andaki reaksiyonumuzu ölçmek istiyorlar. Benden evvel Emin Kalafat vardı. Kalafat'a, "146'ya 1 tatbikiyle idamına," dedi. Kalafat bir sallandı. Londra uçak kazasından kurtulduğunda bir arıza geçirmişti. Fakat kendini dik tuttu. Ama bir sallantı hissetti. Ben kendi kendime, "Sallanmamaya gayret edeyim," dedim. Bana da geldi, "146'ya 1, idamına," dedi. İçimden bir gülmek geldi. Ve o resim çeke-ne bir poz verdim şöyle rahatlıkla.

Kararların okunması bittiğinde başta Bayar ve Menderes olmak üzere toplam 15 idam vardı. 43 sanıktan çoğu da anayasayı ihlalden hayat boyu hapse mahkûm olmuştu. Çıkışta idamlıklarla, müebbetleri ayırdılar ve ellerini kelepçelediler.

Hayrettin Erkmen

O kelepçeyle müebbet olanlar bir motora, idamlıklar başka bir motora bindirildiler. O da hazin bir manzara. Tasavvur edebiliyor musunuz; milletvekili olmuşsunuz, bakan olmuşsunuz günün birinde siyasi bir suçlama ve mahkûmiyetle kelepçeleniyorsunuz.

Ve nihayet idam mahkûmu Menderes dışındaki 14 hükümlü, bir muhriple Yassıada'dan ayrıldılar. Marmara'da bir adada başlayan dönem, yine Marmara'da bir başka adada kapanacaktı.

Kemal Biberoğlu (DP milletvekili)

İmralı'ya giderken geminin ambarında geçen dakikalar fizikmen zayıf düşmüş ama moralman hiçbir değişikliğe uğramamış bir insanlar grubunun seyahati oldu. İnanın pikniğe gidiyor gibi gittik.

Yolda bir muhribin ambarında elleri kelepçeli son yolculuğunu yapanlar bir dönemin cumhurbaşkanı, bakanları, milletvekilleri idi. Tam olarak nereye gittiklerini bilmeseler de ne için gittiklerini artık çok iyi biliyorlardı. Bu, ölüm yolculuğuydu. Muhrip İmralı'ya doğru yol alırken Bayar, Fatin Rüştü Zorlu'ya döndü ve adeta bir Bakanlar Kurulu toplantısındaymiş gibi konuşmaya başladı:

Baha Akşit

Dedi ki Fatin Rüştü Bey'e: "Fatin, sen Türkiye'nin ekonomik şartlarını, dünya politikasını en iyi bilen arkadaşlarımdan birisin. Şimdi bize anlat bakalım Müşterek Pazar'a girmemiz Türkiye'nin hayrına mı olur, zararına mı olur?" Şimdi bu sohbet açılınca Fatin Rüştü Zorlu bu işi anlatmaya başladı.

15 Eylül Washington

İdam yolcuları İmralı yolunda Türkiye Ortak Pazar ilişkilerini tartışırken idam kararları bütün dünyada duyulmuş, bu arada Amerika'da Beyaz Saray'a da Ankara'daki elçiliğin mesajı ulaşmıştı. Mesajı ilk okuyanlardan biri Türkiye'nin eski Amerikan Büyükelçisi Ghee'ydi.

George McGhee (Eski Amerikan büyükelçisi)

Telgrafta aralarında Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın da bulunduğu 15 kişinin idama mahkûm olduğu yazılıydı. O sırada Devlet Bakanı Dean Rusk'la buluşmaya gidiyordum. "Bir şeyler yapmalıyız," dedim. Telefonu kaldırdı ve Kennedy'yi aradı. Durumu anlattı. Kennedy

mesajı çoktan görmüştü. "Bu insanlara yardım edebilmek için ne yapabiliyorsan hiç çekinmeden yap," dedi. Hemen dışarı çıktım ve Ankara'daki büyükelçimizi aradım.

Ona başkanın kendisine çok etkili önlemler alma yetkisi verdiğini söyledim. "Şimdi komiteden bir grup subayla buluşmaya gidiyorum. Onlara başkanın mesajını ileticeğim," dedi.

15 Eylül 1961 Cuma, Saat 18.00 Ankara

Yassıada'da kararların okunmasından üç saat sonra idam cezaları Milli Birlik Komitesi'ne gelmişti. Son sözü 22 kişilik komite söyleyecekti.

Saat 18.00'de toplantı başladı. Hava çok gergindi. Tam o sırada Meclis'in dilsiz müstahdemlerinden biri içeri girip Gürsel'in önüne bir kâğıt uzattı.

Suphi Karaman

Cemal Gürsel kâğıdı okudu. Aşağıda dışişleri bakanı bekliyor. Selim Sarper. Amerikan cumhurbaşkanından bu konuyla ilgili bir mesajı bize iletti. Kendisi dışarıda bekliyor.

Kennedy, "Şimdi aldığım bir habere göre Yassıada'daki mahkemelerde Yüksek Adalet Divanı 15 idam cezası vermiştir. Bunların onay mercisinin MBK olduğunu haber aldım. Çok acele olarak bildiriyorum. Demokrasilerde siyasi suçlardan idam çok kötü etki yapar. İçişlerinizde serbestsiniz ama bunları yapmamanız daha uygun olur," diyor.

O hava içinde komitede kimse Kennedy'ye kulak verecek durumda değildi. Dışarıda onlarca gazeteci kararı bekliyordu.

İmralı'daki 15 kişinin hayatı, Ankara'daki 22 askerin elindeydi. Günlerdir evlerine, "Asın da görelim," türü tehditler geliyor, bu arada, "Asmazsanız biz sizi asarız," diyenler de çıkıyordu. Hava iyiden iyiye elektrikliydi. O arada bazı silahlı Harbiyelilerin Meclis'i sardığı haberi geldi. Herkes telaşlandı.

Suphi Karaman

Belki o saatlerde belki birkaç saat öncesine kadar komitede çoğunluk idamların müebbetle çevrilmesinden yanaydı. Gürsel'in başkanlığında oylama yapıldı ve oylamada dört kişinin öbür tarafa kaydığı görüldü. 9'a karşı 13 oyla idamların infazı hakkında karar çıktı.

İdamı onaylanan dört kişi Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'dı. Onların seçilmesinin nedeni, mahkeme heyetinin oybirliğiyle idam cezası vermiş olmasıydı. Aynı toplantıda Bayar'ın cezası yaş haddi nedeniyle hayat boyu hapse çevrildi.

Hüsamettin Cindoruk

O gece saat 23.00 ajansı idamların tasdik edildiğini söyledi. En az 20 çuval evrakı. Bu 20 çuval evrakı Ankara'ya götürmediler. Sadece kararı götürdüler. O kararsa en az 500 sayfaydı. O kararı dahi okumamıştır Milli Birlik Komitesi. Tamamen kendi aralarında bir pazarlık işidir.

Üç saat süren Milli Birlik Komitesi toplantısı gece saat 21.00'de bitti. Karar yazıldı, imzalandı ve Mucip Ataklı tarafından İstanbul'a bildirildi.

15 Eylül 1961 Cuma, Saat 19.00

İmralı

Milli Birlik Komitesi'nin toplantı masasında birer dosya adından ibaret olan 14 idamlık, o sırada İmralı'ya varmışlardı. İkinci vaktiydi. Ada asker kaynıyordu. Elleri önden kelepçeliydi. İki koruma eşliğinde birer birer karaya çıkarıldılar.

Ahmet Acarol

İlk gelen Celal Bayar'dı. İkinciye bekliyoruz protokol sırasına göre... Gariptir Menderes yok. Arkadan sırayla Refik Koraltan ve diğerleri çıkıyorlar. En son da Emin Kalafat çıkmıştı. Onların önlerindeki kelepçeler arkaya alındı. Yukarıya infaz olunacak yerlere, hücrelere tek tek alınmaya başlandılar.

Baha Akşit

14 kişi sıralandık, önde Bayar olmak üzere. İşaret ediyorlar, gidiyor. Gittikten sonra tam 15 dakika geçiyor, yukarıdan birisi, "Tamam," diyor, arkasından öbürü gidiyor. Ben hükümet tabipliği yaptım, bilirim. İdama mahkûm olan birisi asılacağı zaman eli arkasına bağlanır, hemen beş dakika içinde infaz edilir ve iş tamam olur. Bu, benim malumatım dahilinde. Eh bizim ellerimizi arkamıza bağlamışlar. 15 dakikada bir, "Tamam," diyor, herkes gidiyor. Ben zannediyorum ki giden adamı asıyorlar, "Haydi yavrum öteki gelsin," diyorlar. Öyle zannediyorum. Başka türlü düşünmek de mümkün değil ki... Sıra bana geldi. Beni aldılar. Tabii benden evvel gidenlere ne olduğuna dair malumatım yok. Ben onları asıldı zannediyorum. Sonra götürdüler beni, bir odanın içine tıktılar.

Elleri arkadan kelepçeli olarak getirildikleri yer, bir metrekare genişliğinde bir hücreydi. Karanlıktı. Az sonra biri gelip fotoğraflarını çekti. Ardından bir onbaşı, 14 nöbetçiyle kapıya dayandı.

Halil Aydınoğlu (İmralı'da görevli onbaşı)

Nöbetçileri taksim ettim. Rahmetli Bayar'ın başındayım. Şu an hatırladığım Refik Koraltan, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Emin Kalafat... Hepsine, "Geçmiş olsun," dedim. Rahmetli Fatin Rüştü Zorlu konuşmak istemedi. Sonra artık ben biraz daha ısrar edince bir tek kızı olduğunu, Şişli'de bir evi olduğunu, kızının mürüvvetini göremeyeceğini söyledi bana... "İnşallah Allah her şeyden kurtarır," dedik. Bizim diyebileceğimiz bu tabii... Orada yapabileceğimiz başka herhangi bir şey yok.

Bu arada dışarıda hummalı bir faaliyet sürüyordu. Henüz kararların kesinleşmemesine rağmen darağaçları kurulmuştu. Hatta infazı gerçekleştirecek iki de cellat bulunmuş ve cezaevi müdürünün odasına alınmıştı.

Ahmet Acarol

Geldi. Durum bildirildi. Ne yapacağı söylendi. Ambar memurunu çağırttık. Kendisine urgan ve zeytinyağı tenekesi verilmesini söyledik. Kapıdan çıktı. Baktım birden geri döndü. Gardiyan dedi ki, "Sizinle görüşmek istiyor." "Gelsin," dedik. "İkimizi de cellat diye yazmışsınız," dedi. "Ben Börekçi Ali'yi astım. Tecrübem daha fazla. Bana başcellat yazın," dedi.

Bu arada Ankara'da kesinleşen idam hükümleriyle ilgili karar, özel bir kuryeyle İmralı'ya getirilmişti. Adada bir dalgalanma oldu. Özellikle adaya nereden ve neden getirildikleri belli olmayan bir grup subay kıpırdanmaya başladılar.

Ahmet Acarol

İçeride belki 15-20 tane yeni teğmen çıkmış, pırıl pırıl delikanlı, Thompson'larına mermi sürüyorlar. Şakır şukur, havada mermi çekirdekleri uçuşuyor. Devletin malı nasıl olsa. Ordu vermiş. Bu olayı duyup, "Niye sadece üç idamlık var? Niye diğerleri müebbete çevrilmiş? Gerekirse kalanları da biz infaz ederiz," diye İmralı'ya gelen şahıslar... Durum Cemal Tural'a aksetti. Cemal Tural geldi. Olaya müdahale etti. "Görüştük paşa bey de böyle istiyor. Bu böyle olmuş. Katı surette burada bir olay çıkarmayacaksınız," dedi.

16 Eylül 1961 Cumartesi, Saat 02.50 İmralı

Vakit gece yarısını geçtiğinde İmralı Cezaevi'nin 14 hücre-sinde ölümü bekleyenler için belirsizlik hâlâ bitmemişti. Dokuz saattir elleri kelepçeli olduğu halde bekliyorlardı. Bayar, son anda kendisine verilen *Yassıada Kararları* kitabını sırtına destek yapmış uyuyordu. Saat 03.00'e doğru da koridorda ayak sesleri duyuldu.

Halil Aydınoğlu

İbrahim Kirazoğlu o sırada Agah Erozan'a seslendi. "Agah Bey... Agah Bey... Yolculuk başladı. Gidiyoruz. Şahadet kelimesi getirin," dedi. Bir "Ayet-el Kürsi" duası hücrelerin birinden yükseldi. "Ayet-el Kürsi" duasından sonra ayak sesleri başladı. Geldiler.

Gelenler Yassıada Başsavcısı Ömer Altay Egesel ile İstanbul İnfaz Savcısı Hüseyin Yücel'di. DP'nin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a, yakalarına iliştirilmiş olan kararların kesinleştiğini bildirmeye gelmişlerdi.

Ahmet Acarol

"Hakkınızda geliştirilmiş olan hüküm, Milli Birlik Komitesi'nce tasdik edilmiştir. İnfaz edilecek." Sehpalar hazırlanmıştı. İlk önce rahmetli Fatin Rüştü Zorlu'yu aldılar. Aşağı indirdiler. Aşağıda karar yüzüne karşı yeniden tebliğ edildi. Orada aptes almak lüzumunu hissettiğini söyledi. Müsaade edildi. Aptes aldı ve karısına, kızına, annesine bir mektup yazdı. Bunun verilmesini istedi.

Anneciğim, Emelciğim, Sevinciğim ve ağabeyciğim...

Şimdi Cenabı Hakk'ın huzuruna çıkıyorum. Sakinim. Huzur içindeyim. Benim için üzülmeyin. Sizlerin de sakın ve huzur içinde yaşamanız beni daima müsterih edecektir. Bir ve beraber olun. Allah takdiri böyleymiş. Hizmet ettim ve şerefimi daima muhafaza ettim.

Anne; siz sevdiklerimi muhafaza edin ve Allah'ın inayetiyle onların huzurunu temin edin. Hepinizi Allah'a emanet eder, tekrar üzülmemenizi ve hayatta berdevam olarak beni huzur içinde bırakmanızı rica ederim.

Allah memleketi korusun.

Fatin Rüştü Zorlu

Sevin Özen

Kravatını çıkarmak istememiş bir defa. Hani son âna kadar diplomat, hariciyeci... "Olmaz," demişler. "Peki," demiş o zaman, sesini çıkarmamış. Ve iskemleyi kendisi tekmelemiş. Yani hiç gözünü kırpmamış. Bunu *Paris Match* de yazmıştı: "Yaşadığı gibi büyük bir senyör olarak öldü."

Ardından Hasan Polatkan alındı odasından. Beyaz gömlek giydirildi. Hüküm özeti boynuna asıldı. Bitkin görünüyordu.

Ahmet Acarol

Erimişti. Biraz gecikmiş olsaydık, kalbi var mıydı bilmiyorum, belki de öldü. Onu da aldılar. Kapıdan çıktıktan sonra dinî telkin yapıldı. Ama halsizdi. Bu bina ile onun arkasında hamam olarak kullanılan bir yer var; çorap atölyesi... Sehpa o ikisinin arasındaki yola kurulmuştu. Onun infazı da orada yapıldı.

Mutaharra Polatkan

Karar sabahı ailem durumu benden saklamaya çalıştı. Uzaklaştırdılar. Gazeteleri vermediler. Fakat bir yakınım kendine hâkim olamadı, "Bu imkânsız bir şey... Yapamazlar... Olmaz böyle bir şey!" diye bağırdığı zaman hissetmeye başladım. Israrla sordum ve nihayet, "Hâlâ ümit edebilir miyim?" diye sorduğum zaman arkadaşım gözleriyle, "Hayır!" dedi.

Aydın Menderes

16 Eylül sabahı kalktığımız vakit gazetelerde hem ölüm cezaları hem rahmetli babamın serum takılmış, gözleri kapalı, yatakta yatarken resimleri vardı. Diğer tarafta da Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın infazlarının yapıldığını belirten fotoğraflar vardı.

Hemen hemen yapacak bir şey kalmamıştı. Öyle görünüyordu.

Bu arada sağlık haberini de tam almış değildik.

Acaba ilaç mı verilmişti? Kamuoyunun tepkisi böyle mi ölçülecekti? Acaba darağacına götürmeye cesaret edememişlerdi de intihar süsü içinde mi bir tür ölüm olayı tertiplenmişti? O gün içinde bu düşünceler kafamızdan geçiyordu. Sağlık durumunu öğrenmeye çalışıyorduk. Herhalde dünyada en zor şeylerden birisi ölüme mahkûm edilmiş bir insanın sağlık durumunu öğrenmektir. Çünkü iyileşirse bir ümit vardır ama iyileşirse belki o ankinden daha kötü şartlar içinde ölüme gitmiş olacaktır.

Berin Menderes o gün son bir umutla önce Osman Bölükbaşı'nı aradı. Bölükbaşı üzgündü. "Yapacak pek bir şey görünmüyor," dedi. Geriye bir tek çare kalıyordu:

İsmet İnönü'ye gitmek... Daha bir yıl önce Meclis kürsüsünde, "Sizi ben bile kurtaramam," diyen İsmet Paşa acaba şimdi Menderes'i kurtarabilir miydi?

Aydın Menderes

Annem görüşürken ben de dikkatle İsmet Paşa'ya bakıyordum İsmet Paşa'nın gözleri buğulanmıştı. Gözleri yaşlıydı. Son derece üzgün görünüyordu. Annemin söylediklerine karşı, "Bu tür girişimlerde bulundum. Ama çılgın vaziyetler. Bir türlü söz dinlemiyorlar. Söz dinletemiyorum," dediğini hatırlıyorum. Kelimeler aynen hatırımda kalmıştır. Ve annemin birkaç cümlesinden sonra aynı doğrultuda İsmet Paşa'nın tekrar anneme ve bana dönerek, "Tabii ben de kötü bir şey olmasını istemiyorum ama neticenin ne olacağını bilemeyiz. Fakat o veya bu istikamette ne olursa olsun, ailesi olarak başta siz hanımefendi olmak üzere hepiniz biliniz ki, akıbeti ne olursa olsun Menderes'ten size ilzam edecek bir şey kalmayacaktır," dedi.

İnönü bu görüşmeden önce sabahın ilk saatlerinde Gürsel'i ziyaret etmiş ve idamları durdurmasını istemişti. Öğleden sonra da dışişleri bakanı ve genelkurmay başkanıyla görüştü. Ankara ayaktaydı. Gürsel, dört partinin liderleriyle zirve yapıyor ve onlardan destek almaya çalışıyordu. Bu arada yurtdışından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Kennedy, İngiliz Kraliçesi Elizabeth, Fransız Devlet Başkanı De Gaulle, Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han infazların durdurulması için birbiri peşi sıra mesajlar yolluyorlardı.

Ama nafile... Milli Birlik Komitesi son sözünü söylemişti.

16 Eylül 1961 Cumartesi

İmralı

Sabah olduğunda İmralı'da ayak sesleri dinmişti. Aynı hücrelerde kalan mahkûmlar birbirlerine seslenerek kimin gidip kimin kaldığını saptamaya çalışıyorlardı. Yalnız iki çağrı yeter-siz kaldı... Az sonra Yassıada Komutanı Tarık Güryay geldi ve tek tek hepsine idamdan kurtulduklarını bildirdi.

Halil Aydınoğlu

Bu arada Bayar kravatını döşemenin altına sokmuş. Bir de yeşil kalem vardı. Orada unutmuş. Kim nasıl vermişse Tarık Güryay'a vermişler kravatı. Aşağı inmek üzere salona çıktık. Güryay, paltosunun cebinden kravatı çıkardı, "Bu ne Bayar?" dedi, "26 Eylül'de yaptığın gibi intihar mı edecektin?" Bayar şöyle kafasını ters kaldırdı, "26 Eylül'de bana yaptığınız hakareti izzeti nefsim kabul etmedi ve yaptım. Ben ölümden korkan adam değilim. Buyurun beni de çekin ipe," dedi. Tank Güryay o zaman eliyle omzuna vurdu, "Aslansın... aslan," dedi ve aşağı indik.

Baha Akşit

Odada toplandığımız zaman Yassıada savcısı gittikten sonra biz bize kalınca Sayın Bayar dedi ki: "Arkadaşlar bakın bakalım Fatih Bey'le Polatkan'dan başka aramızda olmayan kimse var mı?" Dediler ki: "Maalesef bu iki arkadaşımız yoklar. Adnan Bey'in de zaten gelmediğini biliyoruz ama ne olduğunu bilmiyoruz. Başka yok." O zaman dedi ki: "Beyler metanetinizi kaybetmeyin. Sükûnetinizi ve itidalinizi muhafaza edin. Bu, siyasettir. Bizim hapishanede kalmamız uzun sürmez," dedi. O konuşma hepimize büyük moral gücü verdi.

Ahmet Acarol

Celal Bayar'ın gözlerinden iki damla yaş aktığını gördük. Herkes gördü bunu. Çıkardı gözlüklerini. Gözlerini silecek. Baktık, kalın camların ardında derin bir boşluk var. Göz diye bir şey görmek mümkün değil.

27 Mayıs'tan o âna kadar her an direnmeyi başaran Bayar o gün ilk kez gözyaşı döktü. On yıl boyunca birlikte çalıştığı iki arkadaşı asılmıştı. Şimdi sıra başbakanı Adnan Menderes'teydi.

Menderes'le tüm Yassıada duruşmaları boyunca yan yana oturmuşlar ve tek kelime konuşmamışlardı. Yalnızca bir gün Menderes mahkemede not tutarken kalemi bitmiş, Bayar kendi kalemini uzatmış, o kalemle not tutup işini bitirdikten sonra da, "Teşekkür ederim," deyip iade etmişti. Bayar'ın Menderes'ten duyduğu son söz bu oldu.

O kalemi ölene dek sakladı...

17 Eylül 1961 Pazar, Saat 09.00 Yassıada

Adnan Menderes'in son günü pazardı.

Nispeten iyileşmiş olarak uyandı. Odasına Ada Komutanı Tarık Güryay ve çocukluk arkadaşı Ethem Menderes geldiler. Güryay, Menderes'in intihar girişiminin ileride başına iş açmasından kuşkuluydu. Adnan Menderes'ten, intiharından kimse-nin sorumlu olmadığına dair bir yazı yazmasını istediler.

Menderes odadaki teyp çalışırken, "Aslında ölmeye çoktan kararlıyım. Dayanmaktan, katlanmaktan yorulup usanmışım," dedi. Nasıl intihar ettiğini anlattı. Ayrıca da bir kâğıda yazıp imzaladı.

Az önce döndüğü ölüm yolculuğu az sonra yeniden başlayacaktı. Pijaması içinde bitkin görünüyordu. Mahkeme kararlarından bile haberi yoktu.

Son görüşmesini Ethem Menderes'le yaptı. Ethem onun ilk ve son dostuydu. Çocukluktan başlayan bir arkadaşlık yarım asır sürmüş ve işte sonuna gelmişti. İki dost, o gün çocukluklarına döndüler. Aydın'ı, Çakırbeyli Çiftliği'ni Çine Çayı'nı konuştular.

Mükerrem Sarol

Orada demiş ki: "Ah Ethem, bizim neyimize gerek politika... Serbest Fırka'ya girdik, yüzümüze gözümüze bulaştırdık. Aydınlılara çok ıstıraba neden olduk. Demokrat Parti'ye girdik, bütün gayretimizle, bütün samimiyetimizle memlekete hizmet ettik. Bak ne hale getirdik memleketi. Anam avradım olsun, tövbeler olsun bir daha çiftlikten Aydın'a gelirim. Oturacağım Çine Çayı'nın kenarındaki söğüt ağaçlarının dibine, başımı göğe çevireceğim, söğüt yapraklarının yüzümde dolaşmasının bana getireceği saadete yetineceğim. Hiçbir şeye karışmayacağım."

Oysa artık Aydın da, Çine Çayı da bir daha görülemeyecek kadar uzaktaydı. Az sonra Menderes giydirildi. İskeleye götürüldü. "Nereye?" diye sordu. Ada Komutanı, "Deniz Hastanesi'ne gideceksin," dedi. Bu, işittiği son yalan olacaktı.

Ayrılırken, "Ne olur kumandan, Berin'den mektup geldikçe bana iletiverin."

Oysa bir daha hiç mektup gelmeyecekti... Ada Komutanı Tarık Güryay, Menderes'i İmralı'ya yolcu ettikten sonra makamına döndü. Az sonra telefon çaldı. Arayan, Cemal Gürsel'di. Hemen söze girdi: "Tarık, Adnan Menderes'i hiçbir yere gönderme!" Artık çok geçti...

Menderes'i ölüme taşıyan feribot İmralı'ya yanaşmıştı bile... Hemen arkasından başsavcının feribotu geliyordu. İskeleye iki subay Menderes'in koluna girdiler. Getirip iki gardiyana teslim ettiler. Menderes, geldiği yerin hastane olmadığını orada anladı.

Halil Aydınoğlu

Hücumbottan bir kişi indi. Lacivert takım elbiseli. Saat yarım filan olmamıştı. O cam gibi açık olan hava birden fırtına... rüzgâr... toz... çok hafif de yağmur yağdı. Rahmetlik oradan indi. İskelenin az berisinde bir odaya aldılar.

Orada Menderes'in elleri önden kelepçelendi. Yakasına infaz karan iliştilirdi. Boş bir odada koltuğa oturtuldu. Hüzün, yüzünden okunuyordu.

Ahmet Acarol

Gayet halsiz, böyle şaşkın. Yani yanlış anlaşılmasın, tam uyanıklık durumu yok. Belki de uyanık değil. Hatta bir ara ben içeri girdiğim zaman ayağa kalktı. Yani bir tedirginlik var. Ben, "Buyurun, oturun," dediğimde, bana hiç unutmam, "Siz ayaktayken ben nasıl otururum." dedi.

Odadaki bekleyiş sırasında Menderes'e bir hoca getirdiler. Hocayla baş başa kalmak istedi. Buna izin verilmedi. Son sözleri soruldu. Şunları yazdırdı:

Hayata veda etmek üzere olduğum şu anda devletim ve milletime ebedî saadetler dilerim. Bu arada karımı ve çocuklarımı şefkatle anıyorum.

Elleri arkadan kelepçelendi. Üzerine beyaz infaz gömleği giydirildi. Binadan çıkarıldı. Yanında iki gardiyan olduğu halde İmrallı Cezaevi'nin bahçesine doğru yürümeye başladı. Yolun iki yanına 20'şer adım arayla askerler dizilmişti.

Halil Aydınoğlu

Tam benim karşıma geldi. Sağa baktı, sola baktı. Rahmetli oraya yığıldı. İki tane subay biri sağına biri soluna girdiler. Sehpaya götürdüler.

Adnan Menderes, son yolculuğuna çıkarken son kez dünyaya baktı ve ağzından şu iki cümle duyuldu:

Hiç küskün değilim.

Hiçbir dargınlık duymuyorum.

